

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

*Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису*

ГЛУХАНЧУК ОЛЕГ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 342.5(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПЕРЕГЛЯД РІШЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ
ЯК КОНСТИТУЦІЙНА ГАРАНТІЯ СУДОВОГО ЗАХИСТУ**

12.00.07 «адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

О.В. Глуханчук

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник **Дрозд Олексій Юрійович**, доктор юридичних наук, доцент

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Глуханчук О.В. Перегляд рішень адміністративних судів як конституційна гарантія судового захисту. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». – Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2017.

Визначено зміст конституційних гарантій судового захисту, під якими пропонується розуміти визначені в Основному Законі нашої держави умови та засоби, які забезпечують фактичну та належну реалізацію законних прав та інтересів осіб (фізичних чи юридичних) у судовому порядку. Проаналізовано різноманітні наукові підходи до класифікації конституційних гарантій судового захисту і на основі проведеного аналізу обґрунтовано доцільність їх поділу на дві групи: 1) загальні; 2) спеціальні. Розкрито зміст та структуру кожного із цих різновидів, а також охарактеризовано роль гарантій у забезпеченні права на судовий захист.

Розкрито поняття «адміністративний суд» який є державним органом судової влади, покликаним вирішувати специфічний вид спорів, що виникають між особами (фізичними чи юридичним) та суб'єктами владних повноважень в результаті здійснення останніми своєї владно-управлінської діяльності. У дисертації запропоновано визначати мету перегляду рішень адміністративних судів України, як забезпечення справедливого розгляду справи, що, в свою чергу, дозволяє належним чином забезпечити захист та реалізацію конституційних прав та свобод людини і громадянина. До основних функцій перегляду судових рішень адміністративних судів України віднесено контрольну, правозахисну, правовідновлюючу та виховну функції.

Обґрунтовано якісно новий підхід до розуміння правової природи перегляду судових рішень. Зокрема доведено, що вона має двовекторний зміст:

з одного боку, перегляд судових рішень направлений на забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина (у такому випадку суд дає можливість позивачеві протистояти як органу державної влади, зловживання або бездіяльність якого оскаржуються в адміністративному суді, так і адміністративного суду, який з тих чи інших підстав не задовольнив скаргу позивача); з іншого боку, даний інститут є засобом здійснення контролю вищої судової ланки щодо нижчої і дає можливість упередити свавілля підконтрольних суб'єктів.

Досліджено сутність та значення правового регулювання інституту перегляду судових рішень адміністративних судів як цілеспрямованої діяльності держави, яка полягає у тому, щоб за допомогою відповідних інструментів здійснити належне забезпечення і реалізацію такої конституційної гарантії, як право на перегляд судового рішення. На підставі такого критерію як юридична сила, проаналізовано коло та зміст нормативно-правових актів, положеннями яких регулюється інститут перегляду судових рішень адміністративних судів, з'ясовано їх недоліки та прогалини, а також запропоновано найбільш оптимальні варіанти підвищення ефективності правового регулювання інституту перегляду судових рішень адміністративних судів.

Проаналізовано сутність і зміст принципів перегляду судових рішень адміністративних судів як науково обґрунтованих та законодавчо закріплених основних засад (ідей), дотримання яких є обов'язковим при перегляді судового рішення в адміністративному суді. На основі узагальнення наукових підходів до класифікації принципів права, обґрунтовано необхідність поділу принципів перегляду судових рішень адміністративних судів на дві групи: 1) загальні – основоположні засади, ідеї, які лежать в основі всіх напрямів діяльності адміністративного суду, в тому числі і щодо перегляду судових рішень (законності, верховенства права, юридичної відповідальності, оперативності, гласності); 2) спеціальні, до яких віднесено: принцип інстанційності; принцип виключної ролі суб'єктів процесу; принцип обмеженості перегляду судових

рішень; принцип особливого місця перегляду рішень за нововиявленими обставинами; принцип «звуженості» інституту оскарження; принцип контролю.

З'ясовано особливості перегляду судових рішень адміністративних судів у порядку апеляційного та касаційного провадження і доведена необхідність їх нормативного узгодження. Наголошено на необхідності вироблення концепції перегляду судових рішень, положення якої визначатимуть єдиний (типовий) для всіх судів порядок апеляційного та касаційного провадження, з метою правильного застосування норм чинного законодавства в сфері реалізації та здійснення судової влади в Україні, а також з метою гарантування конституційного права особи на оскарження та перегляд судових рішень.

Отримало подальшого розвитку дослідження підстав і порядку перегляду судових рішень адміністративних судів за нововиявленими обставинами під якими пропонується розуміти юридичні факти, що мають істотне значення для правильного вирішення справи по суті, які існували в період первинного провадження в адміністративній справі і ухвалення судового акта, але не були і не могли бути відомі ані сторонам, третім особам, їхнім представникам, ані іншим учасникам адміністративного процесу, ані суду, за умови виконання ними всіх вимог закону для об'єктивного повного і всебічного розгляду справи та ухвалення законного й обґрунтованого рішення. З метою удосконалення нормативно-правового регулювання підстав та порядку перегляду судових рішень адміністративних судів за нововиявленими обставинами доведена необхідність вжиття таких заходів: по-перше, уніфікація чинного законодавство, унормування питань, які на сьогодні залишаються не врегульованими, а саме: а) конкретизація диспозиції правової норми (ч. 1 статті 245 КАС України) в частині визначення поняття «істотні для справи обставини» з метою уникнення зловживання сторонами своїм правом на звернення, у тому числі маніпулюючи розумінням цього поняття; б) закріплення на законодавчому рівні моменту встановлення нововиявлених обставин з метою правильного застосування строків провадження; в) визначення форми процесуального документа, який приймається у разі

відмови у задоволенні заяви про перегляд відповідного судового рішення; г) встановлення строків, протягом яких суд повинен надіслати сторонам рішення, прийняті за результатами перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами; д) встановлення обов'язковості прийняття рішення у справі; по-друге, забезпечення формування однакової судової практики при застосуванні законодавства.

Охарактеризовано особливості перегляду рішень адміністративних судів по різних категоріям адміністративних справ. З метою забезпечення уніфікованого підходу, визначені єдині уніфіковані критерії: 1) адміністративно-правовий статус адміністративного суду, уповноваженого здійснювати перегляд судових рішень по окремим категоріям адміністративних справ; 2) підстави, умови, строки подання заяви про перегляд судових рішень та самий порядок розгляду справи; 3) порядок допуску справи до провадження; 4) суб'єкти, які беруть участь у провадженні щодо перегляду судових рішень по окремим категоріям адміністративних справ; 5) юридична сила рішення, прийнятого за результатами розгляду справи.

Виявлено й узагальнено компаративістичні положення адміністративно-правового регулювання перегляду судових рішень в зарубіжних країнах (Англії, Франції, Федеративній республіці Німеччина, Республіці Польща, Сполучених Штатах Америки та Канаді) і визначено наступні позитивні моменти, які можуть бути покладені в основу удосконалення порядку перегляду рішень адміністративних судів в Україні: віднесення адміністративних судів до спеціалізованої юрисдикції; перехід від триступеневої системи адміністративних судів до двоступеневої; приділення підвищеної уваги забезпеченню єдності судової практики в адміністративних справах.

Доведено необхідність удосконалення єдиного інформаційного простору в межах судової влади і запровадження з цією метою «Єдиного електронного судового вікна», а також розробка відповідної Інструкції про порядок подання до суду електронних документів за допомогою зазначеного електронного

інформаційного сервісу. Підкреслено, що впровадження «Єдиного електронного судового вікна» дозволить: по-перше, оптимізувати порядок ведення електронних справ та відійти від практики пересилання справ між судами; по-друге, звести нанівець будь-які прояви корупції та виключити бюрократичну складову із взаємовідносин, які складаються між органами судової влади та фізичними і юридичними особами; по-третє, мінімізувати обіг «позовів-клонів» та інших інструментів маніпуляції розподілу справ, не допустити фактів умисного затягування розгляду справ, маніпуляцій підсудності; по-четверте, реалізовувати заходи дієвої відповідальності за зловживання правами у сфері судоустрою.

Ключові слова: адміністративні суди, апеляційне провадження, гарантії, касаційне провадження, нововиявлені обставини, нормативно-правове регулювання, перегляд судових рішень, принципи перегляду судових рішень адміністративних судів, судові рішення, судовий захист.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Глуханчук О. В. До питання вирішення окремих проблем організації діяльності органів судової влади в аспекті перегляду рішень адміністративних судів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Випуск 6-2. Т. 1. С. 112-117.

2. Hlukhanchuk O. V., Foreign experience in reviewing court decisions and the possibility of using it in the course of administrative judicial proceedings of Ukraine (on the example of England, France and Poland). *Visegrad journal on human rights*. 2015. № 6/2. P. 92-96. (Словацька Республіка).

3. Глуханчук О. В. Принципи перегляду судових рішень адміністративних судів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. №1. С. 89-93.

4. Глуханчук О. В. Особливості перегляду судових рішень адміністративних судів у порядку касаційного провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Випуск 41. Т. 3. С. 84-89.

5. Глуханчук О. В. К вопросу пересмотра судебных решений административных судов по вновь открывшимся обстоятельствам. *Право и Закон*. 2017. №1. С. 107-112. (Киргизька Республіка).

6. Глуханчук О. В. Поняття та види конституційних гарантій судового захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №5 (255). С. 100-103.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Глуханчук О. В. Характеристика загальних принципів перегляду судових рішень адміністративних судів. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23-24 січ. 2015 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 60-62.

8. Глуханчук О. В. До питання спеціальних конституційних гарантій судового захисту. *Новітні тенденції сучасної юридичної науки*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 4-5 груд. 2015 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2015. С. 82-83.

9. Глуханчук О. В. До питання спеціальних принципів перегляду судових рішень адміністративних судів України. *Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 26-27 серп. 2016 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2016. С. 70-73.

10. Глуханчук О. В. Сутність перегляду судових рішень адміністративних судів України як конституційної гарантії судового захисту. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 9-10 груд. 2016 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 74-76.

11. Глуханчук О. В. Запровадження Єдиного електронного судового вікна, як спосіб оптимізувати процес забезпечення провадження у справі. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20-21 січ. 2017 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2017. С. 35-38.

SUMMARY

Hlukhanchuk O.V. Revision of Decisions of Administrative Courts as a Constitutional Guarantee of Judicial Protection. – Qualifying paper (manuscript copyright).

PhD thesis in Law, specialty 12.00.07 «Administrative Law and Process, Financial Law, Information Law». – Scientific Institute of Public Law, Kyiv, 2017.

Author defines the content of constitutional guarantees of judicial defence with offer to provide its interpretation equal to definition of conditions and means ensuring the rights and freedoms of individuals and legal entities are actually and properly exercised in a judicial proceeding. Different scientific approaches to constitutional guarantees are analyzed with justification of separation into two groups: 1) general; 2) special. Features and structure of each type are outlined along with guarantees' role in protection of right for judicial defence.

Author provides the definition of «administrative court» which is a judiciary body tasked to settle the specific disputes between individuals or legal entities and public officers acting in the scope of their authority. Thesis sets out recommendations for defining the aim of administrative judgment reversal as means of fair trial ensuring resulting in protection of citizen's constitutional rights and freedoms; this process is characterized with supervisory, protective, restorative and educational functions.

Grounds are provided for new approach to interpretation of judgment reversal legal nature which is proved to be a multiple-vector concept: on the one hand, judgment reversal is aimed at protection of citizen's constitutional rights and freedoms (in this court provides an opportunity for claimant to countervail the state body's abusive acts or omission of acts challenged in the administrative court or countervail the administrative court itself which failed to settle the claim on certain ground); on the other hand, judgments' reversal is a tool used by the superior judiciary component to supervise the inferior ones and prevent its arbitrary behavior.

Content and meaning of legal regulation of administrative judgments' reversal as purposive state activity aimed at proper implementation of this constitutional guarantee with the use of specific tools. Using the criterion of legal force, author has analyzed the scope and content of legislative acts regulating the administrative judgments' reversal, its gaps and inconsistencies with recommendations for selection of optimal solutions of its efficiency improvement.

Content of administrative judgments' reversal principles as scientifically grounded and codified basic concepts (ideas) obligatory for the reversal procedure is analyzed. On the basis of generalization of scientific approaches to law classification reasoning is provided for necessity to distinguish between two groups of principles of administrative judgments' reversal: 1) general – basic concepts and notions comprising the foundation of administrative court activity including the judgment reversal (legitimacy, rule of law, legal liability, operational flexibility, publicity); 2) special: instance principle; principle of process subjects' exclusive role; principle of judgment reversal limitation; principle of judgment reversal based on disclosed circumstances; principle of challenging institute «narrowing».

Author identified the peculiarities of administrative judgments' reversal in appellate and cassational proceedings with justification of its legal approximation. It is stressed that the concept of judgments' reversal must be designed to define the unified procedure of appellate and cassational proceedings for all courts in order to correctly apply the current legislation on judiciary functions and guarantee the right to challenge and revise the judgments.

Research provides background for further analysis of grounds and procedure of administrative judgment reversal upon the disclosed circumstances affecting the case decision (under disclosed circumstances we mean facts which were available in the course of primary proceeding followed by the court ruling but were not disclosed to third parties, their representatives and other parties to administrative process or judicial representatives upon the condition of meeting all legal requirements to ensure full and comprehensive disposal of a case followed by legitimate and justified decisions. In order to improve the legal regulation of grounds and procedure of

administrative judgment reversal upon the disclosed circumstances the necessity for the following measures implementation is proved: harmonization of current legislation and activation of “gap filling” process – specification of provision (Part 1 of Article 245 of the Administrative Proceeding Code of Ukraine) containing the notion of «significant circumstances» in order to avoid any abusive practices and manipulations referred to right for request; formalization of the exact moment of disclosed circumstances identification in order to set the correct proceeding terms: define the format of procedural document drafted in case of refusal to settle a claim on relevant judgment reversal; identification of terms for the parties’ notification of decisions made upon the reversal results; identification of the decision bindingness.

Author characterizes procedures of administrative judgments reversal related to different case categories. In order to apply the unified approach relevant criteria were presented: 1) legal status of administrative court authorized to carry out the administrative judgments reversal related to different case categories; 2) grounds, conditions, terms of reversal claims filing and the procedure of case consideration; 3) procedure of case admission to the proceeding; 4) subjects who are parties to the proceeding on administrative judgments reversal related to different case categories; 5) legitimacy of reversal judgments.

Author has detected and generalized the comparative provisions of judgment reversal legal regulation in different countries (England, France, Germany, Poland, USA and Canada) focusing on best foreign practices which can be used as background for Ukrainian legislation updating including referring the administrative courts to specialized jurisdiction, shift from three-level to two-level structure, extra attention paid to judicial practice unity principle applied in administrative hearings.

Reasoning is provided for necessity to update the integrated informational space within the judicial power limits and establishment of «Single Electronic Judiciary Window» along with drafting of relevant Guidelines on Electronic Submission of Documents to the Court. It is stated that establishment of this procedure will allow to optimize the archivation and registration procedures eliminating the necessity to transfer the cases between the courts; prevent any

possible corruptive actions and significantly decrease the level of bureaucracy involved; minimize the turnover of «replicated claims» and other means of intentional delays generating along with jurisdiction manipulations; implement measures of prosecution in cases involving authority and power abuse in judicial sector.

Key words: administrative courts, appellate proceeding, guarantees, cassational proceeding, disclosed circumstances, legal regulation, judgment reversal, principles of administrative judgment reversal, judgement, judicial defence.

LIST OF APPLICANT'S PUBLICATIONS

Main scientific results of the thesis:

1. O. Hlukhanchuk. Solutions for Problematic Issues of Judiciary Bodies' Activity Organization in the Aspect of Administrative Judgment Reversal. *Scientific Journal of Kherson State University (Legal Sciences)*. 2015. №6-2. Vol. 1. P. 112-117.

2. O. Hlukhanchuk. Foreign Experience in Reviewing Court Decisions and the Possibility of Using it in the Course of Administrative Judicial Proceedings of Ukraine (on the example of England, France and Poland). *Visegrad Journal on Human Rights*. 2015. №6/2. P. 92-96.

3. O. Hlukhanchuk. Principles of Administrative Judgment Reversal. *Scientific Journal of Public and Private Law*. 2016. №1. P. 89-93.

4. O. Hlukhanchuk. Administrative Judgment Reversal in Cassational Proceedings. *Scientific Journal of Uzhgorod National University*. 2016. №41. Vol. 3. P. 84-89.

5. O. Hlukhanchuk. Administrative Judgment Reversal Based on Disclosed Circumstances. *Pravo i Zakon*. 2017. №1. P. 107-112.

6. O. Hlukhanchuk. Concept and Types of Judicial Defence Constitutional Guarantees. *Entrepreneurship, Business and Law*. 2017. №5 (255). P. 100-103.

Publications of thesis approbation:

7. O. Hlukhanchuk. Classification of General Principles of Administrative Judgment Reversal. International scientific-practical conference "National and International Law Reforming: Perspectives and Priorities" (Odessa, January 23-24, 2015). 2015. P. 60-62.

8. O. Hlukhanchuk. Special Constitutional Guarantees of Judicial Defence. International scientific-practical conference "Tendencies of Modern Legal Science" (Dnipropetrovsk, December 4-5, 2015). 2015. P. 82-83.

9. O. Hlukhanchuk. Special Principles of Administrative Judgment Reversal in Ukraine. *International Scientific-Practical Conference "Modern Legal Systems of the World"* (Zaporizhia, August 26-27, 2016). 2016. P. 70-73.
10. O. Hlukhanchuk. Administrative Judgment Reversal as Constitutional Guarantee of Judicial Defence in Ukraine. International scientific-practical conference *"Theoretical and Practical Issues of Modern Lawmaking"* (Odessa, December 9-10, 2016). 2016. P. 74-76.
11. O. Hlukhanchuk. Establishment of Judicial "Single Window" Approach as a Tool for Proceeding Optimization. International scientific-practical conference *"Theoretical and Practical Issues of Social Relations Regulation"* (Kharkiv, January 20-21, 2017). 2017. P. 35-38.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ УКРАЇНИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНОЇ ГАРАНТІЇ СУДОВОГО ЗАХИСТУ	27
1.1. Поняття та види конституційних гарантій судового захисту	27
1.2. Сутність і місце перегляду судових рішень адміністративних судів України як конституційної гарантії судового захисту	41
1.3. Нормативно-правова регламентація інституту перегляду судових рішень адміністративних судів.....	55
1.4. Принципи перегляду судових рішень адміністративних судів.....	70
Висновки до розділу 1	86
РОЗДІЛ 2. СТАДІЇ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ.....	90
2.1. Особливості перегляду судових рішень адміністративних судів у порядку апеляційного та касаційного провадження	90
2.2. Підстави і порядок перегляду судових рішень адміністративних судів за нововиявленими обставинами.....	112
2.3. Особливості перегляду рішень адміністративних судів по окремим категоріям адміністративних справ.....	130
Висновки до розділу 2.....	147
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ ЯК КОНСТИТУЦІЙНОЇ ГАРАНТІЇ СУДОВОГО ЗАХИСТУ	150
3.1. Зарубіжний досвід перегляду судових рішень і можливості його використання під час здійснення адміністративного судочинства України.....	150
3.2. Вирішення проблем організації діяльності органів судової влади в аспекті перегляду рішень адміністративних судів	164

	16
Висновки до розділу 3	175
ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	183
ДОДАТКИ	212

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. В умовах становлення України як демократичної правової держави, а також активізації євроінтеграційних процесів, об'єктивно зростають роль і значення конституційних гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина у взаємовідносинах з органами публічного управління. Судовий захист у системі таких гарантій посідає особливе місце. Так, згідно зі ст. 55 Конституції України, кожному гарантується право на судовий захист, а також на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Безпосереднє виконання зазначеного завдання покладається на адміністративні суди, що покликані забезпечувати захист прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у сфері публічно-правових відносин шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду адміністративних справ. Право на судовий захист, у свою чергу, також вимагає запровадження відповідних гарантійних інструментів його реалізації. Одним із таких інструментів виступає інститут перегляду рішень адміністративних судів, що забезпечується законодавчим закріпленням зрозумілої та чіткої процедури (механізму) виправлення судових помилок.

Інститут перегляду рішень адміністративних судів – гарантія справедливого здійснення правосуддя і дотримання законності в адміністративному судочинстві. Завдяки їй забезпечується реальність та дієвість права на судовий захист, розумність та справедливість судових процедур, однакове застосування судами норм матеріального та процесуального права, прийняття законодавчо підкріплених, науково обґрунтованих судових рішень, а також відновлення справедливості та виправлення судових помилок. Однак, незважаючи на всю важливість та практичну значущість рішень, які приймаються за результатами перегляду адміністративних справ, практика їх розгляду адміністративними судами

свідчить про наявність недоліків і прогалин у цій сфері. Тривалий час точаться дискусії з приводу необхідності удосконалення окремих елементів провадження з перегляду рішень в адміністративних справах, оптимізації правового регулювання відповідних стадій адміністративного процесу, а також розроблення цілісного підходу до здійснення адміністративного судочинства з перегляду рішень в адміністративних справах з урахуванням положень міжнародно-правових актів у галузі прав людини.

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями. Важливе значення для подальшого розвитку правового регулювання механізму перегляду рішень адміністративних судів, а також його оновлення та приведення у відповідність із вимогами європейських стандартів щодо забезпечення права на захист під час здійснення правосуддя адміністративними судами України відіграють теоретичні дослідження та наукові напрацювання з відповідної проблематики. Так, окремі аспекти діяльності адміністративних судів України досліджували В. Б. Авер'янов, О. Ф. Андрійко, Д. В. Балух, О. М. Бандурка, О. І. Безпалова, Ю. П. Битяк, Л. Р. Біла-Тіунова, А. Л. Борко, В. В. Галуцько, Ю. В. Гаруст, О. П. Гетманець, С. М. Гусаров, С. Ф. Денисюк, О. В. Джафарова, О. Ю. Дрозд, О. Ю. Дудченко, О. В. Зайчук, В. В. Зуй, С. В. Ківалов, А. Т. Комзюк, В. В. Копейчикова, А. М. Колодій, В. К. Колпаков, Ю. М. Козлов, О. М. Куракін, К. Б. Левченко, А. О. Малихіна, А. А. Манжула, І. Є. Марочкін, П. В. Мельник, О. І. Миколенко, О. М. Музичук, О. Ю. Синявська, В. В. Сокурєнко, О. А. Сокурєнко, Ю. М. Старілов, О. В. Ульяновська, А. Н. Халиков, П. В. Цимбал, Ю. Ю. Чуприна, І. В. Шруб.

Водночас, незважаючи на таку різноманітну джерельну базу, залишається низка дискусійних та практично недосліджених питань, що торкаються правового регулювання, завдань, принципів, підстав і порядку перегляду рішень адміністративних судів як важливої частини адміністративного процесу. Недостатня теоретична розробленість цієї проблематики негативно впливає як на розвиток законодавчої бази в аналізованій сфері, так і на діяльність адміністративних судів, обумовлює

прийняття невиважених і суперечливих рішень, неоднакове застосування адміністративного законодавства, порушення прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб.

Отже, актуальність обраної теми дисертаційного дослідження обумовлена наступними аспектами: відсутністю цілісних дисертаційних і монографічних робіт на рівні комплексних досліджень, присвячених перегляду рішень адміністративних судів; необхідністю конкретизації та уточнення завдань, функцій, підстав, меж, процесуального порядку перегляду рішень адміністративних судів; потребою в систематизації відповідної наукової інформації, аналізі та узагальненні різноманітних наукових підходів щодо спірних теоретичних положень та правових ситуацій; наявністю прогалин та суперечностей у правовій регламентації важливих та юридично значущих питань, що виникають на відповідних стадіях розгляду адміністративних справ; необхідністю проведення комплексного загальнотеоретичного аналізу перегляду рішень адміністративних судів як важливої складової адміністративного процесу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Обраний напрям дисертаційного дослідження належить до числа пріоритетних у галузі удосконалення адміністративного процесу, розбудови судової системи України та приведення її у відповідність до вимог міжнародних стандартів. Зміст та основні положення роботи відповідають завданням здійснення судово-правової реформи в Україні, а також спрямовані на реалізацію Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки, планів науково-дослідницької роботи Науково-дослідного інституту публічного права «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0115U005495),

«Адміністративно-правове забезпечення розвитку судової влади в Україні» (номер державної реєстрації 0117U004649).

Мета і завдання дослідження. *Мета* роботи полягає в тому, щоб на основі аналізу наукових поглядів, узагальнення положень адміністративного процесуального законодавства України та вивчення практики його застосування, аналізу міжнародно-правових актів, а також зарубіжного досвіду визначити та комплексно дослідити підстави й процесуальний порядок перегляду рішень адміністративних судів і на цій основі розробити теоретичні висновки та науково обґрунтовані пропозиції з удосконалення адміністративно-правових засад його здійснення.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені наступні *завдання*:

визначити поняття та з'ясувати види конституційних гарантій судового захисту;

– розкрити сутність та місце перегляду судових рішень адміністративних судів України як конституційної гарантії судового захисту;

– систематизувати та з'ясувати нормативно-правові акти, що регулюють порядок перегляду судових рішень адміністративних судів;

– розкрити сутність і зміст основних принципів перегляду судових рішень адміністративних судів;

– з'ясувати особливості перегляду судових рішень адміністративних судів у порядку апеляційного та касаційного провадження;

– окреслити підстави і порядок перегляду судових рішень адміністративних судів за нововиявленими обставинами;

– визначити особливості перегляду рішень адміністративних судів по окремим категоріям адміністративних справ;

– узагальнити зарубіжний досвід перегляду судових рішень і визначити можливості його використання під час здійснення адміністративного судочинства в Україні;

– з’ясувати проблеми організації діяльності органів судової влади в аспекті перегляду рішень адміністративних судів і запропонувати шляхи їх усунення.

Об’єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають під час розгляду та вирішення адміністративних справ.

Предмет дослідження – перегляд рішень адміністративних судів як конституційна гарантія судового захисту.

Методи дослідження. В роботі використано сукупність як загальнонаукових, так і спеціальних методів і прийомів наукового пізнання, застосування яких дозволило всебічно проаналізувати об’єкт і предмет дослідження, а також вирішити поставлені задачі. *Діалектичний* метод дав можливість дослідити питання, пов’язані з переглядом рішень адміністративних судів, в єдності їх соціального змісту і юридичної форми, визначити тенденції та закономірності розвитку суспільних відносин у зазначеній сфері, а також об’єктивно оцінити ефективність адміністративно-правового регулювання відповідних стадій адміністративного процесу (розділи 1 – 3). Метод *аналізу та синтезу* дозволив проаналізувати інститут перегляду рішень адміністративних судів крізь призму різноманітних підходів до дослідження стадій адміністративного процесу (розділ 1), а також узагальнити наукові погляди на розуміння його сутності й змісту (підрозділ 1.2). *Логіко-семантичний* метод дозволив з’ясувати принципи побудови основних дефініцій і поглибити понятійно-категоріальний апарат (розділи 1 – 3). *Системно-структурний* та *структурно-функціональний* методи використовувались під час: класифікації конституційних гарантій судового захисту та визначення місця перегляду судових рішень адміністративних судів у системі таких гарантій (підрозділ 1.2); систематизації принципів перегляду судових рішень адміністративних судів (підрозділ 1.4); узагальнення проблем організації діяльності органів судової влади в аспекті перегляду рішень адміністративних судів (підрозділ 3.2). Методи *документального аналізу* застосовано під час вивчення нормативно-правового регулювання інституту перегляду судових рішень адміністративних

судів, виявлення його недоліків, прогалин і суперечностей, а також визначення найбільш оптимальних шляхів їх усунення (підрозділи 1.3, 2.1 – 2.3). Методи *моделювання та прогнозування* дозволили розробити пропозиції та рекомендації з удосконалення адміністративно-правового регулювання підстав і порядку перегляду рішень адміністративних судів (підрозділ 3.2). *Порівняльно-правовий* метод дозволив визначити найбільш перспективні напрями імплементації позитивного зарубіжного досвіду перегляду судових рішень у національну правову систему (підрозділ 3.1).

Нормативною та емпіричною базою дослідження є Конституція України, Кодекс адміністративного судочинства України, інші законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти, що регулюють порядок перегляду судових рішень адміністративних судів, проекти нормативно-правових актів, законодавство деяких зарубіжних країн, статистичні дані, аналітичні довідки, узагальнення практики діяльності адміністративних судів, довідкові видання, статистичні матеріали.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній адміністративно-правовій науці комплексних монографічних досліджень, де з урахуванням положень чинного адміністративного процесуального законодавства і позитивного зарубіжного досвіду проведено комплексний аналіз інституту перегляду рішень адміністративних судів як конституційної гарантії судового захисту, визначено прогалини та протиріччя, які негативно впливають на судову практику, а також зроблено спробу обґрунтувати шляхи їх усунення. У результаті проведеного дослідження сформульовано ряд наукових положень, висновків та пропозицій, що характеризуються науковою новизною, а саме:

вперше:

- обґрунтовано якісно новий підхід до розуміння правової природи перегляду судових рішень. Зокрема доведено, що вона має двовекторний зміст: з одного боку, перегляд судових рішень направлений на забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина (у такому випадку суд

дає можливість позивачеві протистояти як органу державної влади, зловживання або бездіяльність якого оскаржуються в адміністративному суді, так і адміністративному суду, який з тих чи інших підстав не задовольнив скаргу позивача); з іншого боку, даний інститут є засобом здійснення контролю вищої судової ланки щодо нижчої і дає можливість упередити свавілля підконтрольних суб'єктів;

- доведено прогресивну природу процедури перегляду судових рішень, яка проявляється в тому, що в ході вивчення конкретної справи виявляються прогалини та недоліки чинного законодавства або обставини, що потребують додаткової регламентації, і на цій основі формуються пропозиції з удосконалення нормативно-правового регулювання, які є важливими для всіх учасників судового процесу;

- здійснено наукове обґрунтування доцільності формування та впровадження в адміністративних судах нового електронного інформаційного сервісу – Єдиного електронного судового вікна, а також необхідності розроблення відповідної Інструкції, що встановлює порядок його функціонування;

удосконалено:

- визначення дефініції «принципи перегляду судових рішень адміністративних судів» як науково обґрунтованих та законодавчо закріплених основних засад (ідей), дотримання яких є обов'язковим при перегляді судового рішення в адміністративному суді;

- визначення дефініції «судовий захист», під яким пропонується розуміти універсальний інструмент, який можуть використовувати як фізичні, так і юридичні особи у разі порушення гарантованих національним і міжнародними законодавством їх прав та законних інтересів;

- характеристику основних завдань перегляду судових рішень адміністративних судів України, до яких пропонується відносити:
 - а) забезпечення обґрунтованості та законності прийнятого судового рішення;
 - б) встановлення порядку, умов та вимог щодо однакового застосування судом

(судами) однієї і тієї самої норми права; в) виявлення помилок, які були допущені при попередньому розгляді справи, та вжиття відповідних заходів для їх виправлення; г) створення відповідних умов для правомірної роботи адміністративних судів у подальшому;

дістали подальшого розвитку:

- визначення ролі норм Конституції України у правовому регулюванні перегляду рішень адміністративних судів, зокрема акцентовано увагу на тому, що в них визначається: 1) інстанційна підсудність адміністративних справ; 2) підстави для перегляду судового рішення; 3) порядок подання заяви про перегляд судового рішення та вимоги до цієї заяви; 4) строки перегляду заяви про перегляд судового рішення; 5) порядок перегляду рішення; 6) заборона брати участь у перегляді рішень для судді, який брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого ставиться питання;

- обґрунтування наукової позиції про доцільність існування інституту перегляду рішень адміністративних судів по окремим категоріям адміністративних справ як виняткового, особливого та екстраординарного способу процесуального захисту суб'єктивно-публічних прав, свобод та законних інтересів учасників публічно-правових відносин;

- положення про необхідність чіткого законодавчого визначення моменту встановлення нововиявлених обставин, що впливає на правильність застосування строків провадження;

- обґрунтування того, що: а) при реформуванні судової системи має бути нівельовано формальний підхід, тобто на першому місці має бути мета правосуддя, а вже потім – проблеми структури судової системи; б) оновлення судової системи має бути комплексним;

- аргументація вироблення єдиної судової практики при застосуванні законодавства щодо перегляду судових рішень адміністративних судів з метою правильного і однакового застосування норм права;

– положення про необхідність проведення реформи адміністративної юстиції шляхом не докорінного оновлення даного інституту, а його поетапного удосконалення, з урахуванням вітчизняних надбань та позитивного зарубіжного досвіду.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем самостійно. Усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень дисертанта. Ідеї, положення чи гіпотези інших авторів мають відповідні посилання і використані лише для підкріплення позицій здобувача або відповідної наукової полеміки.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації наукові положення, узагальнення, висновки і рекомендації мають як теоретичне, так і прикладне значення, спрямовані на вдосконалення підстав і процесуального порядку перегляду справ адміністративних судів як гарантії судового захисту, розвиток науки адміністративного процесуального права, підвищення рівня професійної підготовки спеціалістів юридичного профілю і використовуються у:

– *науково-дослідній сфері* – з метою подальшого розвитку положень науки адміністративного права і процесу з метою поглиблення теоретичних розробок питань, пов'язаних з удосконаленням адміністративно-правових засад перегляду рішень адміністративних судів, а також при проведенні комплексних досліджень проблем удосконалення інституту адміністративного судочинства в цілому (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 16.02.2017 р.; Науково-дослідного інституту публічного права від 01.03.2017; Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» від 04.03.2017 р.);

– *правотворчості* – в ході розроблення проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України», а також при удосконаленні інших нормативно-правових актів, якими визначаються концептуальні засади перегляду рішень адміністративних судів (довідка про впровадження Науково-дослідного інституту публічного права від 01.03.2017 р.);

– *правозастосовній сфері* – з метою покращення практичної діяльності суддів адміністративних судів;

– *навчальному процесі* – під час удосконалення вже існуючих та розроблення нових програм і планів підготовки та підвищення кваліфікації суддів та спеціалістів юридичного профілю, при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій з питань адміністративного процесуального права, а також під час викладання таких навчальних дисциплін і спецкурсів, як «Адміністративне право», «Судові та правоохоронні органи» (акти впровадження Національної академії внутрішніх справ від 01.03.2017 р.; Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна» від 03.03.2017 р.).

Апробація результатів дисертації. Підсумки розроблення проблеми в цілому, окремих її аспектів, одержані узагальнення та висновки були оприлюднені на таких міжнародних та національних науково-практичних конференціях, семінарах та круглих столах: «Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети» (м. Одеса, 23 – 24 січня 2015 р.); «Новітні тенденції сучасної юридичної науки» (м. Дніпропетровськ, 4 – 5 грудня 2015 р.); «Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 26 – 27 серпня 2016 р.); «Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики» (м. Одеса, 9 – 10 грудня 2016 р.); «Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Харків, 20 – 21 січня 2017 р.).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (309 найменувань на 29 сторінках) та додатків. Загальний обсяг роботи – 226 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ УКРАЇНИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНОЇ ГАРАНТІЇ СУДОВОГО ЗАХИСТУ

1.1. Поняття та види конституційних гарантій судового захисту

Конституційні права і свободи людини і громадянина мають такі специфічні властивості, які здатні виділити їх із загальної системи прав та визначають їх вирішальну роль у визначенні правового статусу особи в суспільстві та державі. Ці права відрізняються від інших не тільки за змістом, а й за формою свого закріплення через те, що вони набувають статусу конституційних тільки після визначення їх в Конституції України. Такі права і свободи людини і громадянина є основними за своїм змістом, тому що за їх допомогою більш глибоко і повно визначаються та регулюються найважливіші відносини між громадянином та державою [99]. Слід відзначити, що однією з засад на шляху розбудови демократичної, соціальної та правової держави є реалізація принципу захисту прав, свобод та законних інтересів всіх суб'єктів правовідносин в державі. Основний Закон нашої держави проголосив, що одним із ключових державних органів, що має забезпечити захист зазначених прав, є суд. Отже, в усьому державно-правовому механізмі забезпечення прав і свобод людини і громадянина саме право на судовий захист відіграє одну з основних ролей. Однак, як би широко ці права не були декларовані, вони не становлять реальної цінності без гарантій їхньої реалізації. У свою чергу, в Україні, гарантування практичної реалізації прав і свобод перебуває на досить низькому – не лише правовому, але й загальнокультурному, світоглядному рівні.

Визначенню сутності поняття конституційних гарантій судового захисту, на наш погляд, об'єктивно має передувати розкриття змісту та встановлення

обсягу таких правових категорій, як «судовий захист» та «конституційні гарантії». Так, у загальному розумінні захист – це охорона, заступництво, підтримка [156, с. 110]. Захищати означає «обороняти, охороняти кого-, що-небудь від нападу, замаху, удару ворожих, небезпечних та інших дій» [248, с. 379, 380; 302]. Відповідно до точки зору М.А. Бояринцевої, захист – це самостійне суб'єктивне право, яке відображає юридично закріплену можливість правомочної особи використати спеціальні засоби правоохоронного характеру. Забезпечення захисту здійснюється переважно за рахунок юридичних засобів [27, с. 161]. П.М. Давидов доводить, що захист – це все те, що протиставляється обвинуваченню та його наслідкам, це заперечення чи послаблення обвинувачення, це діяльність обвинуваченого, спрямована на поновлення порушених у зв'язку з обвинуваченням прав, охорону його законних інтересів [57; 83].

На думку Є.Г. Коваленка та В.Т. Маляренка «захист - це процесуально-правовий інститут, який являє собою сукупність юридичних норм, що регулюють кримінально-процесуальну діяльність і відносини, пов'язані з запереченням або пом'якшенням обвинувачення. Інститут захисту регулює кримінально-процесуальну діяльність всіх суб'єктів захисту і є частиною кримінально-процесуального права» [84, с. 63; 295]. В контексті представленого наукового дослідження вважаємо необхідним погодитись із точкою зору С.В. Приходько. Автор зазначає, що захист – це самостійне суб'єктивне право, яке відображає юридично закріплену можливість правомочної особи використати спеціальні засоби правоохоронного характеру. Забезпечення захисту здійснюється переважно за рахунок адміністративно-правового регулювання [199, с. 19; 82].

Переходячи до розгляду змісту поняття «судовий захист» слід зазначити, що в науковій літературі його розглядають як інститут конституційного права, як суспільні відносини та державну функцію, іноді судовий захист ототожнюється з правосуддям або розглядається як гарантія доступу до нього [17, с. 225-226]. В теорії права судовий захист розглядається як складова

частина правоохоронної функції держави [255]. Отже, судовий захист - це вид державного захисту, який є гарантією і конкретним засобом (можливістю) ефективного поновлення громадянина в правах через правосуддя. Це право не може бути обмежено навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану [100, с. 248-254; 132].

О.В. Дзера розглядає судовий захист як один із галузевих принципів цивільного права і визначає його як базовий принцип, без існування якого ефективність досягнення договірної правової мети була б проблематичною. Автор наголошує, що проголошення в ст. 3 ЦК судового захисту цивільного права та інтересу як правової засади цивільного законодавства важко переоцінити, але для впливу суду на контрагентів, що порушують зобов'язання, важливим є також механізм застосовуваних судом заходів до порушника. Такий механізм утворюють конкретні способи захисту цивільних прав, які може застосовувати суд [282, с. 68].

Заслуговує на увагу точка зору авторського колективу підручника «Сравнительное конституционное право», який зазначає, що судовий захист – це одна з необхідніших та ефективних гарантій реальності прав і свобод людини і громадянина. Саме правосуддям повинне забезпечуватися безпосередня дія конституційних прав громадян, що є ознакою їхньої реальності та ефективності. Однак, сфера його впливу не повинна обмежуватися тільки захистом конституційних прав [253, с. 643; 277]. Як справедливо зазначається у літературі, продовжує автор, суд виступає спеціалізованим державним органом, який здійснює функцію соціального контролю за наявності конфлікту між окремими членами суспільства, між ними та державою, який виник у будь-якій сфері діяльності людини, яка врегульована правом [253, с. 643; 277].

Необхідно також вказати думку Є.Ю. Соболя, який у своєму науковому дослідженні прийшов до висновку, що судовому захисту притаманні такі характерні риси: 1) специфічний суб'єкт – суд; 2) необмежений предмет - він поширюється не тільки на права та законні інтереси особи; не менш важливим,

як зазначає В.М. Кудрявцев, є й захист судом інтересів суспільства, держави, права [116, с. 112; 249, с.177-178]; 3) специфічні форми реалізації - шляхом відправлення правосуддя та здійснення судового контролю; 4) встановлений законом порядок розгляду судом справи, який має значення гарантії забезпечення прав і законних інтересів учасників процесу; 5) стабільність акта судової влади, можливість його скасування або внесення до нього змін виключно самою ж судовою владою [291, с. 163-165; 249, с.177-178].

В рамках нашого дослідження слід також приділити окрему увагу визначенню сутності терміна «право на судовий захист». Так, І.В. Дашутін відмічає, що право на судовий захист – це передбачена законодавством можливість фізичних та юридичних осіб захищати свої права в судах як загальної, так і конституційної юрисдикції. Його зазначає вчений, слід розглядати, з одного боку, як одне з конституційних прав людини в державі нарівні з іншими політичними, економічними, соціальними й культурними правами, а з другого – як закріплення спеціального механізму захисту всіх без винятку вищезазначених прав [59, с. 66-67]. С.Д. Мігоряну «право на судовий захист» визначає як «право кожного на справедливий відкритий розгляд і вирішення упродовж розумного строку незалежним і неупередженим судом, утвореним відповідно до закону, конкретної судової справи правовими засобами, наданими судом для здійснення судочинства з метою захисту гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави» [140, с. 390].

Таким чином, під судовим захистом слід розуміти універсальний інструмент, який можуть використовувати як фізичні так і юридичні особи у разі порушення гарантованих їм національним та міжнародними законодавством прав та інтересів. Вважаємо, що досить закономірним в правовій державі є посилення впливу судової влади, її відокремлення від правоохоронних органів, виділення в самостійну гілку державної влади, що неминуче приводять до переростання судового захисту прав і свобод громадян

в самостійну державну функцію. Для того, щоб судовий захист був більш ефективним, він має бути підкріплений відповідними гарантіями, які в свою чергу повинні бути закріплені на рівні нормативно-правових актів [68].

Загалом, поняття «гарантія», походить від французького «garantie» – порука; умова, яка забезпечує щось [247]. Дане поняття у свою чергу охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав і свобод, а також на усунення можливих перешкод їх повного і належного здійснення. Основним завданням усіх гарантій є забезпечення виконання, дотримання і використання прав і свобод громадян [261, с. 382]. Нажаль, доводиться констатувати, що на сьогодні в нашій державі поняття «гарантія» не знайшло свого законодавчого закріплення, що у свою чергу викликає неоднорідні підходи вчених стосовно визначення даної правової категорії.

Так, наприклад, В.Д. Перевалов вважає, що гарантії – це система умов, засобів і способів, що забезпечують всім і кожному рівні правові можливості для виявлення, отримання та реалізації своїх прав і свобод [261]. А.С. Мордовець під гарантіями розуміє систему соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних передумов, умов, засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод та інтересів. Їх основною функцією, продовжує автор, є виконання зобов'язань державою та іншими суб'єктами у сфері реалізації прав особи. Об'єктом гарантій виступають суспільні відносини, пов'язані з охороною та захистом прав людини, із задоволенням майнових та немайнових інтересів громадян [262, с. 171, 275; 143, с. 275]. В. Князєв пише, що гарантії – це відповідні умови і засоби, які сприяють реалізації кожною людиною і громадянином закріплених у Конституції України прав, свобод та обов'язків [81, с. 29].

На думку А. Олійника, С. Гусарева, О. Слюсаренко, гарантії – це відповідні умови і засоби, що сприяють перетворенню в життя проголошених прав, свобод та обов'язків [165, с. 156]. Гарантії, зазначає А.С. Мордовець, – це

система соціально-економічних, політичних, юридичних, організаційних умов, засобів та способів, що створюють рівні можливості для здійснення особами своїх прав, свобод і інтересів. Їх основною функцією є виконання зобов'язань державою та іншими суб'єктами у сфері реалізації прав особи. Об'єктом гарантій виступають суспільні відносини, пов'язані з охороною та захистом прав людини, із задоволенням майнових та немайнових інтересів громадян [143, с. 275].

Переходячи безпосередньо до розгляду такої правової категорії як конституційні гарантії, слід зазначити, що в юридичній літературі дане поняття визначається, як вид правових гарантій. Т.М. Заворотченко зазначає, що конституційні гарантії – це сукупність встановлених конституцією норм, правозахисних інститутів, які є базою гарантування основних прав, свобод та обов'язків громадян. А саме по конституційних гарантіях, наголошує вчений, вже можна судити про реальність проголошених прав, про їх суб'єктивний, особистий, діючий характер забезпеченості не тільки і не стільки індивідуальними можливостями окремого громадянина, скільки всім існуючим ладом [66, с. 36-37]. Н.О. Боброва доводить, що конституційні гарантії – це комплекс найбільш значущих гарантій найрізноманітнішого змісту, які мають, унаслідок конституційного закріплення, найвищу юридичну силу. Конституційні гарантії, по суті, являють собою серцевину всього юридичного гарантування [23, с. 51, 53; 238].

Таким чином, конституційні гарантії є механізмом забезпечення дотримання, виконання, застосування і використання конституції та інших норм права органами державної влади, місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами, іншими фізичними і юридичними особами. Гарантії, що визначаються у Конституції, мають найвищу юридичну силу, є основою правових гарантій, які спрямовані насамперед на охорону Конституції України, а також передбачених нею інститутів, зокрема: основ державного і суспільного ладу; прав, свобод і обов'язків людини та громадянина; форм прямого народовладдя; Президента України; органів законодавчої, виконавчої і судової

влади; інститутів місцевого самоврядування, територіального устрою України та інше [304]. Отже, дана правова категорія є одним із видів гарантій, який закріплено в Основному Законі України.

На наступному етапі нашого дослідження вважаємо доцільним розглянути поняття «конституційні гарантії прав і свобод людини і громадянина», оскільки судовий захист – це в першу чергу гарантія здійснення прав і свобод, що існує у всіх демократичних державах світу [97]. Так, вчені В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко вважають, що під гарантіями конституційних прав і свобод людини слід розуміти систему умов і засобів, юридичних механізмів забезпечення належної реалізації визначених Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина. Система гарантій конституційних прав і свобод представлена загальними і спеціальними (юридичними) гарантіями. Загальні гарантії визначаються рівнем розвитку основних сфер суспільного та державного життя – політичної, економічної, соціальної, культурної (духовної) та інших [186, с. 235]. На переконання Н.К. Шаптали та Г.В. Задорожної, конституційні гарантії прав і свобод людини та громадянина – це об'єктивні умови і засоби, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод особи [286, с. 200].

В.Ф. Годованець слушно доводить, що у сучасних демократичних державах, гарантії конституційних прав і свобод людини прийнято розглядати як сукупність установлених конституцією процесуальних норм, що є засобом захисту основних матеріальних прав і свобод людини, а також передбачені конституцією правозахисні інститути та основні принципи їх діяльності та, нарешті, особливі правила, які містяться в конституції та встановлюють межі й умови можливого обмеження прав і свобод людини [49, с. 115]. Аналогічної позиції дотримуються також й інші вітчизняні конституціоналісти, зокрема, О.О. Майданник [127, с. 155]. Із зазначеного вище слідує, що конституційно-правові гарантії прав і свобод людини та громадянина в Україні – це передбачена Конституцією та законами України система правових норм,

організаційних засобів і способів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється охорона та захист прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина [66, с.32].

Слід також зазначити, що характерною рисою конституційних прав і свобод є наявність власної системи та ознак, які відрізняють їх від інших існуючих прав і свобод [288]. Так, слушною є думку Н.К. Шаптали та Г.В. Задорожньої, які доводять, що основними рисами конституційних прав і свобод людини і громадянина є: мають верховенство, тобто вони є правовою базою для прийняття всіх інших прав і свобод; є нормами прямої дії і мають гарантований захист; базуються на конституційних принципах рівності для кожного і не можуть бути обмежені чи скасовані; основні права людини належать їй з моменту народження; їх якісний рівень залежить від рівня соціально-економічного, політичного, культурного та іншого розвитку суспільства і держави [286]. З цього випливає, що права і свободи людини і громадянина наділені верховенством, вони є ніби то правовим базисом для прийняття та закріплення всіх інших прав і свобод, що деталізують їх, а тому всі інші права і свободи обов'язково повинні відповідати їм. Права і свободи є нормами прямої дії і мають гарантований захист [288].

Таким чином, узагальнюючи усі наведені вище точки зору науковців, можемо надати авторське визначення поняття «конституційних гарантій судового захисту». Отже, під зазначеним терміном слід розуміти визначені в Основному Законі нашої держави умови та засоби, які забезпечують фактичну та належну реалізацію законних прав та інтересів осіб (фізичних чи юридичних) у судовому порядку. Реалізація суб'єктами свого права на судовий захист їх порушених конституційних прав є невід'ємним елементом законності у державі, а можливість отримати судовий захист порушеного чи оспорюваного суб'єктивного права чи охоронюваного законом інтересу є одним з найважливіших прав особи. Реалізація права на судовий захист має не тільки юридичне, але й важливе соціально-політичне значення. Судовий захист надається кожному, хто має на нього право та потребує його. Будь-яка особа,

що вважає своє право порушеним, має можливість звернутися за судовим захистом та доводити свою правоту [99].

Переходячи до розгляду видів конституційних гарантій слід зазначити, що в юридичній літературі і досі не існує єдиного підходу щодо їх класифікації і взагалі дане питання залишається малодослідженим. Саме тому, на основі аналізу норм чинного законодавства України та наукових поглядів вчених, нами було виділено такі дві основні групи конституційних гарантій судового захисту: 1) загальні гарантії; 2) спеціальні. Розглянемо зазначені види гарантій більш детально.

Так, загальні гарантії охоплюють усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, спрямованих на практичне здійснення прав і свобод громадян, на усунення можливих причин і перешкод на шляху здійснення громадянами своїх прав і свобод [97]. До загальних конституційних гарантій судового захисту, на наше переконання, слід віднести: юридичні конституційні гарантії та організаційні. У свою чергу, під *юридичними гарантіями* М.С.Малеїн розуміє норми права, які передбачають у своїй сукупності правовий механізм, покликаний сприяти реалізації законів. Якісна характеристика юридичних гарантій передбачає оцінку всієї діючої системи права в цілому, з точки зору повноти охоплення правовим інструментарієм усіх найбільш важливих взаємовідносин державних органів та громадян, а також громадян між собою [129, с. 43; 131]. Протилежної думки дотримується О.В.Міцкевич, який у свою чергу, під юридичними гарантіями вважає встановлений державою порядок діяльності державних органів та установ, громадських організацій, спрямований на попередження й припинення посягань на права громадян, на відновлення цих прав і залучення до відповідальності за порушення цих прав [139, с.16; 131]. На переконання В.М.Бесчастного, під юридичними гарантіями слід розуміти надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості умовам, які необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїм конституційним правами і свободами загалом та судовим захистом, зокрема. ці гарантії, продовжує

науковець, встановлюються державою в Конституції, нормах поточного законодавства. їх мета – реальне забезпечення максимального здійснення громадянами своїх прав і свобод за допомогою правових методів [97]. О.А. Куций свідчить, що юридичні гарантії – це сукупність норм і правовідносин, що забезпечують використання різних охоронних і захисних засобів щодо реалізації, охорони й захисту прав громадян, виконання ними своїх обов'язків, попередження та припинення правопорушень, а також ліквідації їх наслідків [118, с.176; 131].

Л.В. Тихомиров і М.Ю. Тихомиров обстоюють позицію, що юридичні гарантії – це законодавчо закріплені засоби та способи охорони суб'єктивних прав громадян та організацій, способи їхньої реалізації, а також засоби забезпечення законності та охорони правопорядку, інтересів особистості, суспільства та держави [269, с. 58; 63]. В.М. Скобелкін вважає, що юридичні гарантії – це правові та організаційно-правові засоби і способи, за допомоги яких забезпечується реалізація прав та виконання обов'язків, передбачених законодавством. Вони являють собою складну систему взаємозалежних елементів, що дають змогу організувати різностороннє забезпечення, яке охоплює різні стадії реалізації прав та обов'язків, захист від посягань, поновлення порушених юридичних прав [244, с. 78; 21]. На переконання В.С. Нерсисянца, юридичні гарантії – це система взаємопов'язаних форм і засобів (нормативних, інституційних, процесуальних), які забезпечують належне визнання, захист і реалізацію певних прав та їх обов'язків. Юридичні гарантії – це конструктивне вираження принципу самозахисту прав. Вони, продовжує науковець, втілюють ідею узгодженої дії права і держави, коли одні форми, напрямки і функції державно-правового регулювання та діяльності служать разом з тим захисним механізмом для інших і навпаки. І лише в такому загальному контексті взаємної підтримки й узгодженості різних частин і аспектів всього державно-правового комплексу окремі спеціальні форми та конструкції юридичних гарантій прав і свобод особистості можуть реально здійснити свою захисну роль. Словом, юридичні гарантії самі потребують

юридичних гарантій, а такими в кінцевому підсумку можуть бути лише правова держава та правові закони [151, с.142; 111].

Прикладом реалізації юридичних конституційних гарантій судового захисту є стаття 55 Конституції України, яка гарантує кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [101]. Магновський І.Й., зазначає, що судовому захисту підлягають будь-які права і свободи, в якому б нормативному акті вони не були закріплені – в Конституції, галузевих законах, в інших нормативних або локальних правових актах. Таким чином, право на судовий захист має універсальний характер. При цьому суд не може відмовити у правосудді при умові, що громадянин України, іноземець або особа без громадянства вважають, що їхні права чи свободи були порушені чи створено або створюються будь-які перешкоди для їх реалізації, або наявні будь-які інші порушення їхніх прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене [126]. У цьому сенсі – пише Демків Р.Я. – стаття 55 Конституції України в повній мірі відповідає вимогам, сформульованим в статті 8 Загальної декларації прав людини: «Кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами у випадках порушення його прав, наданих їй конституцією або законом» [600].

Слід також відмітити, що відповідно до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [141], який зобов'язує державу забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої порушені, ефективний засіб правового захисту, навіть якщо це порушення було скоєне особами, які діяли в офіційній якості, існує можливість оскарження в суді рішень та дій (бездіяльності) будь-яких державних органів, в тому числі самих судів. Права, які порушені судом не можуть бути вилучені з числа об'єктів судового захисту. Таке право на судовий захист передбачає право на охорону прав законних інтересів не тільки

від свавілля законодавчої та виконавчої влади, але й від помилкових рішень суду [127, с.60-61]. Таким чином, значення загальної юридичної конституційної гарантії судового захисту полягає у тому, що в Конституції України закріплюються норми, які передбачають існування права оскаржити в судовому порядку рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових та службових осіб за умови, що ці рішення, дія чи бездіяльність порушують права та свободи зазначених осіб або перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді.

Ще одним видом загальних конституційних гарантій судового захисту є *організаційні*, під якими слід розуміти систематичну організаторську діяльність держави і всіх її органів, посадових осіб, громадських організацій, яка спрямована на створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами і свободами [97, с. 220-221]. У своєму дисертаційному дослідженні В.П. Васьковська прийшла до висновку, що організаційні гарантії – це передбачені в нормативно-правових актах суспільно-політичні інституції, на які покладаються відповідні функції і повноваження по організації і здійсненню юридичного забезпечення реалізації, охорони і захисту прав людини на безпеку [35, с. 149]. В свою чергу В.С. Венедиктов під організаційними гарантіями розуміє спеціальну діяльність уповноважених державних органів і їх посадових осіб, що спрямована на реалізацію всіх видів гарантій [167, с.172].

Прикладом організаційних конституційних гарантій судового захисту є норма Конституції України, яка визначає, що судовий захист прав і свобод людини і громадянина здійснюється системою судів загальної юрисдикції України. Крім того, в Основному Законі закріплено, що судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації і визначається законом. Суд утворюється, реорганізовується і ліквідовується законом, проект якого вносить до Верховної Ради України Президент України після консультацій з Вищою радою правосуддя. Стаття 126 Конституції також гарантує незалежність і недоторканність судді. Таким чином, значення

організаційних конституційних гарантій судового захисту полягає у тому, щоб організувати діяльність судів таким чином, щоб створити всі необхідні умови для афективної реалізації права на судовий захист. Для цього Основний закон гарантує створення відповідних судів загальної юрисдикції, їх належне функціонування, а також незалежність та самостійність суду та суддів. Зазначене відіграє дуже важливу роль, адже цілком логічно, що без існування суду здійснення такого захисту буде просто неможливим.

На наступному етапі представленого наукового дослідження приділимо увагу спеціальним конституційним гарантіям судового захисту. Спеціальні гарантії - це правові засоби й способи, за допомогою яких реалізуються, захищаються права і свободи громадян, усуваються порушення прав і свобод, відновлюються порушені права [97]. Однак, проводячи аналіз загальнотеоретичних підходів, а також доктринальних досліджень, можемо наголосити, що на сьогодні відсутні спроби вчених визначити спеціальні види конституційних гарантій судового захисту. Тому, посилаючись на вищевикладений матеріал, а також на наукову літературу та доктринальні дослідження, пропонуємо виділити наступні види спеціальних конституційних гарантій судового захисту:

- проголошення, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом;

- закріплення право на повноважний суд, відповідно до якого ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи а суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом. Слід зазначити, що вказана норма з'явилась саме завдяки впливу ст. 6 Конвенції, відповідно до якої в поняття «суд, встановлений законом», входить лише той суд, до підсудності якого віднесений розгляд тієї чи іншої справи [145, с. 59];

- проголошення права на професійну правничу допомогу. Дане право знайшло своє відображення у статті 59 Конституції України, яка визначає, що кожен має право на професійну правничу допомогу, а у випадках, передбачених

законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [101].

- закріплення рівності всіх учасників перед судом. Під рівністю громадян перед судом слід розуміти те, що всі вони несуть відповідальність перед судами, які належать до єдиної судової системи, не маючи при цьому ніяких переваг і не зазнаючи ніяких обмежень. Наявність правил про підсудність кримінальних, цивільних, адміністративних і господарських справ не суперечить цій zasadі, бо громадяни не дістають ніяких привілеїв. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи є рівними перед законом і судом, як і громадяни України, та користуються правом на судовий захист, за винятками, встановленими законом [101].

Однак, слід зауважити, що на сьогодні, існують і багато інших гарантій судового захисту, які не знайшли свого відображення та закріплення в Конституції України. Але, вони закріплені в законах та підзаконних нормативно-правових актах, які виступають з метою забезпечення належної та ефективної реалізації конституційного права на судовий захист.

Таким чином, підсумовуючи все зазначене у даному підрозділі дисертаційного дослідження слід відмітити, що забезпечення конституційних гарантій судового захисту є невід'ємною складовою у діяльності будь-якої сучасної соціально-спрямованої держави. Адже визнаючи людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, держави бере на себе обов'язок створити всі умови, за яких людина ці права може відстояти та захистити. Саме тому, у Конституції України – основному законі нашої держави, визначаються основні гарантії судового захисту, від яких ні в якому разі не можна відступати під час нормотворчої та правотворчої діяльності будь-якого органу державної влади. Наявність таких гарантій має важливе значення як для всієї держави, так і кожної окремої особи, оскільки існування можливості захистити свої права створює впевненість людини у своїй країні та у «завтрашньому дні». Слід також погодитись із точкою зору Я.М. Ніколаєнко, який зазначає, що рівень судового захисту є

основним показником правового характеру держави та демократичності суспільства. За допомогою суду та судового захисту реалізується одне з основних (конституційних) прав громадян - право на судовий захист. Слід визнати, що сьогодні більшість громадян не можуть звернутися для захисту своїх порушених прав за кваліфікованою юридичною допомогою, яка багатьом з них, на жаль, просто не по кишені [154, с. 50].

1.2. Сутність і місце перегляду судових рішень адміністративних судів України як конституційної гарантії судового захисту

У попередньому підрозділі дисертаційного дослідження нами було наголошено, що право на судовий захист є одним із ключових конституційних прав людини і громадянина. Однак реалізація суб'єктивного права на судовий захист часом ускладнюється ухваленням незаконних та необґрунтованих судових рішень. Ця обставина обумовлюється гарантуванням у ст. 55 Конституції України права на оскарження в суді рішень органів державної влади, в тому числі і судової. Як одну з основних засад судочинства законодавець у ст. 129 Основного Закону визначив забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом [56, с. 3]. Більш детально особливості перегляду судових рішень адміністративних судів у порядку апеляційного та касаційного провадження будуть розглянуті у подальшому. У цьому ж підрозділі ми хотіли б приділити увагу загальній проблемі визначення сутності та місця перегляду судових рішень адміністративних судів України як конституційної гарантії судового захисту.

В першу чергу, на наше переконання, слід визначитись із сутністю ключових понять, зокрема із такими, як: «адміністративний суд» та «судове рішення». Так, одним із перших вчених, хто сформулював поняття «адміністративний суд», був І.Ю. Андреевський. Автор зазначав, що це

особливий розгляд, який застосовують по справам-суперечкам, які не підпадають під юрисдикцію звичайних судів. Це справи де одною стороною є приватна особа, другою – адміністрація. Далі він вказує, що елементи такого суду в Росії з'явилися в результаті прийняття судових статутів у 1864 р. [13, с. 241-242]. Авторський колектив підручника «Адміністративний процес України» доводить, що адміністративний суд – це суд загальної юрисдикції, до компетенції якого Кодексом адміністративного судочинства України віднесено розгляд і ведення адміністративних. Принциповим у даному випадку є те, що правосуддя здійснюється адміністративними судами не з будь-яких спорів, а лише щодо тих, які виникають із управлінських правовідносин. Такі спори, відповідно до КАС України, іменуються «справи адміністративної юрисдикції» або ж «адміністративні справи» [92, с. 50]. Адміністративний суд, зазначає А.О. Неугодніков, - це державний орган судової влади в Україні, завданням якого є здійснення правосуддя у сфері публічного управління. Посідаючи чільне місце в системі державної влади, адміністративний суд повинен забезпечувати законність публічно-управлінських процесів, насамперед, з точки зору захисту прав і свобод громадян від їхніх порушень представниками публічної адміністрації під час реалізації управлінських повноважень [153, с. 14].

У своєму дисертаційному дослідженні Ю.С. Педько прийшов до висновку, що адміністративний суд - це організаційно-оформлений інструмент адміністративної юстиції, завдяки якому цей спеціалізований вид правоохоронної діяльності держави інституціоналізується в масштабі функціонування системи судової влади України [176, с.116]. Автор наголошує, що адміністративний суд, займаючи чільне місце в системі державної влади, повинен забезпечувати законність публічно-управлінських процесів, у першу чергу, з точки зору захисту прав і свобод громадян від їх порушень представниками публічної адміністрації під час реалізації управлінських повноважень. З цією метою даний орган реалізує свої юрисдикційні,

превенційні, виховні, правопоновлювальні повноваження у відповідній сфері правовідносин [176, с. 117].

Слід зазначити, що поняття адміністративного суду дістало свого закріплення і на законодавчому рівні. Так, у Кодексі адміністративного судочинства України (далі - КАС України) вказано, що адміністративний суд – це суд загальної юрисдикції, до компетенції якого КАС України віднесено розгляд і вирішення адміністративних справ. У цьому ж нормативно-правовому акті вказано, що компетенція адміністративних судів поширюється на: 1) спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності; 2) спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби; 3) спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їх компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, а також спори, які виникають з приводу укладання та виконання адміністративних договорів; 4) спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом; 5) спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму [85]. Однак, закріплене в КАС України визначення поняття «адміністративного суду», на наше переконання, не є вичерпним і не відображає всю суть діяльності цього органу судової влади.

Таким чином, на основі аналізу наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства України вважаємо можливим надати авторське визначення поняття «адміністративний суд». Отже, під вказаним терміном слід розуміти державний орган судової влади, який покликаний вирішувати специфічний вид спорів, що виникають між особами (фізичними чи юридичним) та суб'єктами владних повноважень в результаті здійснення останніми своєї владно-управлінської діяльності. Слід зазначити, завершуючи розгляд того чи іншого спору, адміністративний суд обов'язково повинен винести відповідне рішення.

Так, аналізуючи природу судового рішення, П.П. Заворотько та М.Й. Штефан справедливо зазначили, що для того, щоб судове рішення повно й об'єктивно відбивало свій внутрішній зміст, необхідно до змісту визначення ввести його політичну, економічну, правову характеристику, його роль і значення в системі цивільних процесуальних актів по виконанню завдань цивільного судочинства, його суть і значення в здійсненні правосуддя [67, с. 13; 52]. Автори пропонують розглядати судове рішення як основний і найважливіший цивільний процесуальний акт правосуддя, постановлений у встановленому законом порядку колегіальним складом суду і спрямований на виконання завдань, поставлених перед цивільним судочинством, в якому від імені держави виявляється владна воля суду по суті справи, переданої на його розгляд з приводу необхідності захисту прав і охоронюваних законом інтересів громадян і організацій, державних і громадських інтересів, зміцнення правопорядку та сприяння вихованню членів суспільства в дусі виконання законів [67, с. 13; 52; 274].

О.М. Шиманович прийшла до висновку, що судове рішення – це процесуальний акт-документ, який ґрунтується на встановлених у судовому розгляді фактах і застосуванні норм права, яким вирішуються по суті вимоги заінтересованої особи про захист прав, свобод чи інтересів у порядку позовного провадження або вимоги спрямовані на захист охоронюваних законом інтересів у порядку окремого провадження, що набирає законної сили у встановленому законом порядку і підлягає виконанню [274; 292, с. 9]. Вчена також обґрунтовує, що сутність судового рішення полягає в тому, що воно є основним і найважливішим актом правосуддя, який вирішує справу по суті, містить державно-владне, індивідуально-конкретне розпорядження з застосуванням норм права до встановлених у судовому розгляді фактів і правовідносин, ухвалене у передбаченому законом процесуальному порядку іменем держави й спрямоване на захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів осіб, інтересів держави [274; 292, с. 10].

Ще один вчений І.В. Андронов у своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому рішенням суду першої інстанції в цивільному процесі України, відзначає, що судові рішення – це вольовий акт правосуддя в цивільному процесі, ухвалений судом іменем України у встановленому законом порядку в результаті здійснення правозастосовчої діяльності, який містить в собі наказ і підтвердження наявності або відсутності правовідносин, спрямований на охорону та захист прав, свобод і законних інтересів суб'єктів права і який має наслідком виникнення, зміну або припинення процесуальних, а в деяких встановлених законом випадках і матеріальних правовідносин [16, с. 7].

На переконання О.В. Підлубної, судові рішення – це один з основних актів правозастосування, що здійснюється від імені держави і повинно забезпечувати реальний захист порушених, оспорюваних, невизнаних прав, свобод чи інтересів фізичних, юридичних осіб та держави [184, с. 162]. М.А. Гурвич переконливо доводить, що судові рішення – це постанова суду першої інстанції, якою вирішується матеріально-правовий спір і дається тим самим відповідь на звернення до суду про захист суб'єктивного права або охоронюваного законом інтересу [250, с. 245]. М.Г. Авдюков зазначав, що сутність судового рішення полягає в тому, що воно є актом правосуддя, що захищає права сторін, правопорядок у державі шляхом розв'язання судом першої інстанції правових спорів між сторонами по суті. Судове рішення, на його переконання, містить в собі і наказ і підтвердження, а сутністю його є захист прав сторін шляхом підтвердження наявності або відсутності правовідношення, взаємних прав і обов'язків [1, с. 16; 28]. Відповідно до точки зору І.В. Решетникової та В.В. Яркова під судовим рішенням необхідно розуміти такий акт суду першої інстанції, яким суд на підставі встановлених у судовому засіданні юридичних фактів згідно з нормами процесуального і матеріального права, вирішує цивільну справу по суті, тобто задовольняє позов, скаргу, заяву повністю чи у певній частині або відмовляє в їхньому задоволенні [228, с. 209-210; 292].

Заслуговує на увагу думка Ю.С. Педько, який зазначає, що судові рішення – це постанова адміністративного суду, в якій вичерпно та обґрунтовано сформульовано відповідь на правові вимоги громадянина, який звернувся зі скаргою. Так чи інакше, адміністративний суд закінчуючи розгляд усіх адміністративних спорів, повинен винести відповідне рішення [176, с.168]. Науковець слушно наголошує, що рішення адміністративного суду повинно відповідати певним вимогам; по-перше, воно повинно бути прийнято з дотриманням принципу законності; по-друге, судові рішення повинні бути обґрунтованими; по-третє, судові рішення має бути безумовним і таким, що може бути виконане [176, с. 169-170].

В рамках нашого дослідження обов'язково слід вказати думку Я.П. Синицької, яка досліджуючи теоретичні підходи щодо тлумачення поняття «судові рішення», прийшла до висновку, що його характерними особливостями є [237, с.96]: по-перше, основна особливість полягає в тому, що судовим рішенням адміністративна справа вирішується по суті. Судові рішення є тим кінцевим актом правосуддя в суді першої інстанції, на який спрямована діяльність суду й осіб, які беруть участь у справі. Таким чином, судові рішення є актом, характерним саме для тієї сфери діяльності держави, яка становить правосуддя;

по-друге, судові рішення – це перш за все акт державної влади. Воно не може бути ухвалено жодним іншим органом, крім суду. Тільки суд здійснює правосуддя, спираючись на владу й силу держави. Як будь-який інший акт органу державної влади, рішення суду ґрунтується на законі й спрямоване на дотримання закону. Розпорядження, що міститься в рішенні, є обов'язковим для всіх осіб, на яких воно за законом поширюється. Саме в судовому рішенні зосереджене державно-владне розпорядження щодо примусового втілення в життя правових норм;

по-третє, судові рішення є також правозастосовчим актом. Рішення суду забезпечує зв'язок між конкретною ситуацією, нормою права і силою державного примусу. Коли поведінка окремих осіб суперечить встановленим

правилам і воля їх вступає в конфлікт із волею держави, виникає необхідність у примусовій реалізації нормативних розпоряджень. У відносини, які видавалися автономними, втручається держава через правозастосовчий процес. За допомогою судових рішень вона всупереч волі зобов'язаних осіб диктує свою волю, спрямовану на приведення поведінки цих осіб у відповідність до правил, встановлених законом;

по-четверте, судові рішення – це процесуальний акт-документ, який ухвалюється в особливому порядку, визначеному законом. У законі передбачена сама назва цього акта, детально перераховані його реквізити. КАС України передбачає обов'язкове публічне оголошення ухваленого рішення [237, с. 96].

Таким чином, узагальнюючи наведені вище точки зору науковців можемо надати авторське бачення щодо розуміння поняття «рішення суду». Отже, в контексті представленого наукового дослідження, «рішення суду» – це акт правосуддя який приймається адміністративним судом першої інстанції від імені держави та є логічним завершенням розгляду справи. В ньому повинна бути змістовно та обґрунтовано сформульована відповідь на скаргу позивача. Однак, як ми вже зазначали на початку розгляду даного підрозділу наукового дослідження, рішення суду не завжди може бути чесним та справедливим, і за певних обставин його може бути переглянуто. В цьому контексті слід відзначити, що КАС України містить досить детальний перелік підстав, наявність яких зумовлює можливість перегляд рішення адміністративного суду. Такими підставами, відповідно до вказаного нормативно-правового акту, є 1) справу розглянуто і вирішено неповноважним складом суду; 2) в ухваленні судового рішення брав участь суддя, якому було заявлено відвід на підставі обставин, які викликали сумнів у неупередженості судді, і заяву про його відвід визнано судом апеляційної інстанції обґрунтованою; 3) судові рішення ухвалено чи підписано не тим суддею, який розглянув справу; 4) адміністративний суд неповно з'ясував обставини, що мають значення для справи; 5) обставини, які адміністративний суд вважає встановленими, визнані

недоведеними; 6) висновки суду не відповідають обставинам справи; 7) існує порушення норм матеріального або процесуального права, що призвело до неправильного вирішення справи [85; 88, с. 309].

Таким чином, погоджуючись із точкою зору Д.А. Козачук, ми прийшли до висновку, що наведені вище підстави для перегляду рішення адміністративного суду можна розділити на дві великі групи: перші порушують вимоги законності судового рішення, другі – обґрунтованість судового рішення [88, с. 310]. Так, в юридичній літературі під законністю судового рішення деякі процесуалісти розуміють дотримання судом при розгляді і вирішенні справ діючих норм матеріального і процесуального права [55; 1; 284]. Законним, зазначає І.В. Андронов, є рішення, яким суд, виконавши всі вимоги адміністративного судочинства, вирішив справу згідно з нормами матеріального права, що підлягають застосуванню до розглянутих судом правовідносин, а за їх відсутності – на підставі закону, що регулює подібні відносини, або виходячи із загальних засад законодавства України [15, с. 64]. В.М. Щеглов підкреслює, що законність судового рішення залежить більшою мірою від суду, від дотримання ним вимог норм адміністративного судочинства, які визначають повноваження суду, а також порядок розгляду і вирішення спорів. Проте, підкреслює автор, процес правильно розвивається і закінчується ухваленням правосудного рішення лише в тому разі, коли суд правильно застосовує правові норми і всі суб'єкти процесуальних правовідносин неухильно і точно виконують свої процесуальні права й обов'язки [301, с. 17].

В свою чергу обґрунтованим визнається рішення, в якому повно відображені обставини, які мають значення для даної справи, висновки суду про встановлені обставини і правові наслідки є вичерпними, відповідають дійсності і підтверджуються достовірними доказами, які були досліджені в судовому засіданні [54, с. 284]. На думку В.М. Кравчука обґрунтованість рішення полягає у правильності встановлення фактичних обставин справи та правильній оцінці доказів. Від цього залежить правильність правової

кваліфікації спору [112, с. 521]. В контексті нашого дослідження слід погодитись із точкою зору В.М. Жуйкова, який вважає, що обґрунтованим є рішення, коли в ньому відображені факти, що мають значення для даної справи, які підтверджені перевіреними судом доказами, що задовольняють вимоги закону про їх належність і допустимість, чи загальновідомими обставинами, що не потребують доказування, а також тоді, коли рішення містить вичерпні висновки суду, що впливають із встановлених фактів [93, с. 488; 292].

Отже, лише за наявності хоча б однієї із зазначених вище підстав рішення адміністративного суду може бути переглянуте у визначеному законодавством України порядку. Переходячи безпосередньо до розгляду судових рішень адміністративних судів України як конституційної гарантії судового захисту слід зазначити, що в науковій літературі не існує єдиного підходу щодо визначення сутності даної категорії. Так, на думку П.М.Тимченка, сутність перегляду, полягає у процесуальній діяльності судів з перевірки законності й обґрунтованості оскаржених або опротестованих постанов суду; виправлення виявлених судових помилок; створення умов для правомірної роботи судів першої інстанції в подальшому (включаючи формування загальних положень судової практики) [267; 170].

Слід погодитись із точкою зору Р.П. Кайдашева, який у своєму науковому дослідженні прийшов до висновку, що сутність перегляду судових рішень в адміністративному суді є гарантією права на судовий захист, з одного боку, а з іншого – є засобом, який дозволяє суду, що здійснює правосуддя в адміністративних справах, перевірити у межах своєї компетенції законність та обґрунтованість судового рішення, що було прийняте судом нижчої інстанції. Кожна подальша інстанція є контрольною щодо попередньої та надає додаткові гарантії законності та обґрунтованості судовому рішенню [76, с. 130]. Автор також слушно відзначає, що як процесуальна гарантія права особи на судовий захист, перегляд судових рішень в адміністративному суді виявляється через: 1) можливість звернення до адміністративного суду відповідної інстанції в оптимальні строки; 2) можливість звернення до суду апеляційної інстанції для

перегляду судового рішення у справі про адміністративне правопорушення; 3) наявність спеціального процесуального порядку перегляду судових рішень відповідними інстанціями; 4) мотивоване судове рішення при завершенні відповідною інстанцією адміністративного провадження [76, с. 130-131].

На наше переконання, для того, щоб більш змістовно визначити сутність перегляду судових рішень адміністративних судів України як конституційної гарантії судового захисту необхідно визначити мету, завдання та функції такого перегляду. Так, видатний радянський мовознавець С.І. Ожегов писав, що слово «мета» використовується для позначення інтеграції різних дій в деяку послідовність чи систему. Крім того, зазначає лінгвіст мета являється однією з форм детермінації людської діяльності. Це передбачувана, так би мовити, завчасно побудований результат діяльності людини; ідеально розумове, те, що передуює результату діяльності [162, с. 713]. З філософської точки зору, зазначає Л.Ф. Іль'єв та інші автори філософської енциклопедії, дана категорія є елементом поведінки і свідомої діяльності людини, який характеризує передбачення в мисленні результату діяльності та шляхів його реалізації за допомогою певних засобів. Автори підкреслюють, що мета виступає як спосіб інтеграції різних дій людини в певну послідовність або систему. Аналіз діяльності як цілеспрямованої передбачає виявлення невідповідності між наявною життєвою ситуацією і метою; здійснення мети є процесом подолання цієї невідповідності [276, с. 762].

Таким чином, мета – це той кінцевий бажаний результат якого хочуть досягти учасники спору за допомогою перегляду рішення адміністративного суду. Аналізуючи норми чинного законодавства України та наукові погляди вчених ми прийшли до висновку, що метою перегляду рішень адміністративних судів України, як конституційної гарантії судового захисту, є забезпечити справедливий розгляд справи, що в свою чергу дозволить належним чином забезпечити захист та реалізацію конституційних прав та свобод людини і громадянина. А від так можна говорити про те, що саме захист прав та інтересів

осіб (фізичних чи юридичних) є кінцевою метою здійснення перегляду рішення адміністративним судом.

Ще одну категорію, яку необхідно розглянути визначаючи сутність перегляду судових рішень адміністративних судів України як конституційної гарантії судового захисту, є завдання перегляду рішення суду. Етимологічно завдання – це те, що потребує виконання, вирішення [163, с. 175]. Відповідно до словника української мови, «завдання» – це наперед визначений, регламентований для виконання обсяг роботи, справа, настанова, розпорядження виконати певне доручення [248, с. 40]. Отже, завдання – це своєрідні проміжні «мікроцілі», виконання яких у своїх сукупності дозволить досягти головної мети. Аналізуючи норми чинного законодавства України нами було виділено такі завдання перегляду судових рішень адміністративних судів України як конституційної гарантії судового захисту:

- забезпечити обґрунтованість та законність прийнятого судового рішення;
- встановлення порядку, умов та вимог щодо однакового застосування судом (судами) однієї й тієї самої норми права;
- виявлення помилок, які були допущені при першому розгляді справи, та вжиття відповідних заходів для їх виправлення;
- створення відповідних умов для правомірної роботи адміністративних судів у подальшому.

Визначившись із завданнями, можемо перейти до розгляду функцій перегляду судових рішень адміністративних судів України. Так, «Новий тлумачний словник української мови» визначає функцію як: «1. Явище, що залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін. 2. Робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось, чогось; обов'язок, повинність, місія» [156, с. 707; 302]. У суспільних науках під функцією переважно розуміють стійкий спосіб активної взаємодії речей, при якому зміна одних об'єктів приводить до зміни інших; роль, що виконується певним елементом соціальної системи в її організації як цілого, в здійсненні

цілей та інтересів соціальних груп та класів; залежність між різними соціальними процесами, яка виражається у функціональній залежності змінних; стандартизована, соціальна дія, що регулюється певними нормами і контролюється соціальними інститутами [251, с. 397; 125]. Цікавою є точка зору М. Касьяненко, М. Гринюка та М. Цимбал, які наводять наступне визначення функції: «функція – це науково обґрунтований та логічно завершений набір процедур, видів діяльності, спрямований на досягнення мети, виконання завдання та отримання чітко визначеного кінцевого результату; процедура – це логічно завершений набір операцій, які виконуються у визначеній технологією послідовності» [77, с. 59; 275].

Таким чином, під функціями перегляду судових рішень адміністративних судів України слід розуміти ключові напрямки, які власне розкривають їх основне призначення інституту, що досліджується. Отже, основними функціями перегляду судових рішень адміністративних судів України, на наше переконання є:

- контрольна функція. З етимологічного погляду контроль – це порівняння (зіставлення чи протиставлення) кількох тверджень [281, с. 259]. О.Ф. Андрійко відзначає, що контроль може бути охарактеризований як форма чи вид діяльності, як принцип, як функція. На її думку, функція контролю у державному управлінні полягає в аналізі та порівнянні фактичного стану в тій чи іншій галузі з вимогами, які поставлені перед ними, відхиленнями у виконанні поставлених завдань та причинах цих відхилень, а також оцінкою діяльності й доцільності саме такого шляху [144; 800]. Відповідно до точки зору Г.Г. Зуйкова, контроль - це своєрідна форма своєрідного зв'язку, що дозволяє встановити, наскільки точно дотримуються завдані системі параметри. За його допомогою, зазначає автор, вирішуються наступні управлінські завдання: забезпечення неухильного виконання законів і нормативних актів, регламентуючих діяльність державних органів та інших об'єктів управління; досягнення своєрідності і якості виконання прийнятих рішень; підвищення виконавської дисципліни, відповідальності за доручену справу; своєчасне

прийняття заходів до усунення виявлених в процесі контролю недоліків; виявлення передового досвіду і впровадження його в практику роботи; сприяння правильному підбору й розстановці кадрів, своєчасне попередження їх від помилок; надання необхідної допомоги підпорядкованим апаратам та працівникам [149, с. 155-156]. О.В. Кондратьєв разом з тим справедливо зауважує, що судовий контроль - це іманентна функція, змістом якої є захист прав суб'єктів шляхом перевірки застосування до них заходів, пов'язаних з обмеженням їхніх прав [95, с. 4]. Отже, контрольна функція перегляду судових рішень адміністративних судів України беззаперечно має важливе значення не лише для особи, яка намагається захистити свої права у судовому порядку, а й для самого суду, оскільки це дозволяє оцінити роботу суддів, перевірити обґрунтованість та справедливість його рішень, правомірність дій під час розгляду судової справи, його кваліфікаційний рівень і т.д. Здійснення такого контролю також дає можливість перевірити діяльність суддів адміністративного суду не порушуючи їх конституційного права на самостійність та незалежність. Слід також зазначити, що особливостями контрольної функції перегляду судових рішень адміністративних судів України є те, що контроль: 1) здійснюється не систематично; 2) реалізується тільки під час розгляду справи; 3) має об'єктивний характер; 4) ініціатором такого контролю є не державні органи, суб'єкти чия справа розглядається у суді; 5) є ефективним засобом захисту конституційних прав особистості.

- правозахисна функція. Суть вказаної функції, зазначає В.Л. Ортинський, полягає у захисті прав та інтересів громадян України, іноземців, осіб без громадянства (як юридичних, так і фізичних осіб) відносно спірних питань їхніх прав і охоронюваних інтересів, а також у наданні правової допомоги від обвинувачення, посилення правових гарантій охорони прав і свобод від втручання органів влади та управління [172]. На слушну думку В.С. Несесянца, правозахисна функція – це діяльність держави щодо захисту прав і свобод людини і громадянина, ствердження законності і правопорядку у всіх сферах суспільного і політичного життя [150, с. 258, 260]. Таким чином, суть

правозахисної функції перегляду рішень адміністративного суду полягає в тому, щоб дати особі можливість захистити свої права не лише у частині відновлення її порушених прав шляхом перегляду її скарги у суді, а й від неправомірних дій судді, що цю справу розглядав вперше.

- правовідновлююча функція. Стосовно зазначеної функції О.Ф. Скакун говорить, що правовідновлююча функція спрямована на відновлення незаконно порушених прав, примусове виконання невиконаних обов'язків, властивих цивільній, насамперед, майновій, відповідальності (відновлення майнового права) [241, с. 434]. Р.О. Кукурудз уточнює, що правовідновлююча функція спрямована на відновлення незаконно порушених прав, примусове виконання невиконаних обов'язків з прийняття певних рішень, здійснення певних дій, або ж в припиненні їх незаконного здійснення [117, с. 51-52]. Таким чином, сутність правовідновлюючої функції перегляду рішень адміністративного суду полягає в тому, щоб відновити порушене право особи на справедливий та чесний суд, яке виникло через протиправну поведінку судді чи інших учасників судового процесу під час першого розгляду справи у суді.

- виховна функція. Суть даної функції, на слушну думку М.І. Кагадія, полягає у тому, що вона має внутрішній та зовнішній вплив. Внутрішній вплив судової практики здійснюється на самих суддів з метою недопущення винесення ними незаконного чи неправильного рішення, а також об'єктивного розгляду судової справи. Відповідно зовнішній вплив судової практики здійснюється на всіх інших осіб, які поінформовані про будь-яке судове рішення і не повинні порушувати прав та законних інтересів інших осіб [75, с. 125].

Таким чином, можемо із впевненістю наголосити на важливому місці перегляду судових рішень адміністративних судів України як конституційної гарантії судового захисту. Зазначене пояснюється тим, що перегляд судового рішення дозволяє: по-перше, захистити конституційні права та інтереси осіб (як фізичних, так і юридичних) та забезпечити реалізацію їх права на справедливий та безпристрасний суд; по-друге, сприяє здійсненню ефективного контролю за

діяльністю адміністративних судів при цьому не порушуючи принципів самостійності та незалежності їх діяльності. А відтак, це дозволяє усунути недоліки у функціонуванні суду, що були виявлені після перегляду відповідного рішення.

1.3. Нормативно-правова регламентація інституту перегляду судових рішень адміністративних судів

Перегляд судових рішень адміністративних судів України займає важливе місце серед конституційних гарантій судового захисту, однак, слід зазначити, що належна реалізації будь-якої гарантії, в тому числі і тієї, що закріплена на рівні Конституції України, потребує належного правового регулювання. Адже як слушно зазначає П.М. Рабінович, цінність правового регулювання – це його реальна позитивна (корисна) значущість для існування і розвитку особи, соціальних спільнот, груп, об'єднань, для всього суспільства загалом [225, с. 158]. Правовим регулюванням, підкреслює В. Селіванов, охоплюються все більш різноманітні сторони суспільного життя, а юридичної форми набувають основні та найважливіші комплекси суспільних відносин у різних сферах людської діяльності, які потребують не просто законодавчої форми, а її змістовної правової наповненості. У цьому плані спеціальні юридичні знання про особливості та прояви права, правового регулювання, що досягаються правознавством, дозволяють свідомо і точніше розібратися у тих соціальних процесах, які піддаються юридичному впливу з боку держави і вимагають свого юридичного оформлення з одночасним наповненням його правовим змістом [233, с. 14; 300].

Враховуючи зазначене вище, вважаємо за доцільне розпочати розгляд проблемного питання, що представлено у даному підрозділі дисертаційного дослідження із визначення сутності поняття «правове регулювання». Зазначимо, що незважаючи на значну теоретичну розробленість, в науковій

літературі ще й досі не сформовано єдиного підходу щодо тлумачення зазначеного терміну, що в свою чергу також обумовлює велику кількість точок зору щодо його розуміння.

Виходячи з етимологічного розуміння терміна «регулювати» як: «1) упорядковувати, налагоджувати; 2) направляти розвиток, рух чого-небудь з метою привести до порядку, в систему; 3) приводити механізми і частини їх до такого стану, за якого вони можуть правильно, нормально функціонувати» [304, с. 549]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «регулювати» означає «впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі» [388, с. 1207; 58]. Регулювання ж повинно бути спрямованим на досягнення поставлених цілей, певного, заздалегідь осмисленого результату, який існує у вигляді абстрактної моделі; регулювати – означає знати внутрішню будову, організацію об'єкта регулювання, принципи його функціонування та трансформації [168, с. 69; 18].

Щодо тлумачення поняття «правове регулювання», то у «Великому юридичному словнику» зазначається, що під зазначеним терміном слід розуміти процес впливу держави на суспільні відносини за допомогою юридичних норм; ґрунтується на предметі і методі правового регулювання [25, с. 524]. В.М. Корельський та В.Д. Перевалов пишуть, що правове регулювання – це цілеспрямований вплив на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [261, с. 257; 296; 309]. О.Ф. Скакун акцентує увагу, що правове регулювання – це здійснюване державою за допомогою права і сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток [242, с. 488; 296]. Відповідно до точки зору В.І. Гоймана, правове регулювання має своїм початковим моментом специфічну діяльність держави (її нормотворчих органів), пов'язану з виробленням юридичних установлень та визначенням юридичних засобів забезпечення їх «дієвості. В цьому аспекті, продовжує вчений, змістом правового регулювання охоплюється різноманітна діяльність нормотворчих органів держави, пов'язана з вибором типу, методів, способів

регламентації, визначенням співвідношення нормативних та індивідуальних засобів регулювання, тобто формуванням того юридичного інструментарію, який об'єктивно є необхідним [264].

І.П. Петрова та Д.Г. Мулявка обстоюють позицію, що правове регулювання слід розуміти як різнобічний вплив на суспільні відносини всіх правових явищ, у тому числі правових ідей, принципів правового життя суспільства, які не втілені в юридичні форми (закони, нормативно-правові акти тощо) [182, с. 10; 296]. У своєму дисертаційному дослідженні О.І. Осауленко прийшов до висновку, що правове регулювання включає в себе не будь-яку владну діяльність уповноважених на те органів і посадових осіб, а лише ту, що має на меті спрямувати в чітко визначене русло поведінку учасників суспільних відносин, упорядкованих за допомогою норми права і базованих на ній індивідуальних актів [169, с. 121].

У навчальному посібнику «Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права» М.В. Кравчук доводить, що правове регулювання - це здійснення за допомогою правових норм та інших юридичних засобів впливу на суспільні відносини з метою їхнього упорядкування, розвитку та захисту [1133]. Автор слушно зазначає, що цілями правового регулювання є: закріплення за допомогою юридичних засобів існуючих суспільних відносин; стимулювання розвитку та поширення суспільних відносин, які відповідають загальнодержавним та загальносуспільним потребам та інтересам; створення умов для виникнення і розвитку нових необхідних типів і форм суспільних відносин; усунення суспільно небезпечних та суспільно шкідливих відносин [113]. І.М. Погрібний пише, що правове регулювання – це здійснюваний за допомогою системи правових способів і засобів вплив на суспільні відносини з метою їх закріплення, охорони й розвитку відповідно до суспільних потреб [187, с. 11; 296]. В.М. Сирих стверджує, що правове регулювання – це діяльність держави і суспільства, здійснювана в процесі підготовки й прийняття норм права, їх реалізації в конкретних відносинах та

застосування державного примусу до правопорушників з метою досягнення стабільного правопорядку в суспільстві [258, с. 148; 87].

С.С. Шоптенко зазначає, що правове регулювання – це здійснювана державою в особі її уповноважених органів та посадових осіб діяльність з підготовки, прийняття та реалізації правових норм з метою впорядкування, закріплення та охорони суспільних відносин [296, с. 61]. У своєму науковому дослідженні автор прийшов до висновку, що можна виділити такі властивості правового регулювання: це різновид соціально-державного регулювання суспільних відносин; це цілеспрямований, організований за своєю спрямованістю, результативний вплив на поведінку людей та суспільні відносини; за його допомогою відносини між суб'єктами і об'єктами управління набувають правової форми; завжди пов'язане з певними, реально існуючими суспільними відносинами; здійснюється за допомогою цілісної системи норм права та правових засобів; має за мету впорядкування, закріплення та охорону суспільних відносин [296, с. 61].

Таким чином, під правовим регулювання інституту перегляду судових рішень адміністративних судів слід розуміти цілеспрямовану діяльність держави, яка полягає у тому, щоб за допомогою відповідних інструментів здійснити належне забезпечення та реалізацію такої конституційної гарантії, як право на перегляд судового рішення. Слід також зазначити, що така діяльність в переважній більшості виражається у прийнятті та реалізації правових норм.

В свою чергу, правова норма, зазначає М.М. Марченко, - це загальнообов'язкове правило соціальної поведінки, що встановлене або санкціоноване державою, яке виражене публічно у формально-визначених приписах, як правило, – у письмовій формі і яке охороняється органом держави шляхом контролю за його дотриманням і застосування передбачених законом заходів примусу за правопорушення [159, с. 217; 103]. А.В. Міцкевич правову норму визначає у такий спосіб: «це загальнообов'язкове правило соціальної поведінки, встановлене або санкціоноване державою, виражене публічно у формально визначених приписах, як правило, в письмовій формі і охоронюване

органом держави шляхом контролю за його дотриманням і застосування передбачених законом заходів примусу за правопорушення» [159, с. 217; 139]. Т.В. Кльонова переконана, що правова норма – це не команда або декларація, а правило соціально-позитивної поведінки з регламентованими умовами застосування, гарантоване державними примусовими заходами. Її триелементна структура стабільна і обумовлена загальним призначенням – регулювати поведінку людей [79].

Л.С. Явич доводить, що правова норма – це таке загальне правило, яке регулює суспільні відносини шляхом надання їх учасникам суб'єктивних прав і покладання на них відповідних юридичних обов'язків [307, с. 117; 306]. На переконання С.С. Алексєєва, правова норма може бути визначена як загальнообов'язкове (загальне) правило поведінки, що походить від держави та нею охороняється, надає учасникам суспільних відносин даного виду юридичні права та покладає на них юридичні обов'язки [9, с. 31-32]. І.А. Сердюк, вважає, що правова норма – це формально визначене правило поведінки загального характеру, що здійснює справедливий з точки зору домінуючої частини населення регулятивний або охоронний вплив на суспільні відносини, походить від держави чи громадянського суспільства; його реалізація гарантована можливістю застосування державного примусу [236, с. 135].

Заслуговує на увагу визначення запропоноване П.М. Рабіновичем, автор наголошує, що правова норма – це формально-обов'язкове правило фізичної поведінки, яке має загальний характер, встановлюється або санкціонується державою з метою регулювання суспільних відносин і забезпечується її організаційною, виховною та примусовою діяльністю [226, с. 99]. В.С. Нерсисянц під правовою нормою розуміє загальнообов'язкове правило соціальної поведінки, встановлене чи санкціоноване державою, виражене публічно у формально-визначених приписах, як правило, в письмовій формі, і охоронюване державою шляхом контролю за його дотриманням і застосуванням передбачених законом мір примусу за правопорушення [220; 239].

На слушну думку В.О. Котюка, правова норма відрізняється від інших соціальних норм і норм природного права наступними ознаками [110, с. 44-45; 73]: 1) правова норма – це таке правило поведінки, яке регулює найбільш важливі суспільні відносини, на відміну від інших соціальних норм; 2) правова норма – це формально визначене правило поведінки, яке зафіксоване в нормативно-правовому акті по законам формальної логіки і граматики; 3) це правило поведінки встановлене або санкціоноване державою чи її окремими органами і має офіційний характер на відміну від інших правил поведінки; 4) правова норма є загальнообов'язкова для виконання всім населенням і посадовими особами державних органів. Ці норми права повинні (зобов'язані) виконувати також іноземні громадяни і особи без громадянства, а також всі посадові особи найвищих органів державної влади; 5) це правило поведінки формулюється у вигляді юридичних прав і обов'язків суб'єктів суспільних відносин; 6) правова норма – це правило поведінки, яке охороняється державною владою від порушень, а у випадку порушень держава застосовує юридичні санкції; 7) ці правила поведінки можуть змінюватись або відмінятись тими державними органами, які їх приймали або вищестоящими органами [110, с. 44-45; 73].

Таким чином, в рамках представленого наукового дослідження під правовою нормою слід розуміти офіційно встановлене державою право особи (юридичної чи фізичної) на перегляд рішення адміністративного суду. Правова норма також визначає правило поведінки, якої повинні дотримуватись як судді, так і учасники судового спору під час перегляду відповідного рішення адміністративного суду. Слід зазначити, що правові норми знаходять своє об'єктивне вираження в нормативно-правових актах.

Нормативно-правовий акт, на переконання В.М. Хропанюк, є одним з основних джерел права сучасної держави. В ньому виявляється більшість правових норм, які регулюють найважливіші з точки зору особистості, її інтересів і потреб суспільні відносини. Інші джерела права (правові звичаї, судові та адміністративні прецеденти) загально регулятивною значимістю не

володіють. Вони відіграють часткову, допоміжну але додаткову роль в регулюванні суспільних відносин. В нормативно-правових актах закріплюються норми, які враховують інтереси більшості і меншості у цілому, координують їх залежно від конкретних економічних соціальних, національних та міжнародних відносин в даний історичний період [280, с. 239; 644]. Відповідно до точки зору В.С. Нерсисянца, зазначений термін охоплює широкий комплекс актів правотворчості, що приймаються органами законодавчої, виконавчої, а іноді й судової влади. Нормативно-правовими актами, на його переконання, вони називаються тому, що містять норми права. По суті дане поняття є синонімом поняття «законодавство» в широкому сенсі. Це основне джерело права в країнах романо-германського правового сімейства [220, с. 272]. І. Биля наголошує, що нормативно-правовий акт стає пріоритетною формою права завдяки таким перевагам: за допомогою його чітких і ясних формулювань досягається найбільш точний і повний вираз юридичних норм, що забезпечує єдине розуміння правових приписів усіма суб'єктами правовідносин; саме нормативні правові акти можуть бути оперативно видані, змінені та відмінені, що є важливим з огляду на ріст темпів сучасного суспільного розвитку; положення нормативних актів носять високий рівень узагальнення, що дозволяє охоплювати регулюванням широкі сфери суспільного життя; завдяки певним ознакам нормативно-правові акти легко систематизуються, що в подальшому дозволяє легко здійснювати пошук необхідного документа; структура та стиль нормативних актів полегшують пошук необхідних положень; нормативно-правові акти є письмовими документами, що дозволяє швидко доводити до відома всього населення зміст нових правових положень [20, с. 1].

О.Ф. Скакун зазначає, що нормативно-правовий акт – це офіційний акт волевиявлення (рішення) уповноважених суб'єктів права, який встановлює (змінює, відмінює) правові норми з метою регулювання суспільних відносин. Нормативно-правовий акт виконує дві рівновеликі функції: функцію юридичного джерела права; функцію форми права, тобто є способом існування

й виявлення норм права [240, с. 338-339; 260]. На думку В.М. Корельського та В.Д. Перевалова нормативно-правові акти – це домінуюче джерело права у всіх правових системах світу, вони мають низку переваг: можуть видаватись оперативно, змінюючись в будь-яких своїх частинах, що дозволяє швидко реагувати на соціальні процеси; нормативні акти, як правило, певним чином систематизовані, що дозволяє легко здійснити пошук потрібного документу для застосування або реалізації дозволяють точно фіксувати зміст правових норм, що допомагає проводити єдину політику, не допускати суб'єктивного тлумачення і застосування норм; підтримуються державою, нею охороняються. Нормативно-правовий акт - це офіційний документ, створений компетентними органами держави і містить загальнообов'язкові юридичні норми [261, с. 288-289].

В. Косович пропонує під нормативно-правовим актом розуміти офіційний письмовий документ, який приймається (видається) уповноваженим на це державним суб'єктом нормотворення у визначених законом формі та порядку, встановлює, змінює чи скасовує формально-обов'язкові правила поведінки певного (нормативно визначеного) кола не персоніфікованих суб'єктів, на яких він вчиняє прямий (безпосередній) регулятивний вплив, та розрахований на невизначену кількість реалізацій чи застосувань» [108, с. 280]. А.С. Піголкін під нормативно-правовим актом розуміє акт правотворчості, вихідний від компетентного державного органу, який містить норми права. При цьому теоретик вказує, що нормативно-правовий акт розраховано на регулювання заздалегідь необмеженого числа випадків і діє безупинно [160, с. 165; 193].

Досліджуючи сутність поняття «нормативно-правовий акт» слід також вказати точку зору Д.В. Журавльова, як який з урахуванням наукових поглядів вчених, які займаються проблемами теорії права, виокремлює наступні найсуттєвіші ознаки нормативно-правового акту: а) нормативно-правовий акт – це основне джерело права більшості країн світу; б) ухвалюється чи санкціонується уповноваженими органами держави, їх посадовими особами, іншими суб'єктами правотворчості і є їх одностороннім волевиявленням; в) має

зовнішню форму у вигляді певного письмового документу; г) містить нові норми права, нормативні приписи, чи змінює, скасовує чинні; д) приймається згідно з чітко визначеною процедурою; є) має юридичну силу, що відображує співвідношення з іншими правовими актами, місце і роль у системі законодавстві; ж) надає волі суспільства офіційного характеру [64, с.54-55].

Таким чином, узагальнюючи зазначені вище точки зору науковців, вважаємо, що в контексті представленого наукового дослідження під нормативно-правовим актом слід розуміти офіційний документ, який оформлено відповідно до встановлених чинним законодавством правил, та дія норм якого спрямована на врегулювання інституту перегляду судових рішень адміністративних судів. Вважаємо, що в рамках нашого дослідження найбільш доцільно розглядати нормативно-правові акти, що регламентують інститут перегляду судових рішень адміністративних судів, в залежності від їх юридичної сили.

Так, П.М. Рабінович під юридичною силою розуміє властивість нормативно-правових актів, яка розкриває їх співвідношення і залежність за формальною обов'язковістю та визначається місцем правотворчого органу в апараті держави [226, с. 89]. Ми схильні підтримати точку зору О.Ф. Скакун, яка доводить, що юридична сила нормативно-правового акту – це його специфічна властивість мати чітко визначене місце у ієрархії інших правових актів та залежати за формальною обов'язковістю від того, який орган видав акт, тобто хто є суб'єктом нормотворчості [240, с. 337; 39].

Отже, розглядаючи нормативно-правові акти дія яких спрямована на регламентацію інституту перегляду судових рішень адміністративних судів за юридичною силою, в першу чергу слід Конституцію України, яка була прийнята 28 червня 1996 року. Як слушно зазначає Т.В. Чехович, Конституція України - це єдиний нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили, який є Основним Законом суспільства і держави, регулює найважливіші суспільні відносини, містить норми прямої дії, має особливий порядок прийняття, внесення до нього змін і доповнень та його захисту, гарантування [285, с. 99].

Автор доводить, що Конституція України як головне, системоутворююче джерело конституційно-правового інституту державної влади має ряд характерних ознак: по-перше, Конституція за своєю сутністю є Основним Законом, що виражає волю Українського народу і політику держави; по-друге, за змістом Конституція має найвищу юридичну силу; по-третє, норми Конституції є нормами прямої дії; по-четверте, Конституція приймається і вводиться в дію відповідно до передбаченої законом спеціальної процедури. Спеціальна процедура передбачена і щодо внесення змін і доповнень до Основного Закону. По-п'яте, чинне законодавство передбачає спеціальний механізм правового захисту, гарантування Конституції [285, с. 99]. Слід відмітити, що Основний Закон визначив, що однією із ключових засад судочинства в Україні є обов'язковість судового рішення та забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення. Таким чином, зазначений нормативно-правовий акт закріпив за кожною особою право оскаржити рішення суду, однак детального регулювання зазначеного інституту він не здійснює.

Поряд із Конституцією України, важлива роль у регулюванні інституту перегляду судових рішень належить Міжнародним нормативно-правовим актам, які були ратифіковані Верховною Радою України. Розповсюдженими видами міжнародними нормативно-правовими актами є: Конвенції, Декларації, Угоди, Пакти та інші. Так, відповідно до ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН, ратифікованого Указом Президії ВР Української РСР № 2148-08 від 19 жовтня 1973 р., кожна держава зобов'язується забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої порушені, ефективний засіб правового захисту і розвивати можливості судового захисту [141; 104]. Крім того, даний Пакт визначає, що кожен, кого було засуджено за будь-який злочин (чи правопорушення), має право на те, щоб рішення суду по його справі було переглянуто вищестоящою судовою інстанцією згідно з законом [141].

Обов'язково в рамках представленого наукового дослідження слід також вказати Конвенцію про захист прав людини та основних свобод [94], відповідно до ст. 13 якої, кожен, чиї права та свободи, закріплені в Конвенції, порушуються, має право на ефективний засіб правового захисту в державному органі, навіть якщо це порушення було скоєно особами, які діяли в офіційній якості. Зазначений нами перелік Міжнародних нормативно-правових актів не є вичерпним, однак аналіз їх положень дає змогу прийти до висновку, що вони фактично визначають напрямок діяльності держави у сфері захисту законних прав та інтересів осіб у судовому порядку, в тому числі і щодо перегляду судових рішень.

Наступний рівень нормативно-правових актів, який ми розглянемо в рамках представленого підрозділу – це Кодифіковані нормативно-правові акти. Кодифікація, на слушну думку К.Г. Волинки - це форма докорінної переробки діючих нормативних актів, спосіб якісного упорядкування законодавства, забезпечення його узгодженості і компактності, а також звільнення системи законодавства від застарілих норм. Вона спрямована на те, щоб змістовно усунути протиріччя між правовими нормами [44, с. 151]. В.Н. Хропанюк до основних ознак кодифікації відносить те, що: а) кодифікаційною діяльністю займаються лише компетентні правотворчі органи на підставі конституційних або інших законних повноважень; б) в результаті кодифікації створюється новий нормативно-правовий акт, охоплюючий норми, що суттєво відрізняються від раніше діючих; в) кодифікаційний акт є збірним актом, оскільки в ньому зводяться воєдино норми, які знаходились раніше в різних актах; г) кодифікаційний акт є основним серед актів, які діють в певній сфері суспільного життя; д) нормативно-правові акти, що створюються в результаті кодифікації, розраховані на тривалий період регулювання суспільних відносин [280, с. 247-248]. Одним із най розповсюджених видів кодифікованих нормативно-правових актів є Кодекси.

В рамках ж нашого дослідження особливу увагу слід приділити Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року, який визначає

юрисдикцію, повноваження адміністративних судів щодо розгляду адміністративних справ, порядок звернення до адміністративних судів та порядок здійснення адміністративного судочинства [85]. В контексті перегляду судового рішення зазначений нормативно-правовий акт відіграє важливу роль, адже в ньому визначаються: 1) інстанційна підсудність адміністративних справ; 2) підстави для перегляду судового рішення; 3) порядок подання заяви про перегляд судового рішення та вимоги до цієї заяви; 4) строки перегляду заяви про перегляд судового рішення; 5) порядок перегляду рішення; 6) встановлюється заборона брати участь у перегляді рішень для судді, який брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого ставиться питання. Таким чином, КАС України є один із ключових нормативно-правових актів, в якому визначаються основні засади перегляду судових рішень адміністративного судового, як конституційної гарантії судового захисту.

Ще один кодифікований нормативно-правовий акт, який обов'язково слід вказати є Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року, основним завданням якого є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановленого правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством [86]. У рамках нашого дослідження значення нормативно-правового акту полягає в тому, що його норми визначають те, з приводу чого може виникнути спір в адміністративному суді.

Не менш важлива роль у нормативно-правовій регламентації інституту перегляду судових рішень адміністративних судів відводиться законам України. Відповідно до точки зору С.С. Алексєєва, закон – це нормативний юридичний акт вищого державного (представницького) органу чи безпосередньо народу, що має вищу юридичну силу та містить первинні

(відначальні) правові норми країни [10, с. 82]. На переконання О.Ф. Скакун, закон – це нормативно-правовий акт представницького вищого органу держави (або громадянського суспільства (безпосередньо народу), який регулює найважливіші питання суспільного життя, установлює права і обов'язки громадян, має вищу юридичну чинність і приймається з дотриманням особливої законодавчої процедури [242, с. 316; 164]. Ю.А. Тихомиров підкреслює, що правове регулювання з використанням законодавчої форми користується в суспільстві більшим авторитетом, до нього сформовано і особливе психологічне ставлення, що забезпечується складною системою засобів, якими володіє держава [268, с. 54; 164].

Так, розглядаючи такий рівень нормативно-правових актів, як закони в першу чергу слід вказати Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року [216], який визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд. В контексті нашого дослідження, значення вказаного нормативно-правового акту полягає у тому, що норми закріплюють: 1) особи мають право на перегляд судового рішення у визначених законом випадках; 2) відповідно до статті 13 Закону, судові рішення не можуть бути переглянуті іншими органами чи особами поза межами судочинства, за винятком рішень про амністію та помилування; 3) принцип гласності та прозорості перегляду судового рішення, зокрема, відповідно до статті 11, інформація про суд, який розглядає справу, сторони спору та предмет позову, дату надходження позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення, стадії розгляду справи, місце, дату і час судового засідання, рух справи з одного суду до іншого є відкритою та має бути невідкладно оприлюдненою на офіційному веб-порталі судової влади України, крім випадків, установлених законом [216]. Таким чином, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року лише опосередковано визначає правові засади регулювання інституту перегляду судових рішень адміністративних судів, він

лише закріплює право особи на перегляд судових рішень судів загальної юрисдикції, до яких відносять адміністративні суди. Однак, серед важливих здобутків вказаного нормативно-правового акту є закріплення в ньому норми про спеціалізацію судів, і неможливість перегляду справи адміністративного суду будь-яким іншим судом.

Крім зазначеного вище нормативно-правового акту слід також вказати закони, які не здійснюють прямої нормативно-правової регламентації інституту перегляду судових рішень, однак визначають загальні аспекти діяльності адміністративних судів і прийняття ними судових рішень, чим опосередковано впливають на регулювання досліджуваного нами інституту:

- Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року [207], який визначає організацію судової влади та здійснення правосуддя в Україні, що функціонує на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечує право кожного на справедливий суд;

- Закон України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 року [204], який визначає порядок доступу до судових рішень з метою забезпечення відкритості діяльності судів загальної юрисдикції, прогнозованості судових рішень та сприяння однаковому застосуванню законодавства;

- Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року, який визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень [208];

- Закон України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року [200].

На останньому етапі представленого наукового дослідження хотілося б приділити увагу підзаконним нормативно-правовим актам, під якими слід розуміти нормативні акти, видані на основі закону, відповідно до закону і спрямовані на його виконання шляхом конкретизації законодавчих приписів

або встановлення первинних норм [243]. Слово «підзаконний», зазначає О.Ф. Скакун, не означає меншу юридичну обов'язковість цього акта порівняно з нормативно-правовим актом. Підзаконний акт володіє необхідною юридичною силою. Щоправда, його юридична сила не має такої ж загальності і верховенства, як це властиво закону. Проте він посідає важливе місце в системі правового регулювання, оскільки забезпечує виконання законів шляхом конкретизованого, деталізованого нормативного регулювання усього комплексу суспільних відносин [243].

Серед підзаконних нормативно-правових актів, в контексті представленого наукового дослідження, в першу чергу слід вказати Постанову Вищого адміністративного суду України «Про судові рішення в адміністративній справі» від 20 травня 2013 року, який було створено з метою забезпечення правильного й однакового застосування адміністративними судами норм Кодексу адміністративного судочинства України при ухваленні рішення суду [213]. Відповідно до зазначеної Постанови, найважливішим результатом здійснення правосуддя адміністративними судами є ухвалення судового рішення. Під судовим рішенням пропонується розуміти акт правосуддя, ухвалений згідно з нормами матеріального та процесуального права і згідно з конституційними засадами та принципами адміністративного судочинства є обов'язковим до виконання на всій території України [213]. Крім того, в даному нормативно-правовому акті більш детально визначається порядок касаційного та апеляційного перегляду рішення адміністративного суду.

Таким чином, узагальнюючи все представлене у даному підрозділі дисертаційного дослідження, хотілося б в котре наголосити на важливості існування інституту перегляду судових рішень адміністративних судів та на необхідності його належного правового регулювання. У підсумку також відмітимо, що основна роль у нормативно-правовій регламентації інституту перегляду судових рішень адміністративних судів, на даному етапі розвитку адміністративного судочинства, належить саме КАС України. Однак, на наше

переконання правове регулювання досліджуваного інституту потребує вдосконалення, зокрема ми вважаємо доцільним розробити та прийняти Положення «Про порядок перегляду судових рішень адміністративного суду України», в якому необхідно більш змістовно розкрити порядок перегляду судових рішень адміністративних судів, а також інших аспектів цього інституту, зокрема мова йде про мету, завдання, функцій, і т.д. перегляду судових рішень.

1.4. Принципи перегляду судових рішень адміністративних судів

Ключовою особливістю судового захисту є те, що його можна застосувати по відношенню до будь-яких прав і свобод, незважаючи навіть на їх закріпленість у нормах Основного Закону, законодавчих чи підзаконних нормативних актах. В свою чергу, витoki даної правової конструкції можна знайти у Загальній декларації прав людини, в статті 3 котрої закріплено можливість кожної людини відстоювати свої прав і свободи у відомствах національної судової системи. Пошук справедливості можна також здійснювати в тому разі, якщо відповідні порушення були допущені у роботі органів влади. Даний процесуальний сектор називається адміністративним судочинством і на сьогоднішній день він є доволі розвинутим. Саме існування адміністративно-процесуальної галузі права доводить наявність європейського вектору розвитку України, що є доволі важливим питанням на сьогоднішній день. Незважаючи на високий рівень внормованості адміністративного процесу, в його структурі існує безліч проблемних питань, які цікавлять багатьох науковців-правників. Одним з найбільш визначних питань є принципи перегляду судових рішень у вказаній галузі. Даний аспект адміністративного процесу характеризується наявністю великої кількості особливостей, які виділяють його з поміж суміжних юридичних явищ. Тому в рамках представленого підрозділу дисертаційного дослідження ми вважаємо

за необхідне приділити увагу основним принципам перегляду судових рішень адміністративних судів.

Зазначимо, поняття «принцип» вживається у науковій літературі досить давно, однак єдиного підходу щодо його тлумачення так сформовано і не було. Як відмічає А.А. Пухтецька, слово «принцип» в європейських країнах почало вживатися ще з часів середньовіччя, беручи своє коріння від давньофранцузького слова «*principe*» та латинського «*principium*», які, у свою чергу, походять від латинського «*princeps*», що означає лідер, імператор [223, с. 11]. Відповідно ж до Тлумачного словника української мови «принцип»: 1) основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і таке інше; засада; основний закон якої-небудь точної науки; 2) особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь, спосіб створення або здійснення чогось; правило, покладене в основу діяльності якої-небудь організації, товариства і таке інше; 3) переконання, норма, правило, яким керується хто-небудь у житті, поведінці; канон [157, с.714; 235].

У філософському розумінні принципом є теоретичне узагальнення найбільш типового, що констатує й виражає закономірність, покладену в основу пізнання взагалі або в основу якої-небудь галузі знання, зокрема. Стосовно ж практичної діяльності принцип «означає одну з основних, загальних вимог, якій повинна відповідати дана діяльність» [191, с. 44; 189]. На думку В.Ф. Погорілка та О.Ф. Фрицького «принцип» - це об'єктивна закономірність, притаманна будь-якому суспільно-політичному явищу, сформульована у вигляді певної ідеї, правила або засади [146, с. 89; 69]. В.О. Лекторський підкреслює, що принципи є підставою, началом філософських і наукових знань [122, с. 96-97].

Узагальнивши різні думки щодо сутності принципу, що наведені в зарубіжних довідниково-енциклопедичних джерелах, А.А. Пухтецька виділяє такі характеристики: а) принцип як основоположна правда (істина), закон, доктрина або припущення, що об'єднує принцип як загальне правило або

стандарт, та принцип як сукупність моральних та етичних стандартів; б) принцип як визначена наперед політика або спосіб дії; в) принцип як основа або необхідна якісна складова або елемент, що визначає внутрішню природу або окремі характеристики поведінки; г) принцип як правило або закон, що стосується функціонування природних феноменів або механічних процесів [224, с. 11; 114].

Таким чином, принципи – це основоположні засади (ідеї), які лежать в основі будь-кого процесу чи діяльності. Враховуючи специфіку представленого наукового дослідження, вважаємо, що більш детальну увагу слід приділити визначенню сутності поняття «принципи права». Так, в теорії права принцип права – це загальні засади, вихідні положення, які проходять через всю структуру права. Кожний принцип є ідеєю, тобто продуктом людського мислення про загальне і найбільш суттєве уявлення про право, правовий світогляд, про цінність права. Ідеї-принципи дають також уявлення про належне в праві, мають фундаментальне значення для правової науки [130, с. 13; 234, с. 75; 192]. Відповідно до точки зору Д.С. Слінька, принцип – це закріплені в правових нормах керівні початки, що відображають характер та основні специфічні властивості окремої його галузі [246, с. 443]. С.М. Прилипко та О.М. Ярошенко вважають, що принципи права – це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять головні його риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальновизнаністю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу [198, с. 35; 287]. М.С. Кельман та О.Г. Мурашин вважають, що принципи права – це керівні ідеї, які характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві. На їхню думку, принципи права виступають в якості своєрідної конструкції, на якій будуються і реалізуються не тільки окремі норми права, інститути і галузі права, а й вся система права. Саме принципи, вважають дані науковці,

служать основним орієнтиром всієї правотворчої, правозастосовчої і правоохоронної діяльності державних органів [78, с. 26; 31].

На думку С.С. Алексєєва, принципи права – це загальні положення, тобто специфічні для даної галузі права ідеї, загальні моменти, що характеризують її з погляду змісту. Принципи і загальні положення додають галузі особливого вигляду [221, с. 209; 279]. В іншій своїй науковій праці науковець зазначає, що принципи права – це керівні ідеї, що характеризують зміст права, його сутність та призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з іншого – є найбільш загальними нормами, які діють у всій сфері правового регулювання і поширюються на всіх суб'єктів. Ці норми або прямо сформульовані в законі, або виводяться із загального змісту законів. Крім того, принципи права визначають шляхи вдосконалення правових норм, виступаючи керівними ідеями для законодавця. Вони є сполучною ланкою між основними закономірностями розвитку і функціонування суспільства і правовою системою. Завдяки принципам правова система адаптується до найважливіших інтересів і потреб людини й суспільства, стає сумісною з ними [11].

А.Є. Пашерстник пише, що принципи права – це завжди ідеї, вже реалізовані в праві, вони самі являють собою вид норм загального характеру [175, с. 99]. О.Р. Михайленко визначив принципи права як «своєрідний скелет», «арматуру» права, навколо яких групуються правові норми, інститути, групи законів і які дають правильний орієнтир у правозастосуванні та можуть певною мірою заповнювати прогалини в праві при вирішенні конкретних життєвих ситуацій, що мають юридичне значення [138, с. 103]. А.М. Колодій переконливо доводить, що принципи права – це такі відправні ідеї існування права, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу [90, с. 274; 124].

О.Ф. Скакун звертає увагу на те, що до характерних рис принципів права слід віднести те, що вони [241, с. 221-222]: виступають відправним началом при вирішенні конкретних юридичних справ, особливо при застосуванні аналогії закону в разі наявності прогалин у законодавстві; виступають як загальне мірило поведінки, не вказуючи права й обов'язки; мають вищий рівень абстрагованості від регульованих відносин, звільнені від конкретики та подробиць; є стрижнем усієї системи права, додають праву логічності, послідовності, збалансованості; розчиняються в безлічі норм, пронизуючи всю правову матерію, виводяться із неї; є позитивним зобов'язанням й як таке набувають якостей особливого рівня права, що постає над рівнем норм, визначають їх ціннісну орієнтацію (спрямованість); не мають способів регулювання, їх провідним елементом є повинність (те, що повинно бути), яка безпосередньо відображає існуючу в конкретному суспільстві систему цінностей та обґрунтовується нею [241, с. 221-222].

В рамках нашого дослідження слід вказати точку зору Ю.Ю. Пустовіт, яка проаналізувавши велику кількість підходів щодо тлумачення поняття «принципи права», визначає наступні його характерні ознаки: 1) здатність виступати основними засадами, вихідними ідеями у праві; 2) є загальнозначимими положеннями, оскільки їх втілення в життя має найважливіше значення для суспільства і тому є невід'ємним від права; 3) концентрують у собі основні вимоги до системи права; 4) зумовлюють правотворчу і правореалізаційну діяльність, включаючи подолання прогалин у праві при вирішенні конкретних життєвих ситуацій; 5) втілюються у правопорядку і сприяють його підтриманню; 6) здатність втілювати в собі результати раціонального наукового осмислення закономірностей розвитку права; 7) здатність зумовлювати напрями розвитку правової науки; 8) вони виражаються у формі незаперечних вимог до учасників суспільних відносин; 9) втілюють у собі світовий досвід розвитку права; 10) є ідейно-політичною категорією і будучи формою суспільної свідомості, здійснюють ідейний, інформаційно-виховний вплив загального характеру на суб'єктів

правовідносин; 11) нормативно-регулятивний характер принципів, який проявляється у здатності принципів регулювати суспільні відносини з вищих позицій, ніж правові норми; 12) загальнообов'язковість (принципи, зафіксовані у праві, набувають значення загальних правил поведінки, яким властивий загальнообов'язковий державно-владний характер) [222, с. 90-91].

Таким чином, узагальнюючи вказані вище точки зору, можемо надати авторське розуміння поняття «принципи перегляду судових рішень адміністративних судів». Отже, під зазначеним терміном слід розуміти науково обґрунтовані та законодавчо закріплені основні засади (ідеї), дотримання яких є обов'язковим при перегляді судового рішення в адміністративному суді. В контексті представленого наукового дослідження принципи набувають цілком унікального вигляду, що виділяє їх з поміж суміжних явищ. Розглядаючи конкретні принципи перегляду судових рішень адміністративним судом, слід зазначити, що в загальній теорії права усі вихідні положення поділяють на три групи: міжгалузеві, галузеві та спеціальні. Одна, ми вважаємо, в рамках нашого дослідження така класифікація є недоречною, а найбільш оптимальним є поділ принципів перегляду судових рішень адміністративних судів на дві групи: 1) загальні та 2) спеціальні.

Так, В.М. Хропанюк, вказує, що загальні принципи – це основні начала, які визначають найбільш суттєві риси права у цілому, його зміст і особливості як регулятора усієї сукупності суспільних відносин. Вони поширюються на всі правові норми і з однаковою силою діють у всіх галузях права незалежно від характеру та специфіки регульованих ними суспільних відносин [280, с. 216–218; 74]. Відповідно до точки зору А.З. Георгіца, загальні принципи – це загальні юридичні правила, які використовуються при застосуванні конкретних правових норм, що визначають права й обов'язки суб'єктів права. Для того, щоб стати «загальними принципами права в міжнародному праві», правові принципи повинні бути визнані державами як такі, що застосовуються в міжнародному праві [46, с. 40]. Таким чином, в контексті нашого

дослідження під загальними принципами слід розуміти основоположні засади, ідеї, які лежать в основі всіх напрямків діяльності адміністративного суду, в тому числі і щодо перегляду судових рішень. Перелік загальних принципів діяльності адміністративного суду, які в тому числі можна віднести і до перегляду судових рішень, визначено у статті 7 Кодексу адміністративного судочинства України, зокрема мова йде про: 1) принцип верховенства права; 2) принцип законності; 3) принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом; 4) принцип гласності; 5) принцип обов'язковості судових рішень [85]. Однак, на нашу думку, зазначений перелік не є вичерпним і не відражає повністю всіх засад діяльності адміністративного суду. Вважаємо, що до загальних принципів слід також додати: принцип юридичної відповідальності, принцип контролю та принцип оперативності.

Розглядаючи зміст принципу верховенства права зазначимо, що незважаючи на те що він є виключним легітимуючим політичним ідеалом сучасного світу, на сьогодні ще й досі не сформовано єдиного підходу щодо його тлумачення. Так, М. Козюбра наголошує, що принцип верховенства права набуває самостійного значення, відмінного від традиційної теорії і практики принципу верховенства закону, коли право не ототожнюється із системою встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових норм поведінки, тобто коли має місце теоретичне і практичне розрізнення права і закону, коли право розглядається як соціальний феномен, тобто коли воно розглядається як явище, безпосередньо пов'язане з такими фундаментальними категоріями, як справедливість, свобода, рівність, гуманізм [89, с. 31; 115]. У свою чергу, С.П. Головатий зауважує, що верховенство права – це ідея виключно природного права, доктрини природного права, тобто – ідея, яка виникла на визнанні одного факту: людина як істота природи з'являється на світ з певними правами і свободами, яких їй ніхто не дає і ніхто не має права від неї відібрати. І ці права та свободи називаються основоположними, які є невідчужуваними [50, с. 85–86; 223]. Отже, в контексті перегляду рішень адміністративного суду принцип

верховенства права полягає у тому, що під час перегляду судового рішення суд повинен неухильно дотримуватись норм чинного законодавства України, та керуватись положення про те, що людина, її права та свободи є найвищими цінностями держави. Крім того, окрім норм законодавства, суд повинен керуватись і іншими соціальними регуляторами, як-то норми моралі, звичаї, тощо.

Принцип верховенства права в адміністративному судочинстві застосовується у тісному зв'язку із принципом законності. Так, під принципами законності, А.Б. Лісюткін розуміє обумовлену закономірностями суспільного розвитку систему ідей і поглядів, які набувають якості вихідного начала у формуванні мотивів правомірної поведінки і внутрішнього переконання щодо необхідності дотримання законів і інших нормативних актів [123]. Російський вчений В.В. Лазарев зазначає, що законність – це сукупність багаторідних, але однопланових вимог, пов'язаних з відношенням до законів та втіленням їх у життя. Головні з них, на його думку такі: по-перше, вимога чіткого і неухильного дотримання законів тими, кому вони адресовані. По-друге, вимога дотримувати ієрархію законів та інших нормативних актів. По-третє, законність обіймає непорушність закону, тобто вимогу того, щоб ніхто не зміг відмінити закон, окрім органу, який його видав [265, с. 465; 102]. Заслуговує на увагу точка зору М.М. Рассолова, В.О. Лучина та Б.С. Ебзєєва, які визначають законність як принцип державного і суспільного життя, що являє собою систему вимог неухильного додержання законів та їх дійсної реалізації державою, усіма її органами, громадськими організаціями, комерційними фірмами, посадовими особами і громадянами. Вони законність розуміють у двох вимірах: широкому і вузькому. В широкому сенсі законність розглядається як владарювання законів у суспільному житті, тобто як правовий режим (порядок), за якого норми права здійснюються усіма учасниками правових відносин. У вузькому – як принцип діяльності державних органів [263, с. 348; 185]. В контексті представленого наукового дослідження суть принципу законності полягає у тому, що під час перегляду

рішень суд повинен неухильно дотримуватись законів України. У разі відхилення від зазначеного принципу його може бути притягнуто до юридичної відповідальності.

Наступний принцип – принцип рівності усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом. На слушну думку Р. Куйбіди та В. Шишкіна, мета принципу рівності – не допустити несправедливої дискримінації, забезпечивши однакове ставлення до осіб, які перебувають в однаковій ситуації де-факто чи де-юре, коли йдеться про реалізацію певного дискреційного повноваження. Якщо різниця в ставленні ґрунтується на правомірних підставах, які об'єктивно можуть її виправдовувати з точки зору мети, тоді це не становить порушення принципу рівності перед законом [171, с. 445–446]. Несправедлива дискримінація, зазначають вчені, наявна лише тоді, якщо різниця в ставленні не має розумного виправдання з точки зору мети та передбачуваних наслідків відповідного заходу. Цей принцип не виключає можливості зміни адміністративним органом влади способу своєї діяльності з огляду на загальні інтереси або внаслідок визнання попередньої практики незаконною або неприйнятною [171, с. 445–446]. Досить повно зміст даного принципу розкрито в КАС України. В Кодексі зазначається, що усі учасники адміністративного процесу є рівними перед законом і судом. Не може бути привілеїв чи обмежень прав учасників адміністративного процесу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [85]. Зазначене повною мірою стосується і перегляду рішення адміністративного суду.

Ще один загальний принцип, якому ми приділимо увагу в контексті нашого дослідження - принцип гласності. Гласність, зазначає В.В. Король, – це один з найважливіших проявів демократичності держави, основа демократії, її фундамент, оскільки тільки інформованість громадян надає їм можливість із знанням справи брати участь в управлінні державою. Гласність

виступає як гарант права на свободу слова, на свободу переконань і вільне їх вираження [105, с. 5]. І.Л. Петрухін доводить, що гласність – це форма життя демократії і засіб соціального управління, передачі, перероблення соціальної інформації в найскладніших системах. При цьому гласність виявляється властивістю політичного режиму, а не тільки державного устрою та гарантією законності й поваги прав особи [47, с. 288-295; 91]. Принципу гласності в адміністративному судочинстві приділяється велика увага. Так, в КАС України зазначено, що особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в адміністративному суді як усної, так і письмової інформації щодо результатів розгляду справи. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в адміністративному суді інформації про дату, час і місце розгляду своєї справи та ухвалені в ній судові рішення. Звернення особи, яка бере участь у справі, не підлягає розгляду та не потребує відповіді, якщо у ньому не зазначено місце проживання чи місцезнаходження (для юридичних осіб) або не підписано автором (авторами), а також якщо неможливо встановити його авторство, або таке, що містить вислови, що свідчать про неповагу до суду [85]. Судове рішення, ухвалене у відкритому судовому засіданні, проголошується прилюдно. Якщо судовий розгляд відбувався у закритому судовому засіданні, прилюдно проголошується лише резолютивна частина рішення. Положення зазначеного Кодексу щодо визначення змісту принципу гласності більше деталізуються у Законі України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 року [204]. Таким чином, зміст принципу гласності при перегляді судового рішення адміністративного суду полягає у тому, щоб забезпечити прозорість діяльності зазначеного органу судової влади, а також підвищити рівень довіри населення до судів. Крім того, дотримання принципу гласності має важливе значення при встановленні процесуальних порушень при першому розгляді справи, яка переглядається. Адже при перегляді судових

рішень може використовуватися технічний офіційний запис попереднього судового засідання.

Далі приділимо увагу такому загальному принципу, як обов'язковість. Цікавою в контексті нашого дослідження є точка зору М.І. Масленнікова, який зазначає, що обов'язковість – це динамічний елемент законної сили рішення суду [134, с. 318-320]. Обов'язковість – це ніби зібрані у єдиному фокусі нормативність та примусовість права [180, с. 106]. Принцип обов'язковості судових рішень відповідно до КАС України, полягає у тому, що судові рішення, яким закінчується розгляд справи в адміністративному суді, ухвалюється іменем України. Постанови та ухвали суду в адміністративних справах, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання на всій території України. Невиконання судових рішень тягне за собою відповідальність, встановлену законом. Обов'язковий характер судового рішення, яке ухвалюється іменем України, зазначає М.А. Погорецький, підкреслює авторитет судової влади, оскільки жодне рішення інших органів не може прийматись іменем України. Вимога про ухвалення судових рішень іменем України впливає з теорії поділу влади, згідно з якою судова влада є гілкою державної влади України, а тому рішення судів є уособленням волевиявлення держави і, відповідно, їх виконання має бути гарантовано державою [257]. Саме тому обов'язковість судових рішень важливою засадою здійснення адміністративного судочинства.

Наступним принципом, який на нашу думку слід виділити в рамках даного підрозділу дисертаційного дослідження, є принцип оперативності. У загальній теорії держави і права оперативність - це одна з необхідних умов забезпечення високої якості правових актів. Цей принцип передбачає своєчасне реагування суб'єктів правотворчості на зміни в соціально - економічному та політичному розвитку та видання відповідних нормативно-правових актів, аби вони відповідали обставинам, в яких будуть реалізовуватись, перетворюватись у практику [197]. В рамках нашого дослідження заслуговує на увагу точка зору А.В. Андрушко та Ю.В. Білоусов,

які зазначають, що принцип оперативності є правовою вимогою, якою забезпечується своєчасність розгляду і вирішення справ у часових межах шляхом найбільш повного і раціонального використання процесуальних засобів, спрямованих на швидке і правильне вирішення відповідних судових справ [283]. Таким чином, в контексті представленого наукового дослідження, принцип оперативності характеризує діяльність адміністративного суду, як органу судової влади, що у найкоротші терміни готовий відновити порушені права людини і громадянина шляхом перегляду відповідних рішень у встановленому законом порядку, за допомогою застосування всіх необхідних процесуальних засобів.

Розглядаючи принцип юридичної відповідальності слід зазначити, що у загальному розумінні «відповідальність» - це категорія етики і права, що являє собою особливе соціальне і морально-правове ставлення особи до суспільства, людства загалом, яке характеризується виконанням свого морального обов'язку і правових норм [117, с. 29; 72]. В свою чергу, юридична відповідальність, доводить О.Ф. Скакун, – це передбачені законом вид і міра державно-владного примусу, коли певна особа за скоєне правопорушення, зазнає втрат особистого, організаційного або майнового характеру [240, с. 466; 40]. С.М. Братусь доводить, юридична відповідальність – це виконання обов'язку на підставі державного або прирівнюваного до нього громадського примусу [30, с.85]. Л.С. Явич переконує, що юридична відповідальність – це різновид соціальної відповідальності, передбачений санкціями норм права. Її специфічний характер виявляється у тому, що вона пов'язана з державним примусом і являє собою юридичний обов'язок правопорушника зазнати втрати особистого та майнового характеру за антисуспільну з точки зору закону поведінку [308, с. 137; 106]. Таким чином, в рамках нашого дослідження зміст принципу юридичної відповідальності полягає у тому, що суддя, який здійснює правосуддя має усвідомлювати можливість настання для нього негативних наслідків у разі недобросовісного виконання ним своїх обов'язків. Реалізація зазначеного принципу

ускладнюється особливим статусом судді, зокрема мова йде про гарантовані йому Конституцією гарантії самостійності та незалежності.

На наступному етапі розгляду даної проблематики, ми б хотіли виділити принципи, які є найбільш специфічними і не стосуються загальної процесуальної проблематики. Такими вихідними положеннями інституту перегляду судових рішень адміністративного суду, на нашу думку, є: принцип інстанційності; принцип виключної ролі суб'єктів процесу; обмеженості перегляду судових рішень; особливого місця перегляду рішень за нововиявленими обставинами; принцип «звуженості» інституту оскарження; принцип контролю.

Ще одним вагомим принципом перегляду судових рішень адміністративних судів України, є вихідне положення виключної ролі суб'єктів процесу. Тобто, оскарження може бути ініційовано лише сторонами, особами які брали участь у розгляді справи, або особами, чийх прав викладене рішення безпосередньо торкається. Даний принцип має місце при перегляді судового рішення в будь-якій інстанції. Простіш кажучи, вихідне положення виключної ролі осіб, які брали участь у справі, обмежує коло заінтересованих суб'єктів, які б при певних обставин могли зловживати правом на судовий захист в різних ланках ієрархічної системи адміністративних судів України.

Доволі значним є принцип обмеженості перегляду судових рішень. Суть у тому, що в процесі оскарження певного рішення, суб'єкти не можуть виходити за рамки вже розглянутих раніше фактів. Іншими словами, висувати нові позовні вимоги сторони не мають права. До того ж, суд апеляційної, касаційної інстанції чи ВСУ розглядатимуть справи лише в межах поданих скарг. Наприклад, суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин у справі і не може досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в судовому рішенні, та вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу [85].

Особливе місце у системі інституту оскарження судових рішень адміністративних судів займає перегляд адміністративної справи за нововиявленими обставинами. Дана форма оскарження є доволі цікавим явищем, адже вона виділяється з поміж інших. Таким чином, ми можемо говорити про існування принципу особливої ролі перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами. Суть даного вихідного положення полягає в тому, що юридична конструкція оскарження вказаним способом, є найбільш специфічною. На відміну від перегляду судового рішення в порядку апеляційного чи касаційного провадження, підставою такого перегляду є не недоліки в процесі розгляду справи судом, а те, що розкриваються можливості касаційного оскарження рішень суду у випадках, коли це прямо не передбачено адміністративним процесуальним законом навіть тоді, коли розгляд судової справи закрито касаційною інстанцією. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами є ще однією інстанцією розгляду адміністративних справ, виступає додатковою гарантією щодо однакового застосування судами норм права, надає можливість виправлення судових помилок [24, с. 89]. Простіше кажучи, вказаний спосіб оскарження існує немов би поза ієрархією загальної інстанційності. Згідно із статтею 245 КАС України, підставами для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є: 1) істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; 2) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправильного перекладу, фальшивості документів або речових доказів, що потягли за собою ухвалення незаконного або необґрунтованого рішення; 3) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення; 4) скасування судового рішення, яке стало підставою для прийняття постанови чи постановлення ухвали, що належить переглянути; 5) встановлення Конституційним Судом України неконституційності закону,

іншого правового акту чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконано [85].

Принцип «звуженості» інституту перегляду судових рішень в адміністративному процесі проявляється в тому, що право на перегляд можна застосувати не в усіх випадках. Дійсним законодавством передбачено чимало випадків, коли рішення відповідної інстанції є винятково остаточним, або ж підлягає перегляду лише у визначеній інстанції. Наприклад, рішення Вищого адміністративного суду України щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, рішення, дії чи бездіяльності Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів підлягає перегляду Верховним Судом України [85; 76, с. 129]. Можливість апеляційного та касаційного оскарження також існує під час розгляду справ з приводу дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень. Відповідне рішення місцевого суду є остаточним і оскарженню не підлягає. Окрім цього, подібні ситуації також виникають: 1) у справах про уточнення списку виборців (стаття 173 КАСУ); 2) у справах, безпосередньо пов'язаних із виборами Президента України (стаття 176 КАС України); 3) справах за адміністративними позовами про примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності (стаття 183-1 КАС України); 4) у скороченому адміністративному провадженні (стаття 183-2 КАС України) [85].

Принцип інстанційності виходить з того, що в кожному окремому випадку перегляд судового рішення здійснюється наступним за ієрархією елементом судової системи. Іншими словами, оскаржити постанов чи ухвалу суду першої інстанції можна лише в рамках апеляції, а вже потім той чи інший суб'єкт має право звертатися до касаційної інстанції. Підтвердженням цього є частина 2 статті 211 КАС України, в якій говориться, що сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та обов'язки,

мають право оскаржити в касаційному порядку судові рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції повністю або частково, крім випадків, передбачених Кодексом [85].

І останній спеціальний принцип перегляду судових рішень адміністративних судів, якому, на нашу думку, слід приділити особливу увагу є принцип контролю. На думку В.А. Хмельницького, принцип контролю – це загальноприйняте правило дії в контрольних ситуаціях, він втілює економічні, соціальні та інші закономірності сфери контролю, визначає вимоги, відповідно яким формує і функціонує підсистема контролю в системі управління виробництвом, суспільством [278, с. 16-17]. Принцип контролю в рамках нашого дослідження означає, що будь-який перегляд рішення адміністративного суду є апріорі засобом перевірки правильності та законності прийняття рішення суддею, який розглядав справу уперше. Належна реалізація зазначеного принципу має важливе значення із точки зору забезпечення справедливого правосуддя, перевірки діяльності судді, а також законності прийнятого ним рішення. Особливість реалізації цього принципу полягає у тому, що він дозволяє перевірити діяльність суді не порушуючи його конституційної гарантії на самостійність та незалежність.

У підсумку даного підрозділу представленого наукового дослідження зазначимо, що наведе коло вихідних положень перегляду рішень адміністративним судів не є вичерпними, але вони найбільш повно передають усю сутність досліджуваного інституту у вказаній процесуальній галузі. Принципи уособлюють специфіку адміністративного процесу взагалі, а також його окремих етапів. Їх дослідження та вдосконалення має важливе значення як для діяльності судів, так і для всієї науки адміністративного права взагалі.

Висновки до розділу 1

Під судовим захистом запропоновано розуміти універсальний інструмент, який можуть використовувати як фізичні так і юридичні особи у разі порушення гарантованих їм національним та міжнародними законодавством прав та інтересів.

Надано авторське визначення поняття «конституційних гарантій судового захисту», під якими слід розуміти визначені в Основному Законі нашої держави умови та засоби, які забезпечують фактичну та належну реалізацію законних прав та інтересів осіб (фізичних чи юридичних) у судовому порядку.

На основі аналізу норм чинного законодавства України та наукових поглядів вчених, виділено такі дві основні групи конституційних гарантій судового захисту: 1) загальні гарантії; 2) спеціальні. Значення загальних юридичних конституційних гарантій судового захисту полягає у тому, що в Конституції України закріплюються норми, які передбачають існування права оскаржити в судовому порядку рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових та службових осіб за умови, що ці рішення, дія чи бездіяльність порушують права та свободи зазначених осіб або перешкоджають їх здійсненню, а тому потребують правового захисту в суді. У свою чергу видами спеціальних конституційних гарантій судового захисту: а) проголошення, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом; б) закріплення право на повноважний суд; в) проголошення права на професійну правничу допомогу; г) закріплення рівності всіх учасників перед судом.

Під адміністративним судом запропоновано розуміти державний орган судової влади, який покликаний вирішувати специфічний вид спорів, що виникають між особами (фізичними чи юридичним) та суб'єктами владних повноважень в результаті здійснення останніми своєї владно-управлінської діяльності.

Визначено, що рішення суду – це акт правосуддя який приймається адміністративним судом першої інстанції від імені держави та є логічним завершенням розгляду справи.

Встановлено, що метою перегляду рішень адміністративних судів України, як конституційної гарантії судового захисту, є забезпечити справедливий розгляд справи, що в свою чергу дозволить належним чином забезпечити захист та реалізацію конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Виділено такі завдання перегляду судових рішень адміністративних судів України як конституційної гарантії судового захисту: а) забезпечити обґрунтованість та законність прийнятого судового рішення; б) встановлення порядку, умов та вимог щодо однакового застосування судом (судами) однієї й тієї самої норми права; в) виявлення помилок, які були допущені при першому розгляді справи, та вжиття відповідних заходів для їх виправлення; г) створення відповідних умов для правомірної роботи адміністративних судів у подальшому.

Під функціями перегляду судових рішень адміністративних судів України запропоновано розуміти ключові напрямки, які власне розкривають їх основне призначення інституту, що досліджується.

Доведено, що основними функціями перегляду судових рішень адміністративних судів України є: а) контрольна функція (особливостями контрольної функції перегляду судових рішень адміністративних судів України є те, що контроль: 1) здійснюється не систематично; 2) реалізується тільки під час розгляду справи; 3) має об'єктивний характер; 4) ініціатором такого контролю є не державні органи, суб'єкти чия справа розглядається у суді; 5) є ефективним засобом захисту конституційних прав особистості; б) правозахисна функція (суть правозахисної функції перегляду рішень адміністративного суду полягає в тому, щоб дати особі можливість захистити свої права не лише у частині відновлення її порушених прав шляхом перегляду її скарги у суді, а й від неправомірних дій судді, що цю справу

розглядав вперше); в) правовідновлююча функція (сутність правовідновлюючої функції перегляду рішень адміністративного суду полягає в тому, щоб відновити порушене право особи на справедливий та чесний суд, яке виникло через протиправну поведінку судді чи інших учасників судового процесу під час першого розгляду справи у суді); г) виховна функція.

Під правовим регулювання інституту перегляду судових рішень адміністративних судів запропоновано розуміти цілеспрямовану діяльність держави, яка полягає у тому, щоб за допомогою відповідних інструментів здійснити належне забезпечення та реалізацію такої конституційної гарантії, як право на перегляд судового рішення.

Під нормативно-правовими актами, що регламентують інститут перегляду судових рішень адміністративних судів запропоновано розуміти офіційний документ, який оформлено відповідно до встановлених чинним законодавством правил, та дія норм якого спрямована на врегулювання інституту перегляду судових рішень адміністративних судів

Акцентовано увагу, що в контексті перегляду судового рішення норми Конституції України відіграють важливу роль, адже в них визначаються: 1) інстанційна підсудність адміністративних справ; 2) підстави для перегляду судового рішення; 3) порядок подання заяви про перегляд судового рішення та вимоги до цієї заяви; 4) строки перегляду заяви про перегляд судового рішення; 5) порядок перегляду рішення; 6) встановлюється заборона брати участь у перегляді рішень для судді, який брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого ставиться питання. Таким чином, КАС України є один із ключових нормативно-правових актів, в якому визначаються основні засади перегляду судових рішень адміністративного судового, як конституційної гарантії судового захисту.

Під принципами перегляду судових рішень адміністративних судів запропоновано розуміти науково обґрунтовані та законодавчо закріплені основні засади (ідеї), дотримання яких є обов'язковим при перегляді судового рішення в адміністративному суді.

Принципи перегляду судових рішень адміністративних судів поділено на дві групи: 1) загальні та 2) спеціальні. Під загальними принципами запропоновано розуміти основоположні засади, ідеї, які лежать в основі всіх напрямків діяльності адміністративного суду, в тому числі і щодо перегляду судових рішень (принцип законності, принцип верховенства права, принцип юридичної відповідальності, принцип оперативності, принцип гласності). До спеціальних принципів віднесено: принцип інстанційності; принцип виключної ролі суб'єктів процесу; обмеженості перегляду судових рішень; особливого місця перегляду рішень за нововиявленими обставинами; принцип «звуженості» інституту оскарження; принцип контролю.

РОЗДІЛ 2.

СТАДІЇ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ

2.1. Особливості перегляду судових рішень адміністративних судів у порядку апеляційного та касаційного провадження

Забезпечення прав людини є пріоритетним напрямом діяльності усіх без винятку органів державної влади. З моменту проголошення України демократичною і правовою державою, Основний Закон закріпив гарантії та права кожного на судовий захист, на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, їхніх посадових та службових осіб тощо. Концепцією вдосконалення судової влади для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, сформульовано нові пріоритети, а саме: реальне утвердження верховенства права у суспільстві і забезпечення кожному права на справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді [218].

Важливою гарантією захисту прав і свобод людини у сфері адміністративного судочинства є право на перегляд судових рішень, що є однією з найважливіших гарантій справедливого здійснення правосуддя і дотримання законності в адміністративному судочинстві. Перегляд судових рішень адміністративними судами, що здійснюється у межах виконання ними загальнодержавної функції правосуддя, реалізує (виконує) правозабезпечувальну і правозахисну діяльність, а тому питання щодо реалізації права на перегляд судового рішення мають аналізуватись з позицій їх відповідності змісту і характеру адміністративної судової юрисдикції [218; 290, с. 21].

Перегляд судових рішень дуже ясно простежується крізь призму інстанційної організації судів, яка повинна забезпечити правосудність рішення.

Особі має бути гарантовано право на перегляд її справи судом апеляційної інстанції з огляду на правильність установлення фактів і застосування права. Виходячи з необхідності однакового застосування права на всій території України, учасник судового процесу після апеляційного розгляду справи має бути наділений правом оскаржити судові рішення першої та апеляційної інстанцій до суду касаційної інстанції (відповідного вищого суду), крім випадків, установлених законом, щодо правильності застосування права. Система судових інстанцій сьогодні організована виходячи саме з необхідності забезпечення учасникам судочинства рівних прав на оскарження судових рішень. Для цього кожен суд має виконувати функції лише однієї інстанції: місцеві суди – першої інстанції, апеляційні суди – апеляційної інстанції, вищі суди – касаційної інстанції, Верховний Суд України – касаційної інстанції у виняткових випадках [212].

Перегляд судових рішень вищестоящим судом має на меті забезпечення ухвалення судами законних та обґрунтованих рішень, недопущення будь-якого порушення законодавства, прав, свобод та законних інтересів учасників процесу. Крім того, завдяки перегляду рішень вищестоящі суди мають виявляти слабкі сторони діяльності інших судів, робити узагальнення та надавати відповідні роз'яснення з метою забезпечення однакового застосування законодавства судами всіх рівнів, формування судової практики [7, с. 205]. Обумовлено це приналежністю вітчизняної системи права до континентальної, де нормативно-правовий акт та положення, що він закріплює є основою побудови правовідносин в державі. З огляду на викладене можемо з впевненістю стверджувати, що природа перегляду судових рішень має двовекторний зміст. З одного боку, перегляд судових рішень направлений на те, щоб забезпечити конституційні права та свободи людини і громадянина. В даному випадку суд дає можливість особі захиститися як з боку органу державної влади, зловживання або навпаки бездіяльність якого стали приводом звернення до адміністративного суду за захистом та відновленням порушеного права, так і з боку адміністративного суду який за тих чи інших підстав не

задовольнив потреби позивача. З іншого боку, перегляд судових рішень є засобом здійснення контролю вищої судової ланки по відношенню до нижчої, що дає можливість упередити свавілля підконтрольного суб'єкта. Більше того, процедура перегляду судових рішень має прогресивну природу. Обумовлено це тим, що в ході вивчення кожної конкретної справи виявляються прогалини, недоліки, неточності чинного законодавства або обставини, що потребують додаткової регламентації, в результаті чого формуються пропозиції щодо удосконалення нормативно-правового регулювання, які є важливими для всіх учасників судового процесу.

Усі ці дії (щодо перегляду) направлені на те, щоб рішення, яке приймається судом відповідало вимогам законності та було обґрунтованим. Відповідно, законним рішення є лише тоді, коли воно ухвалене судом відповідно до норм матеріального права з урахуванням юридичної сили правового акта в ієрархії національного законодавства, що регулює спірні правовідносини, подібні правовідносини (аналогія закону), або за відсутності такого закону – на підставі конституційних принципів і загальних засад права (аналогія права), принципів верховенства права з урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини при дотриманні норм процесуального права [161].

Обґрунтованість же рішення полягає у тому, що воно ухвалене судом на підставі повно і всебічно з'ясованих обставин в адміністративній справі, підтверджених тими доказами, які були досліджені під час судового розгляду справи (у судовому засіданні, у порядку скороченого чи письмового провадження) з урахуванням вимог статті 70 Кодексу адміністративного судочинства України щодо належності та допустимості доказів або обставин, які не підлягають доказуванню, та, зокрема, висновки суду про встановлені обставини і правові наслідки є вичерпними [161; 213].

Враховуючи викладене, можемо чітко простежити захисну функцію перегляду судових рішень, яка полягає у можливості ухвалення адміністративним судом наглядової інстанції рішення, яким скасовується

незаконне рішення суду нижчої інстанції і таким чином, може бути виправлена ситуація, коли неправильно застосовано норми матеріального й процесуального права, помилково визначено взаємні права сторін тощо [8, с. 144].

Перегляд судових рішень здійснюється у формах визначених чинним законодавством. На сьогоднішній день ними є:

1. апеляційне та касаційне провадження;
2. перегляд рішень адміністративних судів по окремих категоріям адміністративних справ (перегляд судових рішень Верховним Судом України);
3. провадження або перегляд судових рішень адміністративних судів за нововиявленими обставинами.

Найбільш поширеними формами є апеляційне та касаційне провадження. Адже можливість (право) оскарження судових рішень у судах апеляційної та касаційної інстанцій є складовою права особи на судовий захист. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина [230; 231].

Апеляція (від лат. *appellatio* – звернення, скарга) – має декілька значень. Її можна розглядати як:

- основний спосіб оскарження судових рішень, які не набрали чинності в суді вищої інстанції [7, с. 205];
- оскарження якої-небудь постанови до вищої інстанції, що має право переглянути справу;
- одну з форм оскарження судових рішень до суду вищої (апеляційної) інстанції;
- звернення за підтримкою до якої-небудь авторитетної інстанції (організації, окремих осіб), до громадської думки;
- звернення з промовою [8, с. 270].

У науково-практичному коментарі до Кодексу адміністративного судочинства України апеляційне провадження визначається як нормативно врегульований комплекс взаємопов'язаних і взаємообумовлених процесуальних

дій з перегляду адміністративної справи та судових рішень судів першої інстанції за апеляційними скаргами правомочних осіб щодо оцінки доказів і встановлених фактів у справі чи застосування матеріального та процесуального права [62, с. 139]. Перегляд рішень у такому порядку створює умови щодо однакового застосування судами законів при вирішенні адміністративних справ шляхом виправлення помилок судів першої інстанції, забезпечення правильного застосування норм чинного законодавства і тим самим запобігає помилковому застосуванню норм права судами першої інстанції, а також порушенням громадянами, організаціями, посадовими і службовими особами [173, с. 105].

За статистичними даними у 2016 році апеляційні адміністративні суди розглянули 75579 справ і матеріалів, або 86% справ і матеріалів, що перебували на розгляді проти 91 553 справ і матеріалів у 2015 році. Серед цих справ і матеріалів переважають справи за апеляційними скаргами. Варто відмітити, що протягом 2016 року загальна тенденція зменшення надходження справ і матеріалів до адміністративних судів усіх інстанцій, яка спостерігається з 2011 року, не змінилася [12, с. 21]. Таку динаміку можна розцінювати двояко:

по-перше, позитивний аспект вбачається у тому, що якість та законність рішень, які приймаються адміністративними судами першої інстанції виходить на новий рівень – рішення судових органів є компетентними і правомірними, такими що слідує духу і букві закону;

по-друге, а це є негативний аспект – окремі території нашої держави на сьогоднішній день є окупованими, тому простежити дійсний стан справ та взаємодію фізичних та юридичних осіб з органами державної влади, та, відповідно, з адміністративними судами не можливо. Але, в будь-якому випадку, маємо статистичний збір інформації по всіх регіонах, а тому оперуємо тими даними, які наводять у офіційних джерелах інформації.

Отже, право на апеляційне оскарження має кожна особа, щодо прав, свобод, інтересів та обов'язків якої суд вирішив питання. Таке право мають:

1) сторони (позивач, відповідач) і треті особи;

2) особи, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та обов'язки. (У разі, коли такі особи подають скаргу на судові рішення, яке вже переглянуте в апеляційному порядку, дії суду законом чітко не визначені (відкривати апеляційне провадження чи відмовляти у його відкритті) з огляду на те, що за змістом статті 211 КАС України ці ж особи можуть оскаржити судові рішення до касаційного суду лише після їх апеляційного перегляду. Вивчення судових справ показало, що в судовій практиці Вищого адміністративного суду такі випадки відсутні, що унеможливорює проведення аналізу практики застосування судами норм ч. 1 статті 185 КАС України) [147].

У переважній більшості випадків оскаржувати судові рішення буде особа, яка бере участь у справі, якщо результат розгляду її не влаштовує. Однак можливі ситуації, коли судові рішення безпосередньо стосується інтересів іншої особи, яка не брала участі у справі. Найчастіше такі відомості доходять до неї вже після ухвалення рішення. В ідеалі суд першої інстанції мав би залучити таку особу або надати їй можливість вступити у справу ще під час розгляду. Однак внаслідок помилки або через відсутність відомостей суд цього не зробив. Тому для захисту своїх інтересів така особа також має право на оскарження [147].

Це ж право мають свідок, експерт, спеціаліст, перекладач щодо ухвали суду, якою визначено судові витрати, пов'язані з їх залученням (ч. 2 статті 98 КАСУ). Процесуальні ухвали можуть стосуватися інтересів й інших осіб, окрім тих, що беруть участь у справі, при вирішенні питань, пов'язаних із забезпеченням доказів, забезпеченням адміністративного позову, зверненням судового рішення до виконання, тому й такі особи наділені правом на оскарження судового рішення у частині, що стосується їхніх інтересів [147, с. 264-265].

В свою чергу, мотивом апеляційного оскарження є допущення судом помилки як у питаннях факту (щодо встановлення обставин у справі), так і в

питаннях права (у застосуванні норм матеріального та/або процесуального права) [147; 33].

Скарга подається через суд першої інстанції, який виніс рішення, однак адресатом скарги потрібно зазначати відповідний апеляційний суд, який уповноважений переглядати оскаржуване рішення [33]. Апеляційна скарга може бути подана протягом десяти днів з дня:

- проголошення постанови суду, якщо у судовому засіданні було проголошено та складено рішення в повному обсязі, тобто було зачитано та складено його вступну, описову, мотивувальну та резолютивну частини. Окрім того, строк в цьому випадку обчислюється саме з цієї дати за умови присутності позивача на засіданні, під час якого було проголошено постанову;

- отримання копії постанови суду першої інстанції, якщо складення повного тексту постанови було відкладено на певний строк у зв'язку зі складністю адміністративної справи. При цьому суд першої інстанції повинен скласти постанову в повному обсязі протягом п'яти днів з моменту проголошення вступної та резолютивної частин постанови;

- отримання копії постанови суду першої інстанції за умови, що справу було розглянуто в порядку письмового провадження [33].

Відповідно об'єктом перегляду в порядку апеляційного провадження можуть бути як питання факту (правильність оцінки доказів і встановлення фактів), так і питання права (правильність застосування матеріального та процесуального права). Але варто зазначити, що порядок перегляду (оскарження) постанов адміністративних судів відрізняється від оскарження ухвал. Так, залежно від кола питань, вирішених через ухвалений акт, судові рішення поділяються на постанови та ухвали. Де постанова – це письмове рішення суду в адміністративній справі, у якому вирішуються вимоги адміністративного позову (п. 12 ч. 1 статті 3 КАС України), тобто є вирішення судом спору по суті, а ухвалою – є письмове або усне рішення суду в адміністративній справі, яким вирішуються питання, пов'язані з процедурою розгляду адміністративної справи, та інші процесуальні питання (п. 13 ч. 1

статті 3 КАС України). Зокрема варто розрізняти ухвали судів апеляційної та касаційної інстанцій, якими вирішуються питання, пов'язані з процедурою розгляду адміністративної справи, та інші процесуальні питання, від ухвал, якими вирішуються вимоги апеляційної чи касаційної скарги. Останні викладаються лише у письмовій формі [213].

Певна особливість існує й для оскарження нормативно-правових актів. У справах апеляційного провадження право оскаржити судові рішення надано лише особам, які брали участь у справі, інакше апеляційний суд був би завалений апеляційними скаргами осіб, які під час провадження у суді першої інстанції не виявили бажання взяти участь у справі і не добивалися результату, який би їх влаштовував [147]. Тому в адміністративній справі щодо оскарження нормативно-правових актів запроваджено обов'язкове розміщення оголошення в офіційному друкованому виданні про відкриття провадження. Це потрібно для того, щоб кожна заінтересована особа могла взяти участь у розгляді справи судом першої інстанції, якщо вона того бажає. Однак якщо така особа не виявила бажання взяти участь у справі, вона втрачає право на апеляційне оскарження незалежно від того, зачіпає чи ні судові рішення її інтереси [147]. Апеляційна скарга такої особи залишається без розгляду (ч. 6 статті 171 КАСУ). Заінтересована особа, яка не брала участі у справі, усе ж може оскаржити судові рішення у такій справі, якщо відповідного оголошення не було зроблено у встановленому порядку [147].

До повноважень апеляційного адміністративного суду, окрім іншого, належить розгляд адміністративних справ в апеляційному порядку відповідно до процесуального закону. Виконання покладеного завдання передбачає оперативне вирішення спорів згідно зі встановленими Кодексом адміністративного судочинства України адекватними процесуальними строками та їх суворе дотримання усіма учасниками судового адміністративного процесу. Варто відмітити, що існування процесуальних строків упорядковує як саму процедуру звернення до суду, так і процесуальний

порядок реалізації права на судовий захист у публічно-правових відносинах засобами адміністративного судочинства [136].

Стаття 186 Кодексу адміністративного судочинства України регламентує порядок та строки апеляційного оскарження, додержання яких виступає однією з важливих умов прийняття апеляційної скарги до розгляду апеляційним судом. Зокрема, апеляційна скарга на постанову суду першої інстанції подається протягом десяти днів, а на ухвалу суду – протягом п'яти днів з дня її проголошення. У разі застосування судом ч. 3 статті 160 КАС України, а також прийняття постанови або ухвали у письмовому провадженні строк на подання апеляційної скарги обчислюється з дня отримання копії такого рішення [136].

Відповідно до п. 4 статті 163 КАС України однією зі складових постанови, яка зазначається в її резолютивній частині, є інформація щодо строку і порядку набрання постановою законної сили та її оскарження. Тобто у разі проголошення вступної та резолютивної частини постанови або ухвали суддя повинен встановити день отримання відповідачем рішення суду першої інстанції та, виходячи з правил обчислення процесуального строку, визначених у чч. 1, 6, 9 статті 103 КАС України, встановити дату початку перебігу строку апеляційного оскарження, останній день такого строку та дату подання (передачі на пошту) позивачем апеляційної скарги [136]. Тому у випадку присутності особи, яка брала участь у справі, у судовому засіданні, під час якого проголошено лише вступну та резолютивну частину та повідомлено час, коли вона може одержати копію судового рішення в повному обсязі, початок перебігу строку на апеляційне оскарження починається з моменту отримання стороною копії повного тексту рішення [136].

При вирішенні питання, що саме вважається підтвердженням початку перебігу строку на апеляційне оскарження в разі направлення судом повідомлення про можливість отримання копії рішення суду у порядку, передбаченому ч. 1 статті 38 КАС України, необхідно врахувати наступне: згідно з ч. 4 статті 167 КАС України, якщо справа розглядається судом за місцезнаходженням суб'єкта владних повноважень, і він не був присутній у

судовому засіданні під час проголошення судового рішення, суд не надсилає копії такого рішення, а лише повідомляє суб'єкту владних повноважень у порядку, передбаченому ч. 1 статті 38 КАС України, про можливість отримання копії судового рішення безпосередньо в суді. Крім того, за приписами абзацу другого ч. 2 статті 186 КАС України, якщо суб'єкта владних повноважень було повідомлено про можливість отримання копії постанови суду безпосередньо в суді, то строк на апеляційне оскарження обчислюється з наступного дня після закінчення п'ятиденного строку з моменту отримання суб'єктом владних повноважень повідомлення про можливість отримання копії рішення суду [136].

Отже, для правильного застосування норми закону у справі, у якій судом першої інстанції проголошено вступну та резолютивну частину рішення у судовому засіданні, обов'язковому врахуванню підлягає обставина стосовно повідомлення судом першої інстанції суб'єкта владних повноважень про можливість отримання його копії безпосередньо в суді та дату такого повідомлення [136].

Аналогічну позицію вказано і в ухвалі Вищого адміністративного суду України від 1 червня 2011 р. у справі № 2-а-4211/10/0270 за позовом товариства з обмеженою відповідальністю промислово-комерційної фірми «ЛІАР» до Державної податкової інспекції у м. Вінниці про скасування рішення про застосування штрафних санкції [136].

Ухвалою Вінницького апеляційного адміністративного суду від 11.02.2011 р. апеляційну скаргу ДПІ у м. Вінниці на постанову Вінницького окружного адміністративного суду від 06.12.2010 повернуто. Суд апеляційної інстанції, приймаючи зазначене рішення, виходив з того, що, як видно з матеріалів справи, постанова суду прийнята 06.12.2010, повний текст виготовлено - 10.12.2010. Апеляційну скаргу на постанову ВОАС від 06.12.2010 року подано 29.12.2010, про що свідчить штамп суду. Як встановлено з журналу судового засідання від 06.12.2010 представник відповідача брала участь у судовому засіданні 06.12.2010, де було оголошено вступну та

резолютивну частини постанови та повідомлено про дату і час виготовлення повного тексту постанови суду 10.12.2010. Враховуючи викладене, десятиденний строк на оскарження постанови суду від 06.12.2010 потрібно рахувати з 10.12.2010, а останнім днем цього строку є 20.12.2010 [270].

Варто уваги, що ухвалою ВАСУ від 01.06.2011 ухвалу ВААС від 11.02.2011 скасовано, а справу направлено до суду апеляційної інстанції для продовження розгляду скарги ДПІ у місті Вінниці на постанову ВОАС від 06.12.2010 з таких підстав [270].

ВАСУ зазначає, що законодавець в жодному випадку не пов'язує початок перебігу строку апеляційного оскарження з днем повідомлення про дату і час складання повного тексту постанови [270].

Отже, для правильного застосування цієї норми закону у справі, в якій судом першої інстанції проголошено вступну та резолютивну частину постанови, обов'язковому встановленню підлягає обставина щодо повідомлення судом суб'єкта владних повноважень про можливість отримання копії постанови безпосередньо в суді та дати такого повідомлення. У випадку, якщо таке повідомлення здійснено не було, то строк апеляційного оскарження обчислюється у порядку, визначеному абз. 2 ч. 2 ст. 186 КАС України, відповідно до якого початок перебігу строку апеляційного оскарження пов'язується з днем отримання копії постанови [270].

Водночас варто вказати на те, що у разі направлення судом повідомлення про можливість отримання копії рішення суду у порядку, передбаченому ч. 1 статті 38 КАС України, підтвердженням початку перебігу строку на апеляційне оскарження вважається підтвердження отримання такого повідомлення.

Також суд повинен вживати заходів для забезпечення рівності сторін щодо апеляційного оскарження, зокрема коли позивач або відповідач не звертається до суду за отриманням рішення, суд може з власної ініціативи направити таке рішення рекомендованим листом з повідомленням про вручення [136].

Наступний аспект, на якому хотілося більш детально зупинитися полягає у тому, що в окремих випадках апеляційна скарга залишається без руху. Такі правила визначені статтею 108 КАС України зокрема, якщо вона подана після закінчення строків, установлених статтею 186 КАС України, і особа, яка її подала, не порушує питання про поновлення цього строку, або якщо підстави, вказані нею у заяві, визнані неповажними. При цьому протягом тридцяти днів з моменту отримання ухвали про залишення апеляційної скарги без руху особа має право звернутися до суду апеляційної інстанції з заявою про поновлення строків або вказати інші поважні підстави для поновлення строку. Якщо заяву не буде подано особою в зазначений строк або вказані нею підстави для поновлення строку апеляційного оскарження будуть визнані неповажними, суддя-доповідач відмовляє у відкритті апеляційного провадження [85].

Незалежно від поважності причини пропуску строку апеляційного оскарження суд апеляційної інстанції відмовляє у відкритті апеляційного провадження у разі, якщо апеляційна скарга прокурора, органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи іншого суб'єкта владних повноважень подана після спливу одного року з моменту оголошення оскаржуваного судового рішення [85]. *Наприклад, ухвалою Вінницького апеляційного адміністративного суду від 23.06.2015 у справі № 2-а-9904/11/0226 за позовом ОСОБА_1 до УПФУ у Тульчинському районі Вінницької області відмовлено у відкритті апеляційного провадження за апеляційною скаргою органу Пенсійного фонду України з огляду на те, що оскаржуване судові рішення було прийнято 05.09.2011, а з апеляційною скаргою відповідач – суб'єкт владних повноважень – звернувся лише 11.06.2015, тобто через три роки [270].* Дана обставина підкреслює ще одну особливість апеляційного оскарження рішень адміністративних судів.

При визначенні меж апеляційного перегляду слід брати до уваги ще одне правило, сформульоване у ч. 4 статті 195 КАС, згідно з яким апеляційному суду не дозволяється розглядати позовні вимоги, що не були заявлені у суді першої

інстанції. Даний припис має імперативний характер і не може бути порушений за жодних умов [133, с. 132-133].

Окремо хотілося б зупинитися на ухвалах адміністративних судів та особливостях їх перегляду. В даному випадку вдалим є зауваження О.Г. Юшкевич, яка стверджує, що всі ухвали адміністративних судів можна поділити на два основних види:

- 1) ухвали, спрямовані на вирішення публічно-правового спору по суті;
- 2) ухвали, спрямовані на вирішення поточних питань щодо розгляду та вирішення публічно-правового спору по суті [305].

Зокрема авторка зазначає, що з оскарженням ухвал, спрямованих на вирішення публічно-правового спору по суті, на практиці не виникає жодних питань, оскільки в положеннях КАС України чітко зазначено, що така ухвала може бути оскаржена у суді апеляційної чи касаційної інстанції. Проте, цього не можна сказати по відношенню до ухвал, спрямованих на вирішення поточних питань щодо розгляду та вирішення публічно-правового спору по суті. Так, в юридичній літературі такий вид ухвал називають «процедурними», тобто вони жодним чином не впливають на результат розгляду та вирішення публічно-правового спору. Оскарження таких «процедурних» ухвал, тобто, ухвал, що не можуть бути оскаржені згідно з процесуальним законодавством, оскільки право на їх оскарження не передбачене відповідними процесуальними кодексами, зокрема КАС України, науковці та практики розглядають як один з різновидів «процесуальних диверсій». Вважається, що оскарження «процедурних» ухвал здійснюється з боку осіб, які недобросовісно користуються своїми процесуальними правами, що затягує розгляд справ по суті понад встановлені чинним законодавством строки. На заваді таким недобросовісним діям сторін (третіх осіб, прокурора), що перешкоджають здійсненню судочинства відповідно до встановлених процесуальних норм та з дотриманням відповідних строків, став Верховний Суд України. Так в своєму листі № 1/3.2 від 17.01.2005 року Верховний Суд України [19] вказав відповідним судам на необхідність відмовляти в прийнятті апеляційних та

касаційних скарг на ухвали, які оскарженню не підлягають. З моменту появи цього листа Верховного Суду України відповідно змінився підхід судів до питань прийняття апеляційних (касаційних) скарг на ухвали, які оскарженню не підлягають [305].

Самі вимоги до апеляційної скарги визначені в статті 187 КАС України. Зокрема у ній зазначається, чи бажає особа взяти участь у судовому засіданні суду апеляційної інстанції, чи просить суд розглянути справу за її відсутності. Якщо в апеляційній скарзі наводяться нові докази, які не були надані суду першої інстанції, то у ній зазначається причина, з якої ці докази не були надані. До апеляційної скарги має бути доданий документ (квитанція, платіжне доручення) про сплату судового збору, крім випадків, коли його не належить сплачувати. Відповідно правові засади справляння судового збору, платники, об'єкти та розміри ставок судового збору, порядок звільнення від сплати та повернення судового збору визначаються Законом України «Про судовий збір» [214].

Під час вирішення питання про відкриття провадження у справі суддя-доповідач, серед іншого, повинен перевірити відповідність сплаченої суми судового збору розміру ставок, встановлених Законом. У випадку відсутності документа про сплату судового збору перевірити наявність пільг зі сплати цього платежу, які встановлюються законом [270]. Проте особи, які оскаржують постанови компетентних органів у справах про притягнення до адміністративної відповідальності, згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення, від сплати судового збору не звільняються [270].

Оскільки недотримання апелянтом вимог ч. 6 статті 187 КАС України, а саме ненадання документу про сплату судового збору у встановленому Законом розмірі і порядку, створює перешкоди для відкриття апеляційного провадження, апеляційна скарга судом залишається без руху з наданням особі, яка її подала, строку для усунення виявлених недоліків [270]. Зокрема у судовій практиці Вищого адміністративного суду існує позиція, відповідно до якої

позивачі, які звільняються від сплати судового збору за подання позовних заяв, наділені такою пільгою лише щодо звернення до суду з позовними заявами. За подання до суду інших документів, у тому числі апеляційних скарг, вони сплачують судовий збір на загальних підставах. При цьому розмір судового збору за подання апеляційної скарги такою особою обчислюється з суми, яку мав би сплатити позивач у разі, коли б він не звільнявся від сплати цього збору. Проте, необхідно зазначити, що є інша позиція з цього питання, яка полягає в тому, що позивачі, які звільнені від сплати судового збору, при поданні окремих позовів звільняються не лише від сплати судового збору за подання позову, а й за подання апеляційних скарг [270].

Наприклад, ухвалою Вінницького апеляційного адміністративного суду від 24.02.2015 у справі № 2а/0270/430/12 за позовом ОСОБА_1 до управління МВС на Одеській залізниці про визнання протиправним та скасування наказу, поновлення на роботі, стягнення коштів за час вимушеного прогулу ВААС відкрито провадження у справі [270].

Варто зазначити, що позивач в апеляційній скарзі, як на підставу звільнення від сплати судового збору, посилався на п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про судовий збір», відповідно до якого від сплати судового збору звільняються позивачі за подання позовів про стягнення заробітної плати, поновлення на роботі та за іншими вимогами, що випливають із трудових відносин (копія апеляційної скарги додається) [270].

Перевіrivши апеляційну скаргу на відповідність її вимогам статті 187 КАС України, суд апеляційної інстанції дійшов висновку, що вказана апеляційна скарга подана з додержанням зазначених вище вимог, та відсутні перешкоди для постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження [270]. Відтак питання судового збору потребує додаткового вивчення та подальшого врегулювання з метою єдиного застосування.

Законодавством України передбачена можливість відмови позивача від адміністративного позову та примирення сторін під час апеляційного провадження. Відмова від адміністративного позову означає, що позивач не

підтримує своїх вимог до відповідача і бажає зняти їх з розгляду суду, що, як правило, тягне за собою закриття провадження в адміністративній справі. Позивач може відмовитися від своїх вимог повністю або частково і може це зробити навіть під час апеляційного провадження [148, с. 277-278]. При прийнятті рішення суд за заявою про відмову від позову повинен переконатися в тому, що така відмова не суперечить закону та не порушує чийх-небудь прав, свобод або інтересів (ч. 4 статті 51, ч. 4 статті 112 КАСУ). Зокрема, відмова від позову суперечитиме закону, якщо заяву про це подав представник позивача, який не має повноважень на вчинення цієї дії. Якщо заяву про відмову від позову подав законний представник, наприклад, неповнолітньої особи, то суд повинен переконатися, що закриттям провадження у справі не буде порушено її прав, свобод чи інтересів [148, с. 277-278].

Наслідки прийняття судом відмови позивача від адміністративного позову визначені статтею 112 КАСУ. У разі прийняття відмови від адміністративного позову суд апеляційної інстанції постановляє ухвалу про визнання оскарженого судового рішення не чинним і закриття провадження в адміністративній справі (ч. 2 статті 203 КАСУ). У цій ухвалі доцільно відразу вирішити питання про розподіл судових витрат між сторонами відповідно до статті 95 КАСУ. Якщо така відмова є частковою, суд постановляє ухвалу, якою закриває провадження у справі щодо частини позовних вимог. Повторне звернення такого позивача до суду з тотожними позовними вимогами до того самого відповідача і з тих самих підстав відповідно до ч. 3 статті 157 КАСУ не допускається [148, с. 277-278].

Ухвалу суду апеляційної інстанції про закриття провадження в адміністративній справі у зв'язку з відмовою позивача від адміністративного позову може бути оскаржено у касаційному порядку, оскільки вона перешкоджає подальшому провадженню у справі (ч. 2 статті 211 КАСУ). Ухвала суду про неприйняття відмови позивача від адміністративного позову і продовження апеляційного розгляду справи не може бути оскаржена [148, с. 277-278].

Щодо примирення сторін, то воно стосуватися лише прав та обов'язків сторін і предмета адміністративного позову. Умови примирення сторін не повинні суперечити вимогам права і порушувати права, свободи та інтереси інших осіб. Суд не може визнати умови примирення сторін, якщо внаслідок цього будуть порушені норми права або чий-небудь права, свободи чи інтереси. Якщо у справі беруть участь також треті особи й умови примирення опосередковано стосуються їхніх інтересів, то суд не може визнати умови примирення сторін без згоди на це третіх осіб. Ухвала суду про невизнання умов примирення сторін і продовження апеляційного розгляду справи не може бути оскаржена. Обидві сторони зобов'язані дотримуватися умов примирення. У разі невиконання умов примирення однією зі сторін суд апеляційної інстанції, який заклав провадження у справі, поновлює провадження у справі за клопотанням іншої сторони. З дня поновлення провадження у справі перебіг процесуальних строків продовжується. Провадження у справі продовжується в апеляційній інстанції зі стадії, на якій його було зупинено.

За результатами розгляду й вирішення адміністративної справи апеляційним адміністративним судом (статті 196, 197 КАС України), у межах встановлених процесуальним законом строків (*апеляційна скарга на рішення суду першої інстанції має бути розглянута протягом одного місяця з дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження, а апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції – протягом п'ятнадцяти днів з дня постановлення ухвали про відкриття апеляційного провадження (ч. 1 ст. 195-1 КАС України)*), суд ухвалює рішення (ст. ст. 205-208 КАС України), зміст та вид якого залежить від виду рішення адміністративного суду першої інстанції, котре оскаржується (див. Дод. Б, табл 1).

Додатковою гарантією захисту суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб, держави є касаційне оскарження як спосіб перевірки законності і обґрунтованості судових рішень судів першої та апеляційної інстанцій. Касація (пізньолат. *cassatio* – відміна, знищення, від латів. (Латинський) *quasso* – розбиваю, руйную), оскарження або

опротестовування до вищестоящего суду судових рішень і вироків, що не вступили в законну силу, і розгляд цим судом справ по скаргах і протестах в цілях перевірки законності і обґрунтованості рішень і вироків [62, с. 149]. Відмінність касаційного від апеляційного провадження полягає у межах перегляду судового рішення. Якщо для апеляції характерними є обставини перегляду питань факту та питань права, то при касаційному перегляді суд вивчає виключно питання права, тобто воно здійснюється виключно з приводу порушення законодавства або неправильного його застосування. До такого висновку дійшов Конституційний Суд України у п. 3. 4. свого рішення у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у ст.ст.125, 129 Конституції України від 11 березня 2010 р. №8-рп вказуючи, що метою касаційного провадження є перевірка правильності юридичної оцінки обставин справи у рішеннях судів першої та апеляційної інстанції [232].

А.Й. Осетинський трактуючи зміст касаційного провадження зазначає, що завдання суду касаційної інстанції не обмежується лише перевіркою законності судових рішень, що набрали чинності та виправленням судових помилок, а полягає ще й у забезпеченні єдності судової практики шляхом однакового та правильного застосування законодавства [170, с. 8]. Досить широке трактування поняттю «касаційне провадження в адміністративному судочинстві» надає А.І. Бітов. Він розуміє дану процедуру як процесуальну гарантію законності рішень і ухвал адміністративного суду першої та апеляційної інстанцій, що набрали законної сили й захисту прав, свобод фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб у публічно-правових відносинах, шляхом здійснення перевірки цих актів на предмет правильного застосування норм матеріального й процесуального права [22, с. 10].

Таким чином, суттєвою відмінністю касаційного перегляду від апеляційного є повноваження суду касаційної інстанції. Відповідно судом касаційної інстанції в адміністративних справах є Вищий адміністративний суд

України. Скарга до нього може бути подана сторонами та іншими особами, які беруть участь у справі, а також особами, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та обов'язки. Проте варто відмітити, що Верховному Суду України також надано повноваження перегляду рішень нижчестоящих судів, що набрали законної сили. Але дуже важливою у цьому напрямку є ремарка Конституційного Суду України, а саме: як касаційна інстанція Верховний Суд України повторно після вищих судів перевіряє рішення судів (статті 39, 47 Закону України «Про судоустрій України», розділ XII-2 Господарського процесуального кодексу України, ч. 2 статті 235 Кодексу адміністративного судочинства України), що не може бути виправдано з точки зору забезпечення права на справедливий розгляд справи упродовж розумного строку.

Крім того, наявність двох касаційних інстанцій для перевірки рішень спеціалізованих судів не відповідає засадам правової визначеності. З огляду на викладене Конституційний Суд України дійшов висновку, що правомірним може бути лише одноразове касаційне оскарження та перегляд рішень судів. Конституційний статус Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції не передбачає наділення його законодавцем повноваженнями касаційної інстанції щодо рішень вищих спеціалізованих судів, які реалізують повноваження касаційної інстанції [232]. Тому Заява про перегляд судових рішень в адміністративних справах Верховним Судом України може бути подана виключно з мотивів:

1) неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах;

2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

У зв'язку з цим, окремі дослідники відмежовують правову природу касаційного провадження від касації як такої, зокрема враховуючи наступні

особливості. По-перше, касаційне провадження здійснюється Вищим адміністративним судом України, а отже, незважаючи на існування повторної касації, є самостійною стадією адміністративного судочинства. По-друге, одним з інститутів адміністративного судочинства є касаційне провадження, що характеризується як сукупність правових положень, які визначають зміст процесуальних дій і документів, здійснюваних під час касаційного перегляду судових рішень та ухвал (передумови касаційного оскарження, зміст касаційної скарги, порядок її подання та порядок її розгляду, прийняття по ній відповідних рішень) [26, с. 36].

Відтак межами повноважень перегляду судом касаційної інстанції є:

1) касаційна скарга, тобто суд повинен з'ясовувати ті порушення норм права чи помилки у правовій оцінці обставин у справі, на які посилається особа, що подала скаргу; однак якщо при такому з'ясуванні буде встановлено порушення норм права, що привели до неправильного вирішення справи, поза межами оскарження, суд касаційної інстанції може вийти за ці межі;

2) позовні вимоги, що були заявлені в суді першої інстанції, тобто суд касаційної інстанції, як і суд апеляційної інстанції, не може розглядати будь-яких нових позовних вимог, водночас відповідно до принципу офіційності, згідно з ч. 2 статті 11 КАСУ, він може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін чи третіх осіб, про захист яких вони просять [147, с. 308].

Тобто, суд касаційної інстанції переглядає судові рішення лише щодо додержання норм права, а тому він не досліджує доказів, судових дебатів не проводить, і в судовому рішенні не може встановлювати та визнавати доведеними нові обставини та вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, адже все це питання факту. Однак він може встановити, що суд першої чи апеляційної інстанції всупереч закону відхилив або врахував той чи інший доказ. Це може стати підставою для скасування судового рішення і направлення справи на новий розгляд до адміністративного суду тієї інстанції, яка першою допустила помилку [147, с. 308].

Але варто звернути увагу на ту обставину, що в процесі касаційного провадження порушується такий принцип судочинства як змагальність сторін, оскільки не ведеться жодних дебатів. Законодавець передбачив лише пояснення сторін. Так, першою дає пояснення особа, яка подала касаційну скаргу. Якщо касаційні скарги подали обидві сторони, першим дає пояснення позивач. За ними пояснення дають особи, які приєдналися до касаційної скарги, а потім – інші особи, які беруть участь у справі. Суд може обмежити тривалість пояснень, встановивши для всіх осіб, які беруть участь у справі, рівний проміжок часу, про що оголошується на початку судового засідання [147, с. 308].

Враховуючи викладене можемо говорити про особливості касаційного розгляду у судовому засіданні [147, с. 308]. Ними є:

1) склад суду – касаційний розгляд завжди здійснює колегія у складі не менше п'яти суддів;

2) якщо у судове засідання не прибули особи, які беруть участь у справі та, які були належним чином повідомлених про дату, час і місце касаційного розгляду, – така їх відсутність не перешкоджає розглядові справи;

3) зміст доповіді судді-доповідача полягає у повідомленні в необхідному обсязі про зміст оскаржених судових рішень, касаційної скарги та заперечень на неї;

4) особливий порядок виступу осіб, які беруть участь у справі, для надання пояснень – той, хто ініціював провадження, виступає першим, але ініціатори провадження у першій інстанції та в касаційній інстанції можуть відрізнитися. Особи, які беруть участь у справі, мають право з дозволу головуєчого відреагувати репліками на пояснення інших осіб;

5) дослідження доказів та судові дебати не проводяться, зважаючи на межі касаційного перегляду, встановлені статтею 220 КАСУ [147, с. 308] (див. Дод. Б, табл. 2).

Узагальнюючи викладений матеріал, зазначимо, що перегляд судових рішень адміністративних судів у порядку апеляційного та касаційного

провадження має ґрунтуватися на однакових засадах – принципах реалізації, де змістом апеляційної інстанції є перегляд судового рішення щодо правильності з'ясування обставин і застосування норм права судом першої інстанції. Прийняте рішення апеляційної інстанції щодо встановлених фактів має бути остаточним. Відповідно касаційна інстанція повинна переглядати судові рішення першої та апеляційної інстанцій лише щодо правильності застосування норм права. Вона також має забезпечувати однакове застосування права судами відповідної юрисдикції. Як крайній захід, у випадку неоднакового застосування права судами касаційної інстанції та в деяких інших виняткових випадках, визначених законом, правосудність судових рішень має гарантуватися найвищим судовим органом в системі судів загальної юрисдикції – Верховним Судом України [212]. Зокрема, касаційному оскарженню підлягають усі ухвали суду першої інстанції, переглянуті в апеляційному порядку, а також ухвали суду апеляційної інстанції, крім тих, щодо яких Кодексом адміністративного судочинства України встановлено неможливість касаційного перегляду. Наприклад, є остаточними і не підлягають касаційному оскарженню ухвали суду апеляційної інстанції щодо перегляду постанови, прийнятої у скороченому провадженні. В той же самий час стаття 183-3 КАС України не визначає випадків, за яких ухвала суду першої інстанції, що була переглянута в апеляційному порядку, або ухвала суду апеляційної інстанції є остаточною і не підлягає касаційному оскарженню. Відтак, враховуючи ч. 2 статті 211 КАС України, будь-які ухвали суду апеляційної інстанції, а також ухвали суду першої інстанції після їх апеляційного перегляду повинні переглядатися в касаційному порядку в тому разі, якщо вони перешкоджають подальшому провадженню у справі. Відповідно апеляційні адміністративні суди не повинні зазначати у своєму рішенні про те, що постановлені ними ухвали, які перешкоджають подальшому провадженню у справі, є остаточними і не підлягають оскарженню [303].

Відтак, перегляд судових рішень адміністративними судами в порядку апеляційного та касаційного провадження потребує нормативного узгодження,

зокрема, має бути вироблена єдина державна концепція перегляду судових рішень, положення якої визначатимуть єдиний (типовий) для всіх судів порядок апеляційного та касаційного провадження, з метою правильного застосування норм чинного законодавства в сфері реалізації та здійснення судової влади в Україні, а також з метою гарантування конституційного права особи на оскарження та перегляд судових рішень, про що мова піде в подальших розділах дисертаційного дослідження.

2.2. Підстави і порядок перегляду судових рішень адміністративних судів за нововиявленими обставинами

Процедура перегляду судових рішень адміністративних судів стала досить поширеним явищем на сьогоднішній день. Обумовлено це тим, що вона (процедура) виступає в якості гарантії захисту прав і свобод людини в адміністративному судочинстві, адже за змістом положень статті 55 Конституції України кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Зокрема, статтею 9 Конституції України передбачено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. На розширення цього положення Основного Закону в статті 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» зазначено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та практику Європейського суду з прав людини як джерело права [144; 201]. Відповідно, п. 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод гарантовано, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого

проти нього кримінального обвинувачення. Окрім того, Європейський суд з прав людини у справі «Устименко проти України» (заява № 32053/13) констатував, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване п. 1 статті 6 вказаної вище Конвенції, повинно тлумачитися у світлі Преамбули Конвенції, відповідна частина якої проголошує верховенство права спільною спадщиною Високих Договірних Сторін [144; 194].

Отже, процедури перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами повинні відповідати вимогам статті 6 Конвенції та положенням законодавства України та мають бути збалансовані з реальністю правового захисту та ефективністю рішень судів усіх інстанцій, як найважливіших аспектів реалізації принципу верховенства права [1444].

Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами варто тлумачити, в першу чергу, як процедуру, яка забезпечує неупереджене, об'єктивне та всебічне вирішення справи, а також надає можливість забезпечувати виконання головного завдання правосуддя – реалізації права на судовий захист. По друге, не варто забувати й про захисну функцію перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, яка полягає у можливості ухвалення адміністративним судом наглядової інстанції рішення, яким скасовується незаконне рішення суду нижчої інстанції, і таким чином може бути виправлена ситуація, коли було неправильно застосовано норми матеріального й процесуального права та помилково визначено взаємні права сторін [8, с. 144].

Що ж собою по суті є нововиявленими обставинами. Дискусії з цього приводу точаться й досі, оскільки законодавець, зокрема у Кодексі адміністративного судочинства України, не визначає цю правову категорію, що створює передумови неоднозначності в тлумаченні та застосуванні норм права. У зв'язку з цим доводиться звертатися до позицій та тлумачень, що виробляються на доктринальному рівні та практики прийняття судових рішень у адміністративних справах. Так, під нововиявленими обставинами окремі дослідники розуміють юридичні факти, які мають суттєве значення для

вирішення справи по суті, але які не були відомі ні сторонам під час розгляду адміністративної справи у суді, ні самому суду при винесенні судового рішення, а також обставини, які прирівняні законодавцем до нововиявлених [322, с. 10]. А.М. Резуненко пропонує розглядати нововиявлені обставини як факти об'єктивної дійсності, що залишилися невідомі суду і заявникові при розгляді справи, що мають істотне значення для його правильного вирішення, достовірно встановлені особливим способом і такі, що вказують на неправильність судових актів, що вступили в законну силу [227]. Т.О. Коломоєць нововиявленні обставини розглядає як такі дані, що не були відомі і спростовують висновки, що були зроблені адміністративним судом та викладені у відповідному судовому рішенні, яке вже набрало законної сили. Зокрема, до нововиявлених обставин авторка віднесла:

- 1) юридичний факт, що існував на час розгляду справи;
- 2) юридичний факт, що має істотне значення для справи, тобто тягне за собою виникнення, зміну або припинення правовідносин;
- 3) обставину, що не була та не могла бути відомою під час розгляду справи ні суду, який розглядав дану справу, ні заявнику [5, с. 212]. В.А. Маринченко, у свою чергу, наголошує на тому, що провадження за нововиявленими обставинами є екстраординарним способом перегляду судових рішень, що набрали чинності [6, с. 266]. Схожу позицію можемо побачити в роботах Ю.Л. Шереніна, який стверджує, що провадженням за нововиявленими обставинами є додатковою екстраординарною процесуальною гарантією законності в адміністративному судочинстві, що полягає у перегляді постанови чи ухвали суду, що набрали законної сили, у зв'язку із нововиявленими обставинами, якими є факти об'єктивної дійсності, що належать до предмета доказування у справі, залишилися невідомі суду і особі, яка звертається за захистом, мають істотне значення для вирішення справи і не були і не могли бути відомі ні особі, що звертається за захистом, ні суду [289, с. 125].

Окремі автори досить критично ставляться до законодавчого забезпечення та врегулювання порядку оскарження судових рішень за

нововиявленими обставинами. Зокрема, О.М. Пасенюк зауважує, що з точки зору техніки написання правових норм та способу формування правової політики в державі, а це питання є винятковою компетенцією парламенту, окремі норми глави, яка регламентує провадження за нововиявленими обставинами, викладені недосконало. Відповідно, така недосконалість створює судам перепони для перегляду справ за нововиявленими обставинами без порушення окремих норм КАС України [2, с. 273]. З такою позицією автора варто погодитися, оскільки недосконалість самих норм та порядку їх реалізації призводять до порушення прав громадян при перегляді судових рішень за нововиявленими обставинами. Відтак, можемо з впевненістю стверджувати, що окремі положення Кодексу адміністративного судочинства України потребують нової редакції.

Зміст і значення провадження у адміністративній справі за нововиявленими обставинами варто розглядати крізь призму основних завдань такої процедури. Це надасть змогу зрозуміти для чого законодавець передбачив такий порядок розгляду справи; яка його мета та, що це дає особі, яка звернулася до суду з заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами [219]. Отже, головним завданням провадження за нововиявленими обставинами є перегляд справи з фактичного і (або) правового боку у зв'язку з виявленням обставин, про які не знала і не могла знати особа, яка звертається із заявою про перегляд судового рішення. Та, на відміну від перегляду судового рішення в порядку апеляційного та касаційного оскарження, підставою перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами є не недоліки розгляду справи судом, а те, що на час ухвалення рішення адміністративний суд не мав можливості врахувати таку істотну обставину, яка могла суттєво вплинути на хід розгляду справи по суті та її вирішення, оскільки учасники розгляду не знали про неї та, відповідно, не могли повідомити про неї [219]. Відтак, нововиявлені обставини стають підставою для скасування уже прийнятого судового рішення та постановлення нового, з урахуванням цих обставин.

Законодавець визначив такі підстави, що можуть слугувати початком нового провадження у справі за нововиявленими обставинами:

1) істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи. «Істотність» обставини означає те, що якби суд її міг урахувати при вирішенні справи, то це тією чи іншою мірою вплинуло б на результат її вирішення [43];

2) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправильного перекладу, фальшивості документів або речових доказів, що потягли за собою ухвалення незаконного або необґрунтованого рішення [43];

3) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення. При чому вчинення злочину суддею, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення (наприклад, зловживання посадовим становищем, одержання хабара, ухвалення завідомо неправосудного рішення тощо), може вважатися нововиявленою обставиною за п. 3 ч. 2 статті 245 КАС України, якщо вина судді встановлена вироком суду, що набрав законної сили [43];

4) скасування судового рішення, яке стало підставою для прийняття постанови чи постановлення ухвали, що належить переглянути. Відповідно до правил ч. 1, 4 статті 72 КАС України обставину, встановлену судовим рішенням, що набрало законної сили, не потрібно доводити при розгляді іншої справи, у якій беруть участь ті самі сторони чи особа, щодо якої встановлено обставину. Така обставина при розгляді іншої справи вважається встановленою на підставі преюдиційного судового рішення. Однак якщо таке рішення буде скасоване, наприклад, у касаційному порядку, тоді з'явиться підстава для перегляду ухваленого на його основі судового рішення, тобто з урахуванням відповідної обставини, встановленої преюдиційним рішенням (п. 4 ч. 2 статті 245 КАС України). При перегляді судового рішення за нововиявленими

обставинами обставину, яка раніше була встановлена іншим судовим рішенням, через його скасування треба буде довести чи, навпаки, спростувати [43];

5) встановлення Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконано. Неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, які застосував суд при вирішенні справи, теж може бути нововиявленою обставиною, але за умов, що рішення суду ще не виконано, а також, що така неконституційність встановлена Конституційним Судом України. Якщо ж судові рішення вже виконано, то особа відповідно до ч. 3 статті 152 Конституції України має право на відшкодування у встановленому законом порядку відшкодування державою матеріальної та моральної шкоди, завданої особі актом і діями, що визнані неконституційними. Щоправда, на сьогодні спеціального закону не прийнято, тому, як зазначено в науково-практичному коментарі Кодексу адміністративного судочинства України, слід керуватися порядком, встановленим Цивільним процесуальним кодексом України і Господарським процесуальним кодексом України [85, 148].

Аналіз нормативно-правових актів, судової практики надав можливість виокремити обставини, які можна вважати нововиявленими та, відповідно відкривати провадження за нововиявленими обставинами [43]. Ними є:

- обставини, які об'єктивно існували на момент вирішення адміністративної справи, але не були відомі й не могли бути відомі хоча б одній особі, яка брала участь у справі, та суду, який розглянув справу [43];

- відкриття таких невідомих раніше обставин, на підставі яких ухвалено завідомо неправосудне рішення, але під час розгляду справи хоча б одна особа, яка брала участь у справі, не знала про існування цієї обставини [43];

- обставини, які виникли у зв'язку із встановленням неконституційності закону, іншого нормативного акта або у разі скасування судового рішення, яке стало підставою для прийняття судового рішення [43];

– обставини, які виникли у зв'язку з прийняттям закону, що пом'якшує чи скасовує відповідальність фізичної особи тощо. Тобто перелік нововиявлених обставин не є вичерпаним та може бути доповнений іншими обставинами, які мають істотне значення для правильного вирішення адміністративної справи. За таких обставин обов'язково потрібно враховувати саме **істотність** обставини, тобто це означає те, що якби суд її міг урахувати при вирішенні справи, то це тією чи іншою мірою вплинуло б на результат, тобто вони мають юридичне значення для взаємовідносин сторін. Ознаку «*не були і не могли бути відомі особі*» потрібно розглядати як сукупність двох необхідних умов. Тобто для визнання обставини нововиявленою недостатньо, щоб особа просто не знала про наявність певної істотної обставини, а потрібно, щоб вона й не могла знати про неї. Якщо вона все-таки могла знати про певну обставину за добросовісного ставлення до справи, тоді ця підстава для перегляду відсутня [70].

Отже, до нововиявлених обставин належать факти об'єктивної дійсності, на яких ґрунтуються вимоги і заперечення сторін, а також інші факти, які мають значення для правильного розв'язання спору [43]. Необхідними та загальними ознаками нововиявлених обставин є:

- існування цих обставин під час розгляду та вирішення справи і ухвалення судового рішення, про перегляд якого подається заява [43];
- на час розгляду справи ці обставини об'єктивно не могли бути відомі ні заявникові, ні суду [43];
- істотність цих обставин для розгляду справи (тобто коли врахування цих обставин судом мало б наслідком прийняття іншого судового рішення, ніж те, яке було прийняте) [202].

Таким чином, нововиявлені обставини – це факти, від яких залежить виникнення, зміна чи припинення прав і обов'язків осіб, що беруть участь у справі, тобто юридичні факти. Нововиявлені обставини за своєю юридичною суттю є фактичними даними, що в установленому порядку спростовують факти, які було покладено в основу судового рішення, та породжують

процесуальні наслідки, впливають на законність і обґрунтованість ухваленого без їх врахування судового рішення. Ці обставини повинні бути належним чином підтверджені письмовими доказами, показаннями свідків, нотаріальною формою певних документів тощо [219, с. 6].

У той же час не є нововиявленими такі обставини, які були:

- виявлені після ухвалення судом рішення;
- направлені на зміну правової позиції суду в інших подібних справах;
- були встановлені на підставі доказів, які не були своєчасно подані сторонами чи іншими особами, які беруть участь у справі;
- встановлені як обставини, що виникли чи змінилися після ухвалення судом рішення, зокрема обставини, на які посилався учасник судового процесу у своїх поясненнях, касаційній скарзі, або які могли бути встановлені в разі виконання судом вимог процесуального закону;
- встановлені судом при виконанні вимог принципу змагальності сторін, диспозитивності та офіційного з'ясування всіх обставин у справі;
- офіційним тлумачення Конституційного Суду України;
- такими, що виникли у зв'язку з прийняттям законів, та інших нормативних актів, якими скасовані закон та інші нормативні акти, що діяли під час розгляду справи [43].

Обставини, що виникли чи змінились після прийняття судом рішення, а також обставини, на які посилався учасник судового процесу в своїх поясненнях або які могли бути встановлені в разі виконання судом вимог процесуального закону, теж не можуть визнаватись нововиявленими. Зокрема, нововиявлені обставини відрізняються від нових обставин, обставин, що змінилися, та нових доказів за часовими ознаками, предметом доказування та істотністю впливу на судові рішення [272].

Узагальнення судової практики застосування адміністративними судами глави 4 розділу IV Кодексу адміністративного судочинства України під час перегляду судових рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з

нововиявленими обставинами показує, що однією з найпоширеніших підстав для перегляду судового рішення за новоявленими обставинами є істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи. Наявність таких обставин зацікавлена особа має довести належними доказами. При цьому не припускається перегляд та скасування постанови або ухвали, яка набрала законної сили, на підставі тільки необґрунтованого ствердження про відкриття нових обставин. Враховуючи, що обставини, які дають підстави для перегляду постанови або ухвали суду за нововиявленими обставинами, будуть новими для суду, то й докази, за допомогою яких встановлюється їх наявність, будуть новими. Нові докази не тільки можуть, а й повинні надаватись, і вони мають підтверджувати факт наявності нових обставин, які дають підстави для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами [272].

Прикладом судової практики щодо визначення істотних для справи обставин, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи є справа № 2-н-2270/13313/11 [272].

Як на нововиявлені обставини, які могли бути підставою для перегляду рішення заявник вказав те, що на момент його прийняття існувало порушення права державного підприємства в користуванні державним майном - гідропорудами-ставами, проте об'єктивно заявнику про існування вищевказаних фактів порушення стало відомо після набрання чинності рішенням Господарського суду Хмельницької області від 23.08.2012 по справі № 13/5025/420/12, залишеним в силі постановою Вищого господарського суду України від 20.03.2013 [272].

Дослідивши вищезазначену заяву та рішення судів, суд дійшов висновку, що обставини, зазначені заявником у заяві, є істотними та такими, що не були відомі і не могли бути відомі заявнику на час розгляду справи, але фізично існували, тому заява державного підприємства про перегляд постанови у справі № 2270/13313/11 за нововиявленими обставинами підлягає задоволенню [272].

Крім істотних для справи обставин, які не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи, існують, як уже зазначалося вище, й інші підстави для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами [272]. Так, відповідно до пп. 2, 3 ч. 2 статті 245 КАС України такими підставами є встановлення вироком суду, що набрав законної сили, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправильного перекладу, фальшивості документів або речових доказів, що потягли за собою ухвалення незаконного або необґрунтованого рішення, встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення [272]. Проте, за даними узагальнення судової практики застосування адміністративними судами глави 4 розділу IV Кодексу адміністративного судочинства України під час перегляду судових рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами, у 2013-2014 рр. суб'єкти звернення до суду із заявами про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами з цих підстав, не звертались [272].

Підстави для перегляду судового рішення прийнято класифікувати на загальні та спеціальні:

- загальною підставою для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами є постановлення ухвали адміністративним судом, яка набрала законної сили (наприклад, про закриття провадження у справі, про залишення заяви без розгляду), або ухвалення постанови, якою задоволено або не задоволено позовні вимоги;

- спеціальними підставами для перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами є: 1) юридичні факти, тобто істотні для справи обставини, які не були відомі заявникові та суду на час розгляду справи і які впливають на законність та об'єктивність судового рішення (п. 1 ч. 2 статті 245 КАС України); 2) юридичні факти, які законодавець прирівняв до нововиявлених обставин згідно з пп. 2-5 ч. 2 статті 245 та ч. 3 статті 245 КАС України) [219].

Переходячи до порядку перегляду судових рішень адміністративних судів за нововиявленими обставинами, варто зазначити, що право на звернення із заявою про перегляд судового рішення суду будь-якої інстанції, яке набрало законної сили, за нововиявленими обставинами мають заінтересовані особи. При цьому ключовими, враховуючи викладений вище матеріал, є кілька принципових положень, а саме:

1) перегляду за новоявленими обставинами підлягає судове рішення суду будь-якої інстанції лише те, яке набрало законної сили, оскільки саме ці рішення, які набрали законної сили, визначають питання про права, свободи, інтереси чи обов'язки особи, а не рішення, які вступили в законну силу;

2) заява про перегляд за нововиявленими обставинами подається до суду тієї інстанції, який першим допустив помилку при вирішенні справи, оскільки цей суд, у якому нововиявлена обставина мала переважне значення в ухваленні рішення, але не була відомою ні особам, які беруть участь у справі, ні суду, найбільш обізнаний з матеріалами справи і повинен усунути помилки рішення, тобто виправити власну похибку;

3) право на звернення із заявою про перегляд судового рішення мають тільки ті особи, порушення прав яких здійснено внаслідок невідомості обставин під час розгляду справи. До таких осіб належать:

а) сторони (позивач, відповідач);

б) особи, які беруть участь у справі (треті особи, законні представники, представники сторін та третіх осіб). При цьому у представників сторін та третіх осіб відповідним документом, актом має бути визначене право звертатися із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами;

в) особи, які не брали участі у справі, але суд вирішив питання про їх права, свободи, інтереси або обов'язки;

г) особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб згідно зі статтями 60-61 КАС України [61].

Отже, заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами може бути подано протягом одного місяця після того, як особа,

яка звертається до суду, дізналася або могла дізнатися про ці обставини. При цьому заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами з підстави, передбаченої п. 1 ч. 2 статті 245 КАС України, а саме: істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи, може бути подана не пізніше ніж через три роки з дня набрання судовим рішенням законної сили. У разі якщо така заява подана до адміністративного суду після закінчення цього строку, адміністративний суд відмовляє у відкритті провадження за нововиявленими обставинами, незалежно від поважності причини пропуску цього строку [85]. Така заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами розглядається судом протягом двох місяців після її надходження за правилами, встановленими КАС України для провадження у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. Але викликає спори та обставина, що є невизначеним момент початку перебігу строку. Так, за даними узагальнення судової практики розгляду адміністративними судами заяв про перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами встановлено, що чинним КАС України не закріплено, з якого моменту починається перебіг строків, визначених статтею 247, тому запропоновано початок перебігу зазначених строків визначати залежно від підстав для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, що містяться у статті 245 КАС України (аналогічно нормам, встановленим ч. 2 статті 113 Господарського кодексу України, ч. 2 статті 362 Цивільного процесуального кодексу України):

- у випадку, встановленому пунктом 1 ч. 2 статті 245 КАС України, – з дня встановлення обставин, що мають істотне значення для справи. Днем встановлення цих обставин є день, коли ці обставини стали відомі заявникові або могли бути відомі;
- у випадках, встановлених пп. 2, 3 ч. 2 статті 245 КАС України, – з дня, коли вирок у кримінальному провадженні набрав законної сили;
- у випадку, встановленому п. 4 ч. 2 статті 245 КАС України, – з дня набрання законної сили судовим рішенням, яким скасовано судове рішення, що

стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, які підлягають перегляду;

- у випадку, встановленому п. 5 ч. 2 статті 245 КАС України, – з дня ухвалення Конституційним Судом України відповідного рішення;
- у випадку, встановленому ч. 3 статті 245 КАС України, – з дня, коли новий закон або інший нормативно-правовий акт набирає чинності чи вводиться в дію [219].

Але у науково-практичному коментарі ми можемо зустріти твердження про те, що провадження за нововиявленими обставинами має бути закінчено протягом розумного строку, але не пізніше двох місяців. Але цей строк відраховується не з дня відкриття такого провадження, а з дня надходження заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Проте, двомісячний строк застосовується в усіх випадках, незалежно від того, суд якої інстанції здійснює перегляд [148]. Відтак ч. 1 статі 252 КАС України потребує уточнення в частині визначення моменту подачі заяви та строків початку здійснення перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами.

Виникають питання й з приводу пропущення строків та можливості відновити провадження в адміністративній справі за нововиявленими обставинами. З цього приводу суди ухвалюють різні за змістом судові рішення. Так, на переконання частини суддів, пропуск строку звернення до суду із вказаною заявою є підставою для відмови у відкритті провадження за нововиявленими обставинами незалежно від поважності причини пропуску строку. Інші судді вважають, що такий строк, крім трирічного, може бути поновлений ухвалою суду відповідно до статті 102 КАС України [219]. Тому статті 247 КАС України також породжує певні розбіжності у її розумінні, оскільки не містить чітких підстав для відмови у відкритті провадження у зв'язку з пропуском строків на звернення до суду.

Статтями 248–250 КАС України визначено вимоги до заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, порядок її подання та відкриття провадження за нововиявленими обставинами. Так, заява про

перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами подається у письмовій формі, в якій зазначається:

- 1) найменування адміністративного суду, до якого передається заява про перегляд;
- 2) ім'я (найменування) особи, яка подає заяву, її номер засобу зв'язку, адреса електронної пошти, якщо такі є;
- 3) судові рішення, про перегляд якого за нововиявленими обставинами подається заява;
- 4) обставини, що могли вплинути на судові рішення, але не були відомі та не могли бути відомі суду та особі, яка звертається із заявою, під час вирішення справи;
- 5) обґрунтування з посиланням на докази, що підтверджують наявність нововиявлених обставин, та зміст вимог особи, яка подає заяву до суду;
- 6) перелік документів та інших матеріалів, які додаються.

Така заява підписується як безпосередньо особою, яка звертається до суду, так і її представником, повноваження якого засвідчені документом, оформленим належним чином. Зокрема до заяви додаються: 1) копії заяви відповідно до кількості осіб, які брали участь у справі; 2) документ про сплату судового збору; 3) документи або їх копії, що мають значення для правильного вирішення справи і не були відомі на час ухвалення судового рішення.

На особу, яка звертається із заявою про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, покладається обов'язок надати докази: 1) щодо наявності нововиявлених обставин; 2) щодо часу отримання інформації про наявність нововиявлених обставин [61]. Але викликає занепокоєння ч. 4 статті 252 КАС України в якій зазначено, що суд може не досліджувати докази стосовно обставин, що встановлені у судовому рішенні, яке переглядається за нововиявленими обставинами, якщо вони не оспорюються і щодо яких не виникає сумніву у зв'язку з нововиявленою обставиною, зокрема, якщо перегляд здійснює суд касаційної інстанції (зокрема й Верховний Суд України), то він не має повноважень досліджувати докази та встановлювати обставини у

справі. В даному випадку ми погоджуємося з твердженням О.В. Скочиляс-Павлів про те, що нові докази необхідно досліджувати у нерозривному зв'язку зі старими доказами навіть, якщо вони вже були об'єктом дослідження. Більше того, викладена норма статті входить у суперечність зі змістом принципу змагальності та вимогами закону про безпосередність, всебічність, повноту та об'єктивність дослідження доказів [245, с. 178].

Заява про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, що надійшла до адміністративного суду, передається в порядку черговості судді адміністративного суду, який не пізніше наступного дня перевіряє її відповідність вимогам, установленим для заяви і вирішує питання про відкриття провадження за нововиявленими обставинами або залишення заяви без руху чи її повернення.

Якщо заява не відповідає вимогам, встановленим ст. 248 КАС України, неправильно оформлена, відсутні необхідні документи, то застосовуються правила статті 108 КАС України. Якщо ж позивач усунув недоліки позовної заяви у строк, встановлений судом, то вона вважається поданою у день первинного її подання до адміністративного суду. Копія ухвали про залишення позовної заяви без руху або її повернення невідкладно надсилаються особі, що звернулася із заявою. Такі ухвали можуть бути оскаржені особою, яка подала заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами. Варто наголосити на тому, що повернення позовної заяви не позбавляє особу права повторного звернення до адміністративного суду в порядку, встановленому законом.

У розгляді заяви та перегляді судового рішення за нововиявленими обставинами не може брати участь суддя, котрий брав участь в ухваленні судового рішення, про перегляд якого ставиться питання. Проте, обмеження, передбачені ч. 1 статті 250 КАС України, поширюються тільки на суддів, які брали участь в ухваленні судового рішення, що переглядається за нововиявленими обставинами, і не стосується суддів, які приймали постанови, ухвали за результатами апеляційного чи касаційного перегляду цього ж

судового рішення чи інших судових рішень у відповідній справі. Наведене стосується, зокрема, випадків, коли за результатами апеляційного чи касаційного перегляду рішення суду першої інстанції було змінено або частково скасовано, а в іншій частині залишено без змін [219].

До початку розгляду справи у судовому засіданні особа, яка подала заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, може відмовитися від заяви. При цьому подання заяви до порушення провадження тягне за собою лише повернення заяви, а подання заяви після порушення провадження, але до початку розгляду у судовому засіданні – тягне закриття провадження, про що суд постановляє ухвалу [61].

При здійсненні узагальнення судової практики розгляду адміністративними судами заяв про перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами наголошувалося на тому, що предметом розгляду справи за нововиявленими обставинами можуть бути лише ухвали суду, якими закінчено розгляд справи (до таких, зокрема, належать ухвали про закриття провадження, про залишення позовної заяви без розгляду, про відмову у відкритті провадження в адміністративній справі, які є остаточними, тобто не підлягають оскарженню і не допускають повторного звернення з тією самою позовною заявою). Всі інші ухвали суду не є предметом перегляду справи за нововиявленими обставинами, оскільки закріплені у них висновки суду не мають незворотного характеру, і суд наділений повноваженнями їх коригувати у процесі розгляду справи без попереднього скасування ухвали [219].

Якщо відсутні підстави для повернення заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами (за аналогією зі статтею 108 КАС України), залишення її без розгляду (за аналогією з ч. 2 статті 100) чи відмови у відкритті провадження (за аналогією зі статтею 109 КАС України), суд відкриває провадження в адміністративній справі в порядку статті 250 КАС України. Суддя надсилає особам, які беруть участь у справі, копії заяви про перегляд і призначає дату, час та місце судового засідання, про що повідомляє осіб, які беруть участь у справі (ч. 4 статті 250 КАС України).

З метою забезпечення перегляду судового рішення та забезпечення процесуальної економії суд може:

1) своєю ухвалою зупинити виконання судового рішення, яке переглядається за нововиявленими обставинами, до закінчення перегляду;

2) одночасно переглянути судові рішення по суті й ухвалити нове судові рішення;

3) не досліджувати докази, і належним чином були досліджені й оцінені при минулому вирішенні справи, якщо вони не оспорується [61].

Відповідно до ст.253 КАС України суд може скасувати постанову чи ухвалу в справі та прийняти нову постанову чи ухвалу або залишити заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами без задоволення. При ухваленні нового рішення суд користується повноваженнями відповідної інстанції. Тобто якщо це суд першої інстанції, то його повноваження визначені статтями 161–162; якщо апеляційної інстанції – то статтями 198–199; якщо касаційної інстанції – то статтею 230, якщо це Верховний Суд України, то статтями 242–244 КАС України. Рішення за наслідками провадження за нововиявленими обставинами може бути оскаржено в порядку оскарження рішень суду відповідної інстанції. З набранням законної сили новим рішенням в адміністративній справі втрачають законну силу рішення інших адміністративних судів у цій справі. Зокрема, якщо суд першої інстанції скасував постанову цього суду, яка оскаржувалась в апеляційному та касаційному порядку і була залишена без змін, то втрачають законну силу ухвали суду апеляційної та касаційної інстанції.

Узагальнюючи характеристики процесуального інституту перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, можемо зробити висновок про те, що детальне правове регулювання вказаного інституту є достатнім для забезпечення права заявника на доступ до правосуддя, яке гарантується пунктом 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Але варто наголосити на тому, що чітко визначене та регламентоване законодавством розуміння поняття нововиявлених обставин, умов і підстав

перегляду судових рішень дозволить запобігти поданню до суду безпідставних заяв про перегляд рішень суду у зв'язку з нововиявленими обставинами. Новий розгляд справи, що використовується для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами, не варто використовувати як замасковане оскарження, і сама лише ймовірність існування двох думок стосовно предмета спору не може бути підставою для нового розгляду справи. Відхід від цього принципу можливий лише тоді, коли цього вимагають відповідні вагомі й непереборні обставини. В інших випадках це буде порушенням принципу юридичної визначеності, тобто пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, а також Першого протоколу до цієї Конвенції, оскільки у позивача після задоволення його позову були законні сподівання на те, що його інтереси є остаточно захищеними [219; 252].

Відтак, на сьогоднішній день необхідною умовою якісної роботи адміністративних судів та усієї судової системи є :

1. уніфікація чинного законодавства, унормування питань, які на сьогоднішній день залишаються неврегульованими, а саме:

- конкретизувати диспозицію правової норми (ч. 1 статті 245 КАС України) в частині визначення поняття «істотні для справи обставини» з метою уникнення зловживання сторонами своїм правом на звернення, у тому числі маніпулюючи розумінням цього поняття. В контексті викладеного, під **нововиявленими обставинами** пропонуємо розуміти юридичні факти, які мають істотне значення для правильного вирішення справи по суті, що існували в період первинного провадження у адміністративній справі і ухвалення судового акта, але не були і не могли бути відомі ні сторонам, третім особам, їхнім представникам, ні іншим учасникам адміністративного процесу, ні суду, за умови виконання ними всіх вимог закону для об'єктивного повного і всебічного розгляду справи та ухвалення по ній законного й обґрунтованого рішення;

- визначення на законодавчому рівні моменту установлення нововиявлених обставин з метою правильного застосування строків провадження;
- визначення форми процесуального документа, який слід ухвалити чи постановити у разі відмови у задоволенні заяви про перегляд відповідного судового рішення;
- встановити строк, протягом якого суд повинен надіслати сторонам ухвалу/постанову, прийняті за результатами перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами;
- обов’язковість прийняття рішення у справі. Оскільки, мають місце випадки, коли судом за результатами розгляду заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами лише скасовано постанову суду, а нове судове рішення з приводу заявлених вимог не ухвалено, що не відповідає КАС України [271].

2. вироблення однакової судової практики при застосуванні законодавства, з метою правильного і однакового застосування законодавства громадянами. Дана умова матиме місце після реалізації попередньої, щодо уніфікація чинного законодавства, унормування питань, які на сьогоднішній день залишаються неврегульованими.

2.3. Особливості перегляду рішень адміністративних судів по окремим категоріям адміністративних справ

Перегляд судових рішень за винятковими обставинами або по окремим категоріям адміністративних справ є малодослідженою процедурою. Обумовлено це, в першу чергу, тим, що правова культура населення та його обізнаність у діяльності органів виконавчої та судової влади на сьогоднішній день є занадто низькою, по-друге, судова система України постійно перебуває у стані трансформаційних процесів, тому дослідження найчастіше здійснюються

спочатку щодо найбільш поширених проваджень, де є пряма й безпосередня взаємодія населення і влади, і лише згодом доходять до вищих ланок судового провадження. Більше того, на доктринальному рівні ми можемо зустріти кардинально полярні бачення на природу, зміст та основні напрямки діяльності суду при перегляді таких справ. Так, В. Коваль, Д. Притика, В. Німченко вважають інститут перегляду судових рішень за винятковими обставинами неприйнятним, оскільки Верховний Суд України повинен здійснювати стосовно інших судів не касаційні, а ревізійні повноваження. Водночас Д. Притика зазначає, що Верховний Суд України на Пленумі мав би можливість переглядати справи, які набрали законної сили, якщо вони оскаржуються з питань конституційності закону, що був застосований судом, а також за зверненням сторони зі скаргою на рішення національного суду до міжнародної судової установи, членом або учасником якої є Україна [7, с. 223–224]. В.Б. Градовий розглядає перегляд судових рішень за винятковими обставинами в адміністративному судочинстві як сукупність процесуальних дій суду та, зокрема, інших учасників процесу, спрямованих на встановлення наявності або відсутності передбачених законом підстав для перегляду адміністративної справи у порядку касаційного провадження [53, с. 119]. Ми ж, у свою чергу, схильні до тієї думки, що інститут перегляду рішень адміністративних судів по окремих категоріям адміністративних справ має право на існування, оскільки становить собою винятковий, особливий та екстраординарний спосіб процесуального захисту суб'єктивно-публічних прав, свобод, інтересів осіб. Зокрема винятковість такого провадження, полягає у виключній можливості його здійснення лише у Верховному Суді України, за наявності підстав, спеціально передбачених у Кодексі адміністративного судочинства України (стаття 237 КАС України) та у процедурі подання заяви про перегляд судових рішень, яка принципово відрізняється від подання апеляційної і касаційної скарг.

Більше того, основними завданнями провадження по окремих категоріям адміністративних справ є:

- 1) встановлення (визначення) порядку, умов та вимог однакового застосування судом (судами) однієї й тієї самої норми права;
- 2) виправлення помилок суду (судів) касаційної інстанції в питаннях застосування норм матеріального чи процесуального права;
- 3) адаптація та впровадження норм міжнародних стандартів у правозахисну практику;
- 4) формування судової практики і визначення політики та ідеології правозастосування для судів загальної юрисдикції, оскільки рішення Верховного Суду України обов'язково враховуються при розгляді справ та носять прецедентний характер.

Отже, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Верховний Суд України – є найвищим судом у системі судоустрою України. До його основних повноважень зокрема належить:

1. здійснювати правосуддя як суд касаційної інстанції, а у випадках, визначених процесуальним законом, – як суд першої або апеляційної інстанції, в порядку, встановленому процесуальним законом;
2. надавати висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою;
3. забезпечувати однакове застосування норм права судами різних спеціалізацій у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом;
4. здійснювати інші повноваження, визначені законом [216].

Обумовлений законодавцем правовий статус Верховного Суду України має свої особливості. Так, незважаючи на передбачену можливість здійснення ним касаційного, а в окремих випадках і апеляційного провадження, перегляд судових рішень Верховним Судом України є екстраординарним провадженням, яке, як стверджують окремі науковці, «вмонтоване» в процедуру судочинства з метою реалізації Судом функцій здійснення правосуддя та забезпечення однакового застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції [2, с. 261]. В юридичній літературі ми також можемо зустріти такий перегляд,

сформований як «повторна касація», оскільки перегляду за винятковими обставинами підлягають судові рішення, що набрали законної сили та які були переглянуті в касаційному порядку або які є рішеннями суду касаційної інстанції, але підстави такого звернення мають свої характерні особливості. Відповідно під винятковими обставинами пропонують розуміти окремих інститут, тобто самостійний вид перевірки законності та касаційних рішень адміністративних судів, що не відповідають об'єктивній істині справи [24, с. 91]. Так, заява про перегляд судових рішень в адміністративних справах може бути подана виключно за таких умов (підстави перегляду є):

по-перше, у разі неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. Ще в 2000 р. Конституційний Суд України висловив правову позицію про те, що однаковість практики застосування законодавства і усунення неоднозначності застосування законодавства судами в їх рішеннях забезпечується шляхом перевірки судових справ у касаційному порядку чи в порядку нагляду, узагальнення практики Верховним Судом України і Вищим господарським судом України. Тим самим Конституційний Суд України визначив, що питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції, підлягають самостійному вирішенню ними й не належать до компетенції Конституційного Суду України [7, с. 224]. При цьому заява про перегляд судових рішень в адміністративних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, може бути подана після їх перегляду в касаційному порядку, тобто лише після прийняття Вищим адміністративним судом України постанови чи постановлення ухвали за наслідками розгляду касаційної скарги у такій справі [215].

Під неоднаковим застосуванням одних і тих самих норм матеріального права Пленум Вищого Адміністративного Суду України пропонує розуміти, зокрема:

- різне тлумачення змісту і сутності правових норм, на підставі якого зроблено висновок про різний зміст суб'єктивних прав і обов'язків учасників відповідних правовідносин, у тому числі про наявність та обсяг прав і/або обов'язків осіб, які беруть участь у справі [215];

- різне застосування правил конкуренції правових норм при вирішенні колізій між ними з урахуванням ієрархії цих правових норм, а також дії норм у часі, просторі та за колом осіб, тобто різне незастосування закону, який підлягав застосуванню [215];

- різне визначення предмета регулювання правових норм, зокрема застосування різних правових норм для регулювання одних і тих самих відносин або поширення дії норми на певні правовідносини в одних випадках і незастосування цієї самої норми до аналогічних відносин в інших випадках, тобто різне застосування закону, який не підлягав застосуванню [215];

- різне застосування правил аналогії права чи закону в подібних правовідносинах [215].

Подібність правовідносин означає, зокрема, тотожність суб'єктного складу учасників відносин, об'єкта та предмета правового регулювання, а також умов застосування правових норм (зокрема, часу, місця, підстав виникнення, припинення та зміни відповідних правовідносин). Зміст правовідносин з метою з'ясування їх подібності в різних рішеннях суду (судів) касаційної інстанції визначається обставинами кожної конкретної справи [215].

Ухвалення різних за змістом судових рішень матиме місце в разі, коли суд (суди) касаційної інстанції у розгляді двох чи більше справ за тотожних предмета спору, підстав позову та за аналогічних обставин і однакового матеріально-правового регулювання спірних правовідносин дійшов (дійшли) протилежних висновків щодо заявлених позовних вимог [215];

по-друге, при неоднаковому застосуванні судом касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права – при оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі або яке прийнято з порушенням правил підсудності справ або встановленої законом

юрисдикції адміністративних судів. Зокрема у цьому випадку заяви про перегляд ухвал Вищого адміністративного суду України (суду касаційної інстанції), постановлених із процесуальних питань з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, може бути подана за наявності двох умов: 1. ухвала перешкоджає провадженню у справі; 2. судом (судами) касаційної інстанції неоднаково застосовано одні й ті самі норми матеріального права [215].

Неоднакове застосування норм процесуального права не може бути підставою для подання заяви про перегляд судових рішень з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. Це правило не поширюється в разі подання заяви про перегляд судових рішень з мотивів установлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Однак необхідно враховувати, що в разі якщо за результатами розгляду питання про допуск справи до провадження з підстави, передбаченої п. 2 ч. 1 статті 237 КАС України, буде встановлено, що порушення Україною міжнародних зобов'язань є наслідком недотримання процесуального права, Вищий адміністративний суд України постановляє ухвалу про відкриття провадження у справі та вирішує питання про необхідність витребування справи [215];

по-третє, при встановленні міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом. Міжнародними судовими установами, юрисдикція яких визнана Україною, є, зокрема, Європейський суд з прав людини та Міжнародний суд ООН. Одним із міжнародних зобов'язань України щодо забезпечення прав і свобод людини є Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

1950 року від 17 липня 1997 р., Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції», згідно з якими Україна визнала положення цієї Конвенції частиною національного законодавства та взяла на себе зобов'язання виконувати рішення Європейського суду з прав людини;

по-четверте, у разі порушення норм матеріального чи процесуального права, що призвело до ухвалення Вищим адміністративним судом України незаконного судового рішення з питань, передбачених статтею 171-1 КАС України. Зазначена стаття регламентує особливості провадження у справах щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів. Зокрема, Правила цієї статті поширюються на розгляд адміністративних справ щодо: 1) законності (крім конституційності) постанов Верховної Ради України, указів і розпоряджень Президента України; 2) актів Вищої ради правосуддя; 3) дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради правосуддя; 4) рішень, дій чи бездіяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії прокурорів;

по-п'яте, при невідповідності судового рішення суду касаційної інстанції викладеному у постанові Верховного Суду України висновку щодо застосування у подібних правовідносинах норм матеріального права [85].

Установлений статтею 237 КАС України перелік підстав для подання заяви про перегляд Верховним Судом України судових рішень в адміністративних справах є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає [215].

Відтак, право на звернення до Верховного Суду України про перегляд судових рішень мають особи по адміністративних справах після їх перегляду в касаційному порядку та за результатами провадження Вищого адміністративного суду України з питань, передбачених статтею 171-1 КАС України [215].

Подати заяву про перегляд Верховним Судом України судових рішень в адміністративних справах після їх перегляду в касаційному порядку мають право сторони та інші особи, які беруть участь у справі, з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. У такому разі цим правом наділені позивач, відповідач, треті особи, представники сторін та третіх осіб у справах, що переглядалися в касаційному порядку. Цей перелік є виключним, а тому відповідно до Постанови Пленуму Вищого адміністративного суду України від 13.10.2010 р. № 2, не мають права на подання заяви про такий перегляд особи, які не брали участі у справі, але вважають, що суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки [215].

Варто акцентувати увагу на тому, що згідно з приписами ч. 1 та 2 статті 60 та ч. 5 статті 61 КАС України також до осіб (представників сторін та третіх осіб за законом), які мають право від імені вищеперерахованих осіб на подання заяви про перегляд судових рішень Верховним Судом України, належать Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокурор, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси (представляти інтереси) осіб, які беруть участь у справі, у тому числі й тоді, коли перераховані органи та особи не брали участі у справі [215].

Крім того, прокурор може звернутися з відповідною заявою в інтересах держави, у тому числі й в особі органу державної влади чи органу місцевого самоврядування, якщо вони виконують делеговані повноваження держави та брали участь у справі. Інші представники сторін або осіб, які беруть участь у справі, мають право на подання такої заяви в разі, якщо це право спеціально обумовлено у виданій їм довіреності, у тому числі й у разі, коли ці представники не брали участі у справі [215].

Заяву про перегляд судового рішення в адміністративних справах з мотивів установлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої

визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом може бути подано особою, на користь якої ухвалено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною. У цьому разі не вимагається, щоб рішення адміністративного суду, про перегляд якого подається заява, було переглянуто в касаційному порядку. Крім того, до осіб, які мають право звернутися з такою заявою, належать представники зазначеної особи, яким довіреністю або законом надано право на подання заяви від імені такої особи [215].

Звернення із заявами про перегляд судових рішень в адміністративних справах інших осіб, крім зазначених, тягне за собою повернення заяви заявнику. У той же час слід урахувати, що заява про перегляд судового рішення, подана від імені особи, яка бере участь у справі, іншою особою без належного на це уповноваження, є поданою без додержання вимог статей 239 та 239-1 КАС України, про що повідомляється особа, яка її подала, з наданням строку для додання оформленого належним чином документа про свої повноваження. У разі неподання такого документа заява повертається заявнику з підстав, передбачених п. 1 ч. 4 статті 239-2 КАС України, а саме: заява повертається заявнику, якщо він не усунув її недоліки протягом встановленого строку [215].

Враховуючи викладене, можна виділити предмет перегляду судових рішень у Верховному Суді України за винятковими обставинами. Так, враховуючи положення статті 236 КАС України ним є:

- 1) судові рішення в адміністративних справах після їх перегляду в касаційному порядку;
- 2) судові рішення суду касаційної інстанції;
- 3) судові рішення, а також рішення Верховного Суду України в адміністративних справах, які визнані міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною такою, що порушує міжнародні зобов'язання України.

Законодавець визначив такі строки подання заяви про перегляд судових рішень:

– заява про перегляд судових рішень подається протягом трьох місяців з дня ухвалення судового рішення, щодо якого заявлено клопотання про перегляд, або з дня ухвалення судового рішення, на яке здійснюється посилення на підтвердження підстав, установлених пп. 1 і 2 ч. 1 статті 237 КАС України (за підстави неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що спричинило ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах та за підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм процесуального права – при оскарженні судового рішення, яке перешкоджає подальшому провадженню у справі або яке прийнято з порушенням правил підсудності справ або встановленої законом юрисдикції адміністративних судів), якщо воно ухвалено пізніше, але не пізніше одного року з дня ухвалення судового рішення, про перегляд якого подається заява. Варто враховувати, що відповідно до ч. 1 статті 238 КАС України заява про перегляд судових рішень з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, подається протягом трьох місяців: а) із дня ухвалення судового рішення, щодо якого заявлено клопотання про перегляд Верховним Судом України, але не пізніше одного року з дня ухвалення цього рішення (про перегляд якого подається заява); б) із дня ухвалення судового рішення, на яке здійснюється посилення на підтвердження підстав, установлених п. 1 ч. 1 статті 237 КАС України, якщо воно ухвалено пізніше, але не пізніше одного року з дня ухвалення судового рішення, про перегляд якого подається заява [215];

– заява про перегляд судових рішень з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 статті 237 КАС України (встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом), подається не пізніше одного

місяця з дня, коли особі, на користь якої постановлено рішення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, стало або мало стати відомо про набуття цим рішенням статусу остаточного;

– заява про перегляд судових рішень з підстав, передбачених п. 4 ч. 1 статті 237 КАС України (порушення норм матеріального чи процесуального права, що призвело до ухвалення Вищим адміністративним судом України незаконного судового рішення з питань, передбачених статтею 171-1 цього Кодексу), може бути подана не пізніше десяти днів з дня ухвалення судового рішення, щодо якого заявлено клопотання про перегляд;

– заява про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 5 ч. 1 статті 237 КАС України (невідповідність судового рішення суду касаційної інстанції викладеному у постанові Верховного Суду України висновку щодо застосування у подібних правовідносинах норм матеріального права), подається протягом трьох місяців з дня ухвалення судового рішення, щодо якого подається заява про перегляд, або з дня прийняття постанови Верховного Суду України, на яку здійснюється посилання на підтвердження підстави, передбаченої п. 5 ч. 1 статті 237 КАС України, але не пізніше одного року з дня ухвалення судового рішення, про перегляд якого подається заява [85].

Варто відмітити, що на відміну від перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами, при перегляді рішень адміністративних судів по окремим категоріям адміністративних справ чітко визначено момент з якого починають обчислюватися строки провадження.

З метою зменшення навантаження на Верховний Суд України законодавець встановлює певні обмеження щодо оскарження за винятковими обставинами судових рішень суду касаційної інстанції. Зі змісту ч. 3 статті 236 КАС України випливає, що оскарженню окремо за винятковими обставинами підлягають не всі рішення суду касаційної інстанції, а лише його постанови, а також ухвали, що перешкоджають провадженню у справі. За правилами касаційного провадження до них належать ухвали про:

- 1) залишення позовної заяви (касаційної скарги) без руху;

- 2) повернення позовної заяви (касаційної скарги);
- 3) відмову у постановленні чи продовженні порушеного процесуального строку (ч. 3 статті 102 КАС України);
- 4) відмову у відкритті касаційного провадження в адміністративній справі;
- 5) залишення позовної заяви (касаційної скарги) без розгляду;
- 6) зупинення провадження у справі;
- 7) закриття провадження у справі [61].

Питання про допуск справи до провадження вирішується суддею-доповідачем, визначеним у порядку, встановленому ч. 3 статті 151 КАС України (закінчення з'ясування обставин та перевірки їх доказами). У разі якщо суддя-доповідач дійде висновку, що подана заява є обґрунтованою, він відкриває провадження. У разі якщо суддя-доповідач дійде висновку, що подана заява є необґрунтованою, вирішення питання про допуск справи до провадження здійснюється колегією з трьох суддів у складі судді-доповідача та двох суддів, визначених автоматизованою системою документообігу суду додатково. Провадження відкривається, якщо хоча б один суддя із складу колегії дійшов висновку про необхідність його відкриття [85].

Необхідно мати на увазі, що ухвала про відмову в допуску справи або про допуск справи до перегляду Верховним Судом України повинна бути вмотивованою. При цьому мотивувальна частина відповідної ухвали повинна містити:

- констатацію матеріально-правової норми, яку неоднаково застосовано судами, з посиланням на відповідну редакцію норми на час виникнення спірних відносин;
- викладення того, у чому саме полягало неоднакове застосування відповідної норми;
- аналіз фактичних обставин справи на предмет їх подібності;
- констатацію факту ухвалення протилежних за змістом судових рішень [215].

Справи, які були допущені, розглядаються Верховним Судом України за правилами, встановленими главами 2 і 3 розділу IV КАС України. Справи про перегляд судового рішення з підстав, передбачених пп. 1, 2, 4 ч. 1 статті 237 КАС України, розглядається Судовою палатою в адміністративних справах Верховного Суду України. При цьому засідання судової палати є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від складу Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України [179].

Якщо судове рішення в адміністративній справі оскаржується з підстав неоднакового застосування однієї і тієї самої норми права судами касаційної інстанції різної юрисдикції, справа розглядається на спільному засіданні відповідних судових палат Верховного Суду України. У такому випадку засідання є також правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від загального складу кожної з відповідних судових палат Верховного Суду України [179].

У разі якщо під час розгляду справи Верховний Суд України встановить, що існує необхідність відійти від висновку про застосування норми права, викладеного у постанові Верховного Суду України, яка була прийнята іншим складом суду (іншою палатою чи палатами, які брали участь у спільному засіданні), справа передається на розгляд спільного засідання судових палат Верховного Суду України, яке проводиться за участю палати (палат), яка розглядала справу до моменту її передання, та палати (палат), яка приймала відповідну постанову Верховного Суду України. Засідання є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від загального складу кожної з відповідних судових палат Верховного Суду України [179].

У свою чергу, справи про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої п. 3 ч. 1 статті 237 КАС України, розглядається на спільному засіданні всіх судових палат Верховного Суду України. Засідання, як і в попередніх двох випадках, є правомочним за умови присутності на ньому не менше двох третин суддів від загального складу кожної з судових палат Верховного Суду України [85].

За наслідками розгляду справи більшістю голосів від складу суду приймається одна з таких постанов: 1. про повне або часткове задоволення заяви; 2. про відмову у задоволенні заяви. Якщо судді не погоджуються з постановою, вони можуть висловити окрему думку, що додається до постанови. Таким чином, Постанова Верховного Суду України є остаточною і оскарженню не підлягає, крім випадку встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом. Прийняті за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення Постанови, підлягають опублікуванню на офіційному веб-сайті Верховного Суду України не пізніше як через п'ятнадцять днів з дня їх прийняття [179].

З викладеного можемо виділити такі стадії провадження по окремих категоріям адміністративних справ:

1. звернення зі скаргою щодо касаційного провадження за винятковими обставинами;
2. допуск скарги до провадження за винятковими обставинами;
3. розгляд по суті скарги за винятковими обставинами;
4. прийняття рішення за наслідками провадження за винятковими обставинами;
5. виконання судових рішень Верховного Суду України. Відповідно їх невиконання, тягне за собою відповідальність, установлену законом.

З метою надання кількісної характеристики діяльності Верховного Суду України щодо перегляду рішень адміністративних судів по окремих категоріям адміністративних справ, варто звернутися до оцінки ефективності їхньої роботи та інформування громадськості про результати процесуальної діяльності судів. Статистичні показники здійснення судочинства є мірилом не тільки ефективності роботи судів, а й критерієм оцінки діяльності публічної адміністрації та реформ, впроваджуваних нею. Так, у зв'язку з набранням чинності Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» [207] у Верховному Суді України за 2016 рік сформовано два статистичних звіти про

результати перегляду рішень в адміністративних справах (за періоди до і після набрання чинності цим Законом). Відповідно дані цих звітів Управлінням вивчення судової практики та судової статистики також проаналізовано окремо.

Отже, за даними статистичного звіту Верховного Суду України, з 1 січня 2016 року за правилами, передбаченими Кодексом адміністративного судочинства України у редакції, чинній до 29 березня 2015 року, з урахуванням кількості нерозглянутих заяв і справ на початок 2016 року, на розгляді Верховного Суду України перебувало 39 заяв і справ. Із них 27 адміністративних справ розглянуто по суті. Станом на 1 січня 2017 року цим судом не розглянуто 12 заяв, або 31% загальної кількості заяв і справ, що перебували на розгляді.

За результатом розгляду заяв у 15 справах (56%) Верховний Суд України відмовив у задоволенні заяви про перегляд рішень Вищого адміністративного суду України. У 12 справах (44%) заяви задоволено та рішення Вищого адміністративного суду України скасовано. Підставою скасування судових рішень Вищого адміністративного суду України у всіх справах було неоднакове застосування Вищим адміністративним судом України норм матеріального права.

У 2016 році Верховним Судом України розглянуто 13 справ, або 48% розглянутих справ, предметом перегляду були рішення у справах зі спорів фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи актів індивідуальної дії). Аналіз складових цього показника засвідчив, що у звітному періоді найбільшу частину справ цієї категорії становили справи про оскарження рішень органів Державної фіскальної служби України (7 справ, або 54%) та Державної митної служби України (3 справи, або 23%). У загальній кількості цих справ скасовано 5 судових рішень Вищого адміністративного суду України, або 38% переглянутих рішень у справах цієї категорії.

Крім цього, у зазначеному періоді розглянуто 13 справ, або 48% розглянутих справ зі спорів фізичних чи юридичних осіб із суб'єктами владних

повноважень щодо оскарження його дій чи бездіяльності (крім справ, пов'язаних з виборами). За результатами перегляду рішень у цих справах скасовано рішення у 7 справах, або у 54% розглянутих справ цієї категорії.

За іншими статистичними даними, з урахуванням кількості нерозглянутих заяв і справ, що надійшли до Верховного Суду України після 29 березня 2015 року, на початок 2016 року на розгляді перебувало 4956 справ і матеріалів. Упродовж 2016 року до суддів Верховного Суду України надійшло 4129 заяв про перегляд судових рішень Вищого адміністративного суду України. Із них 1555 заяв повернуто, щодо 2296 заяв відмовлено у допуску справ до провадження та 594 справи розглянуто по суті.

На кінець 2016 року Верховний Суд України не розглянув 511 заяв і справ про перегляд рішень Вищого адміністративного суду України, або 11% загальної кількості таких заяв і справ.

Упродовж цього періоду у 341 справі, або 57% розглянутих справ, відмовлено у задоволенні заяви про перегляд рішень Вищого адміністративного суду України. У 240 справах, або в 40% розглянутих справ, Верховний Суд України скасував рішення Вищого адміністративного суду України (у 224 справах – повністю, у 16 – частково). У цьому періоді у 13 справах (2%) провадження закрито з різних підстав.

Із загальної кількості справ, у яких судові рішення Вищого адміністративного суду України скасовано, у 53 справах, або 22% загальної кількості справ, у яких рішення скасовано, ухвалено нове рішення, у 20 справах (8%) залишено в силі рішення суду першої інстанції, 72 справи (30%) передано на новий розгляд до суду першої інстанції, у 42 справах (18%) провадження закрито, у 20 справах (8%) залишено в силі рішення суду апеляційної інстанції, 25 справ (10%) передано на розгляд до суду касаційної інстанції, 3 справи (1%) передано на новий розгляд до суду апеляційної інстанції та у 5 справах (2%) судові рішення змінено.

Підставою скасування судових рішень Вищого адміністративного суду України у 178 справах було неоднакове застосування Вищим адміністративним

судом України норм матеріального права та у 21 справах – неоднакове застосування судом норм процесуального права [122].

Як бачимо, з наведеного аналізу, статистичні дані, щодо результатів діяльності судів можуть суттєво відрізнити в залежності від умов правового регулювання функціонування судової системи. У цьому, як зазначалося вище, і виникають труднощі при вивченні інституту перегляду рішень адміністративних судів по окремим категоріям адміністративних справ. Тобто судова система на сьогоднішній день є недосконалою, вона постійно трансформується в залежності від процесів правотворчості міжнародного та вітчизняного рівнів. Проте, за будь-яких умов, ми повинні розуміти, що людина та її право на судовий захист є пріоритетним, тому зміни, які відбуваються в межах судоустрою не повинні ні в якому разі обмежувати таке право, про що неодноразово наголошує міжнародна судова практика.

Якщо розглядати статистичні дані показників розгляду Верховним Судом України заяв про перегляд судових рішень предметно, то у 2016 році (за класифікацією адміністративних справ Верховним Судом України) найбільше судових рішень переглянуто у справах зі спорів фізичних чи юридичних осіб із суб'єктами владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи актів індивідуальної дії). Їх кількість відповідала 317 одиницям, або 53% розглянутих справ. У загальній кількості цих справ вирізняються:

- 164 справи щодо оскарження рішень Державної фіскальної служби України;
- 6 справ – Державної фінансової інспекції України;
- 31 справа – Пенсійного фонду України;
- 10 справ – Антимонопольного комітету України;
- 38 справ – органів місцевого самоврядування;
- 40 справ – інших органів державної влади.

Із них у 118 справах, або 37% загальної кількості розглянутих справ цієї категорії, судові рішення Вищого адміністративного суду України скасовано.

Крім цього, судові рішення переглянуто у 66 справах зі спорів фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його дій або бездіяльності (крім тих, що пов'язані з виборами). У цій категорії справ рішення скасовано у 38 справах.

Найменша кількість переглянутих рішень спостерігається у справах зі спорів за зверненнями суб'єкта владних повноважень, яка становила 7 рішень, зі спорів між суб'єктами владних повноважень із приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень – 6 рішень, та з приводу прийняття громадян на публічну службу – 5 рішень. Із них скасовано відповідно 3, 6 та 3 рішення [12].

Підводячи підсумки, слід зазначити, що перегляд рішень адміністративних судів по окремим категоріям адміністративних справ має свої особливості, які відображають у:

1. адміністративно-правовому статусі судового органу, який уповноважений здійснювати перегляд рішень адміністративних судів по окремим категоріям адміністративних справ;
2. підставах, умовах, строках подання заяви про перегляд судових рішень та у самому порядку розгляду справи;
3. порядку допуску справи до провадження;
4. суб'єктах, які беруть участь у провадженні щодо перегляду рішень адміністративних судів по окремим категоріям адміністративних справ;
5. юридичній силі прийнятого рішення у справі.

Висновки до розділу 2

Встановлено, що природа перегляду судових рішень має двовекторний зміст. З одного боку, перегляд судових рішень направлений на те, щоб забезпечити конституційні права та свободи людини і громадянина. В такому випадку суд дає можливість особі захиститися як з боку органу державної

влади, зловживання або навпаки бездіяльність якого стали приводом звернення до адміністративного суду за захистом та відновленням порушеного права, так і з боку адміністративного суду який за тих чи інших підстав не задовольнив потреби позивача. З іншого боку, перегляд судових рішень є засобом здійснення контролю вищої судової ланки по відношенню до нижчої, що дає можливість упередити свавілля підконтрольного суб'єкта.

Обґрунтовано, що процедура перегляду судових рішень має прогресивну природу, оскільки в ході вивчення кожної конкретної справи виявляються прогалини, недоліки, неточності чинного законодавства або обставини, що потребують додаткової регламентації, в результаті чого формуються пропозиції щодо удосконалення нормативно-правового регулювання, які є важливими для всіх учасників судового процесу.

Доведено, що на сьогоднішній день необхідною умовою якісної роботи адміністративних судів та усієї судової системи є : по-перше, уніфікація чинного законодавства, унормування питань, які на сьогоднішній день залишаються нерегульованими, а саме: а) конкретизувати диспозицію правової норми (ч. 1 статті 245 Кодексу адміністративного судочинства України) в частині визначення поняття «істотні для справи обставини» з метою уникнення зловживання сторонами своїм правом на звернення, у тому числі маніпулюючи розумінням цього поняття.

Встановлено, що інститут перегляду рішень адміністративних судів по окремим категоріям адміністративних справ має право на існування, оскільки становить собою винятковий, особливий та екстраординарний спосіб процесуального захисту суб'єктивно-публічних прав, свобод, інтересів осіб. Зокрема винятковість такого провадження, полягає у виключній можливості його здійснення лише у Верховному Суді України, за наявності підстав, спеціально передбачених у Кодексі адміністративного судочинства України (стаття 237 КАС України) та у процедурі подання заяви про перегляд судових рішень, яка принципово відрізняється від подання апеляційної і касаційної скарг.

Визначено особливості перегляду рішень адміністративних судів по окремим категоріям адміністративних справ, які відображають у:

- а) адміністративно-правовому статусі судового органу, який уповноважений здійснювати перегляд рішень адміністративних судів по окремим категоріям адміністративних справ;
- б) підставах, умовах, строках подання заяви про перегляд судових рішень та у самому порядку розгляду справи;
- в) порядку допуску справи до провадження;
- г) суб'єктах, які беруть участь у провадженні щодо перегляду рішень адміністративних судів по окремим категоріям адміністративних справ;
- д) юридичній силі прийнятого рішення у справі.

РОЗДІЛ 3.

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПЕРЕГЛЯДУ СУДОВИХ РІШЕНЬ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ ЯК КОНСТИТУЦІЙНОЇ ГАРАНТІЇ СУДОВОГО ЗАХИСТУ

3.1. Зарубіжний досвід перегляду судових рішень і можливості його використання під час здійснення адміністративного судочинства України

Удосконалення інституту перегляду судових рішень адміністративного суду є неможливим без комплексного дослідження досвіду провідних країн світу у зазначеній сфері. Адже визначення позитивних моментів світової практики щодо перегляду судових рішень адміністративного суду дає можливість знайти нові шляхи вирішення проблем, що існують у зазначеній сфері в нашій державі. Саме тому, в рамках представленого наукового дослідження вважаємо за необхідне приділити увагу з'ясуванню зарубіжного досвіду перегляду судових рішень провідних країн світу і можливості його використання під час здійснення адміністративного судочинства України. Розгляд проблемного питання почнемо із дослідження досвіду розвинених країн Європи.

І в цьому контексті, вважаємо, що в першу чергу слід приділити увагу досвіду Англії. Судова система зазначеної країни формувалася під впливом вікових традицій та з урахуванням особливостей британської правової системи. Вищою судовою інстанцією є Палата лордів, від імені якої справи розглядаються судом Палати лордів, що складається з Лорда-кашпера (який очолює Палату лордів), ординарних лордів з апеляцій та перів, що обіймали у минулому судові посади [4, с. 348]. Цікавим є той факт, що суди загальної юрисдикції Англії можуть розглядати різноманітні адміністративні спори за загальними правилами цивільного судочинства. Будь-яка особа має право звернутися до загального суду зі скаргою на дії або рішення публічної

адміністрації. Якщо є підстави вважати, що дії публічної адміністрації необґрунтовані та незаконні, то суд повинен прийняти скаргу до провадження та надати юридичну оцінку вказаним у скарзі фактам. Суди загальної юрисдикції поширюють свої наглядові повноваження щодо адміністративних органів у таких випадках: якщо публічна адміністрація перевищила свої повноваження та компетенцію; якщо публічна адміністрація, не перевищуючи повноважень, здійснює правозастосовчу діяльність з порушенням законів [4, с. 351].

Обов'язково слід вказати, що у Великобританії не прийнято жодного нормативного акту, який регулював би загальний порядок оскарження дій органів управління та посадових осіб; на практиці джерелами адміністративної юстиції є акти парламенту, уряду, керівників міністерств і відомств, судові прецеденти, звичаї і традиції [4; 266 с. 133]. Отже, спори між адміністрацією та громадянами розглядають як загальні суди, так і спеціально створені органи адміністративної юстиції - адміністративні трибунали, які також мають свої вищі інстанції (наприклад, Апеляційний трибунал з питань соціального страхування) [4; 254]. При такому розгляді, зазначає О.В. Кузьменко, головним завданням в наглядовій діяльності загальних судів за публічною адміністрацією є перевірка наявності доказів в обґрунтуванні адміністрацією своїх дій або рішень. Брак доказів або їх недостатність безперечно призводить до скасування адміністративного рішення [4; 178].

В рамках представленого наукового дослідження зазначимо, що у англійському процесуальному законодавстві офіційно закріплений один спосіб перегляду судових ухвал – апеляція. У судовій системі Англії існують три апеляційні інстанції. Найвищим органом, що здійснює судовий перегляд по найбільш важливим і особливо складним справам, є Палата Лордів. Вона може розглядати апеляційні скарги, принесені на вирішення Суду апеляції, на окремі акти Високого суду, а також на вирішення Судової палати Шотландії і Апеляційного суду Північної Ірландії [178]. В Англії апеляційна скарга може бути подана спочатку до апеляційного суду, а потім до Палати лордів [299].

Цікавою особливістю є те, що скарга може бути подана без наведення підстав апеляції. Однак якщо справа була розглянута з участю присяжних, скажчик зобов'язаний навести підстави і визначити предмет апеляції, яким може бути усе рішення або якась його частина. Відповідач по апеляції вправі подати зустрічну апеляційну заяву. Апеляційному суду дозволяється вийти за межі поданої заяви і змінити рішення на користь сторони, яка не просила про його перегляд і не подавала заяви про апеляцію. Він може допускати подання нових доказів, що стосуються фактичних обставин справи. Сторони вправі це зробити при оскарженні неостаточних рішень та коли доказ стосується фактів, які виникли після постановлення рішення, що оскаржується [299]. Таким чином, узагальнюючи все вказане вище, можемо прийти до висновку про те, що досить складно уявити те, яким чином досвід Англії щодо перегляду рішень адміністративного суду можна застосувати в Україні. Зазначене більшою мірою пов'язано із декількома обставинами: по-перше, із кардинально різним державним устроєм наших країн; по-друге, із менталітетом, адже до джерел адміністративного судочинства Англії включено навіть звичаї і традиції. Проте, на нашу думку, цікавим є досвід цієї країни стосовно того, що скарга може бути подана без наведення підстав апеляції. Зазначене, на нашу думку, значно розширює можливості людини захистити свої права та інтереси.

Наступна країна, досвід якої, на нашу думку, необхідно розглянути в контексті нашого дослідження, – Франція. Система французького судочинства характеризується історичними особливостями, які обумовлені її сучасним правовим станом. Вона є багатoelementною та складається з системи судів загальної юрисдикції, адміністративних і спеціальних судів. Щодо системи адміністративної юстиції, то вона відокремлена від судів загальної юрисдикції і складається з: адміністративних трибуналів, до яких відносяться регіональні (загальні адміністративні суди) і спеціалізовані адміністративні суди (Рахункова палата, дисциплінарні суди, суди з питань загального забезпечення); апеляційних адміністративних судів; Державної Ради, яка керує системою органів адміністративної юстиції. За визначенням багатьох французьких

правознавців, для більшості французів адміністративна система французького судочинства залишається маловивченим інститутом, хоча й покликана охороняти їх політичні права і свободи [174; 45].

У Франції адміністративні суди (трибунали), зазначає А.Н. Козирін, абсолютно самостійні і не підкоряються ніяким органам у системі загальних судів. Вони виступають також у ролі радників адміністрації. У адміністративні суди надходять десятки тисяч скарг. Ці суди розглядають як малозначні (про пенсії, відшкодування збитків і т. д.), так і великі політичні справи. Вони перевіряють законність адміністративних актів - від рядових муніципальних до ордонансів президента [3].

Громадянин, який має намір звернутися до адміністративного суду з позовом, повинен зробити свій вибір відповідно до ретельно розроблених норм, які регулюють територіальну компетенцію цих судів. Чинні норми визначають компетенцію адміністративних судів за такими основними принципами: а) за місцем локалізації конфлікту; б) за місцем знаходження замовника; в) коли немає підстав для застосування перших двох принципів, то справа надходить до того адміністративного суду, під компетенцію якого підлягає автор оскарженого акта або дії [96; 297, с. 96].

Слід зазначити, що адміністративний суд у Франції не в праві порушити справу самостійно. Тобто, зазначає В.А. Сьоміна, він досліджує лише ті питання, котрі є у скарзі, і не може виходити за межі скарги, документів чи доводів, наведених у заяві, та тих аргументів, які подані позивачем. Таким чином, продовжує автор, рішення, яке приймається по справі ґрунтується тільки на тих вимогах, які містяться у скарзі. Це дає можливість говорити, що прийняте рішення не завжди достатньо обґрунтоване, але такий порядок вирішення спорів, які виникають із управлінських відносин, визнають у Франції досить ефективним й практикується він упродовж тривалого часу. Особливим для французького адміністративного судочинства є й те, що воно має письмовий характер, більш таємний ніж гласний, а адміністративний суд

керує розглядом справи (суд загальної юрисдикції є арбітром у процесі), щоб урівноважити можливості сторін [259, с. 146].

Переходячи безпосередньо до розгляду питання перегляду рішень адміністративних судів Франції слід зазначити, що основною їх формою є апеляція. Вищою апеляційною інстанцією у Франції є Державна Рада, яка виносить рішення по справах, які були розглянуті адміністративними судами і адміністративними апеляційними судами. Таким чином, вона є апеляційною інстанцією по всіх спорах, в яких беруть участь держава і державні органи. Вона може також розглядати заяви з проханням про відміну підзаконних актів, підписаних Президентом Республіки або Прем'єр-Міністром, що дозволяє захистити громадян від порушень з боку держави [297, с. 97]. Однак, для того, щоб зменшити навантаження на Державну Раду, законом від 31 грудня 1987 року, було створено Апеляційні адміністративні суди Франції, які в основному розглядають скарги на рішення судів першого рівня. Окрім того, в рамках нашого дослідження слід вказати Касаційний суд Франції. Даний суд розглядає скарги тільки з питань права після апеляційного розгляду скарги у судах другої інстанції. Цей суд має повноваження інтерпретувати закон, давати рекомендації всім державним органам про застосування аналогії права у випадках, коли деякі стосунки між суб'єктами суспільства виявились не врегульованими законом і ці рекомендації діють до прийняття парламентом закону [294, с. 22].

Підсумовуючи досвід Франції щодо здійснення адміністративного судочинства вважаємо, що цікавим як з практичної так і теоретичної точки зору є віднесення адміністративних судів до спеціалізованої юрисдикції, адже практика французької держави показала, що зазначене дозволяє більш ефективно організувати діяльність адміністративних судів. Вказане повною мірою стосується і інституту перегляду судових рішень адміністративного суду. Крім того, погоджуючись із точкою зору Л.О. Вдовиченко, вважаємо, що слід законодавчо закріпити положення щодо можливого оскарження особами компетенції органів публічної адміністрації, виходу за межі їх дискреційних

повноважень, порушення балансу між публічними і приватними інтересами, що зумовить належний захист фізичних та юридичних осіб від незаконних (свавільних) рішень органів публічної адміністрації [37, с. 343].

Ще одна розвинена Європейська держава, досвіду якої слід приділити увагу, – Федеративна республіка Німеччина (ФРН). Відповідно до Конституції ФРН організація судової системи Німеччини характеризується її федеральним устроєм та наявністю судів загальної і спеціальної юрисдикції. Конституція розрізняє п'ять основних галузей юстиції: загальну, трудову, соціальну, фінансову й адміністративну і встановлює відповідні їм п'ять систем судів, кожна з яких очолюється власним вищим органом. Загальним судам підсудні всі цивільні і кримінальні справи, що не віднесені до компетенції органів адміністративної юстиції та інших спеціалізованих судів [48, с. 162].

Система адміністративного судочинства Німеччини включає три інстанції: Адміністративний суд землі (суд першої інстанції); Вищий адміністративний суд землі (апеляційна інстанція); Федеральний адміністративний суд (касаційна інстанція). А. Неугодніков відмічає, що у ФРН юрисдикція адміністративних судів у сфері публічно-правових суперечок має кілька обмежень: 1) звернення до адміністративного суду можливе лише в тому випадку, якщо скарга особи була відхилена адміністративною інстанцією, вищестоящої щодо тієї, яка видала оскаржуваний акт. Таким чином, зазначає А. Неугодніков, позов про оскарження акту управління може бути поданий до адміністративного суду тільки після перевірки цього акта в порядку попереднього адміністративного провадження; 2) для визначених областей публічної адміністрації існують самостійні галузі судової системи: суди по соціальних справах, фінансові суди; 3) спори про публічно-правові компенсації розглядаються звичайними судами у порядку цивільного судочинства [152, с. 254].

В рамках даного підрозділу дисертаційного дослідження більш детальну увагу приділимо діяльності Вищого адміністративного суду землі як апеляційній інстанції та Федеральному адміністративному суду – касаційній

інстанції. Так, Вищий адміністративний суд землі приймає рішення в інстанційній підсудності стосовно: апеляції щодо рішень адміністративного суду, прийнятого по суті; скарги на інші рішення адміністративного суду; ревізії рішень адміністративного суду згідно з положенням про адміністративні суди [298, с. 122]. В свою чергу, Федеральний адміністративний суд приймає рішення через ухвалу тільки з питань права, коли Вищий адміністративний суд землі подає до нього справу з обґрунтуванням свого правового погляду на неї для прийняття рішення про тлумачення права, яке підлягає оскарженню, якщо: судова справа має принципове значення; вищий адміністративний суд землі хоче відійти від рішення іншого вищого адміністративного суду, Федерального адміністративного суду чи Спільного сенату вищих судових палат держави [297, с. 100].

Верховні адміністративні суди земель і Федеральний адміністративний суд складаються з сенатів, у яких і розглядаються справи. Крім цього при Федеральному адміністративному суді створений Великий сенат, який виносить рішення в тих випадках, коли один з сенатів хоче прийняти в питанні права рішення, яке відрізняється від рішення іншого сенату чи Великого сенату з аналогічного питання [293, с. 60]. Зазначене вище, на слушну думку С.В. Петренко, свідчить про те, що адміністративні суди у своїй діяльності прагнуть досягти єдності адміністративної практики. Тобто при прийнятті рішення у справі адміністративні суди Німеччини не повинні відходити від судових рішень інших судів у аналогічних справах [181, с. 203]. Так, продовжує автор, Верховний адміністративний суд землі подає справу з обґрунтуванням свого правового погляду на неї Федеральному адміністративному судові для прийняття рішення про тлумачення права, яке підлягає оскарженню, коли: 1) судова справа має принципове значення, чи 2) Верховний адміністративний суд землі хоче відійти від рішення іншого Верховного адміністративного суду, Федерального адміністративного суду чи Спільного сенату вищих судових палат Федерації. Тобто рішення певного суду є немов би джерелом права (прецедентом) для інших судів та органів [181, с. 203-204].

Таким чином, узагальнюючи досвід Німеччини щодо здійснення адміністративного судочинства та здійснення перегляду рішень адміністративного суду зокрема, зазначимо, що в рамках вдосконалення адміністративного судочинства України цікавою є практика цієї держави стосовно того, що апеляційному виробництві не можуть бути використані докази, використання яких було відхилено в суді першої інстанції. Запровадження зазначеної практики у діяльність адміністративних судів України, дозволить зроби перегляд судового рішення більш справедливим, а якість контролю за діяльністю судів першої інстанції більш ефективною та об'єктивною, адже апеляційний суд має можливість оцінити ті ж самі факти (докази), що і суд, який прийняв відповідне рішення. Крім того, цікавою є практика Німеччини стосовно єдності адміністративної практики, яка передбачає, що при прийнятті рішення у справі адміністративні суди Німеччини не повинні відходити від судових рішень інших судів у аналогічних справах. Така практика є корисною із точки забезпечення здійснення справедливого та об'єктивного розгляду справи у суді.

Ще одна Європейська країна, досвіду якої обов'язково слід приділити увагу – Республіка Польща. Ми обрали цю країну не даремно, адже вона є першою посткомуністичною державою, яка стала на шлях Європейської інтеграції і успішно по ньому крокує. У Польщі, як і у більшості демократичних держав, влада здійснюється на принципах її поділу на законодавчу (парламент), виконавчу (уряд) та судову. Судову владу здійснюють вільні та незалежні суди (Верховний суд, суди загальної юрисдикції, адміністративні суди, військові суди), а також трибунали (Конституційний трибунал - відповідник українського Конституційного Суду і Державного трибуналу). Про це говорить Конституція Республіки Польщі у статті «Влада судів та трибуналів є відокремленою і незалежною від інших влад» [4, с. 114].

Характерною особливістю польської системи адміністративної юстиції є те, що перед зверненням до суду особа має пройти процедуру оскарження

прийнятого адміністративним органом рішення саме до цього органу. Якщо рішення приймається не на користь особи, вона може звернутися до вищого адміністративного органу. У разі невиконання цих вимог суд має право відмовити в прийнятті заяви. Завдяки такому підходу лише близько 10% справ, що надходять до вищих адміністративних органів, подаються до адміністративних судів першої інстанції [137]. Отже, Адміністративні суди Польщі здійснюють правосуддя шляхом контролю за діяльністю публічної адміністрації (сфера державного управління й місцевого самоврядування) та розв'язання спорів щодо компетенції та підвідомчості між органами місцевого самоврядування, самоврядними апеляційними колегіями, а також між ними та урядовими органами [137].

Зазначимо, що система адміністративних судів Польщі має дворівневий ступінь та складається з Вищого адміністративного суду та воєводських адміністративних судів [273, с. 683]. Адміністративні суди воєводств є першою інстанцією. На ухвалені воєводським адміністративним судом вирок або постанову, які завершують провадження у справі можна внести касаційну скаргу до Вищого адміністративного суду, якщо тільки в окремому положенні не вказано інше. Так, згідно зі ст.3 Закону Польщі «Про судочинство в адміністративних судах» від 25.07.2002 р. Вищий Адміністративний Суд здійснює нагляд за діяльністю воєводських адміністративних судів в області щодо прийняття рішень у визначеному законодавством порядку, зокрема, розбирає касаційні скарги на рішення цих судів, приймає рішення з роз'ясненнями з правових питань і розбирає інші справи, які підпадають під юрисдикцію Вищого Адміністративного Суду на підставі інших законів [217; 273, с. 683]. Розгляд касаційних скарг Вищим адміністративним судом Польщі здійснюється у межах скарги. Вищим адміністративним судом перевіряються як дотримання норм процесуального та матеріального права воєводськими адміністративними судами, а також можуть досліджуватися й нові докази у справі, а в окремих випадках справа може слухатися спочатку [217; 273, с. 683]. У результаті перегляду судового рішення Вищий адміністративний суд може

ухвалити: а) повне або часткове скасування рішення, б) підтвердження його незаконності або невідповідності праву в силу порушень матеріального права, правил провадження чи інших порушень, якщо вони мають суттєвий вплив на процесуальний результат [42].

Таким чином, система адміністративних судів Польщі, на відміну від України є двоступеневою. На нашу думку, це є цікавим досвідом, адже рішення органів влади в першу чергу повинно бути оскаржено у цьому ж державному органі, і тільки у разі негативного «вердикту» у справі особи отримують право звертатися до суду. Запровадження такого досвіду має низку позитивних моментів, зокрема: по-перше, дозволяє оптимізувати систему адміністративних судів України; по-друге, сприяє скороченню витрат на утримання судів; по-третє, підвищує відповідальність державних органів перед кожною особою.

На наступному етапі представленого наукового дослідження вважаємо необхідним приділити увагу досвіду не лише країн Європи, а й інших провідних держав світу. Зокрема мова йде про Сполучені Штати Америки та Канаду. Особливості судоустрою США в тому, що там існує кілька різних судових систем, незалежних одна від одної. У багатьох випадках діє паралельна юрисдикція двох або більше судових систем. Це і зумовлює складність судоустрою Сполучених Штатів Америки. Умовно судові органи поділяють на федеральні (загальнодержавні) суди і суди штатів, що обумовлено федеративним устроєм країни. Федеральні суди організовані на основі Конституції США і покликані застосовувати Федеральне законодавство. У п'ятдесяти штатах існує 50 різних систем, що організовані на основі власних конституцій. У деяких конституціях штатів передбачено створення судової системи цілком (суди первинної юрисдикції, апеляційні суди, верховний суд). Конституції інших штатів уповноважують законодавчу владу створювати судову систему [142, с. 321].

У США, як і в Англії не існує спеціального адміністративного судочинства зі специфічними адміністративними судами; разом із тим управлінські спори, крім загальних судів, яким віддається пріоритет,

розглядаються також патентними, податковими судами та адміністративними суддями, які діють відокремлено від органів управління [109; 166]. Федеральний закон про адміністративну процедуру встановлює правила вирішення спору відповідним органом адміністративної юстиції. Такій процедурі притаманні риси всякого адміністративно-процесуального розгляду: діють принципи судочинства; встановлюється процесуальний статус учасників процесу; послідовне вчинення процесуальних дій у рамках традиційних стадій процесу; компетенція органу адміністративної юрисдикції на різних стадіях виробництва; рішення, прийняті органами адміністративної юрисдикції [121, с. 185–201; 166]. Таким чином, в судочинстві США не існує відокремлення посадових осіб від звичайних громадян про що яскраво свідчить те, що справи за їх участю розглядаються на рівні із іншими громадянами.

В рамках нашого дослідження зазначимо, що перегляд судових рішень в США носить специфічний характер. У відмінність, наприклад, від російського цивільного процесу, де апеляція володіє правом повернутися до оцінки доказів, приймати заходи по їх дослідженню, в американському процесі перегляд рішення суду першої інстанції по суті не допускається. Апеляційне виробництво має на меті перегляд юридичної обґрунтованості рішення. Зазначимо, що у США існує декілька способів оскарження судових рішень: 1) у апеляційному порядку шляхом поведження з апеляційною скаргою до апеляційного суду або Верховний суд США, 2) оскарження *by certiorari*; 3) оскарження *by certification* [1788]. Однак, справедливим буде відмітити, що основним способом є саме апеляційне оскарження.

Так, рішення судів першої інстанції, які розглядають кримінальні та цивільні справи, можуть бути оскаржені в Апеляційному (окружному) суді. Крім того, що ці суди здійснюють перевірку рішень районних судів, вони також розглядають скарги на рішення ряду адміністративних (квазісудових) органів (наприклад, Національне управління трудових відносин) [107]. Зазначимо, що вищою апеляційної інстанцією в США є Верховний суд, який перевіряє рішення і вирoki нижчестоящих судів. В якості суду першої інстанції цей суд

виступає по всіх спорах між двома і більше штатами, між Союзом і штатом, у справах, що порушуються одним штатом проти іншого громадян або іноземців. Верховний суд вніс великий внесок у справу захисту цивільних прав, ліквідацію расової дискримінації [107]. До Верховного суду США, як вищої судової інстанції можуть бути оскаржені: по-перше, деякі вирішення районних судів, по-друге, вирішення апеляційних судів, по-третє, вирішення спеціалізованих федеральних судів, по-четверте, вирішення вищих судових установ штату [51].

Таким чином, узагальнюючи досвід США щодо здійсненні адміністративного судочинства, в тому числі і стосовно перегляду рішень суду, зазначимо, що позитивними моментами є: 1) оперативний перегляд справи та менші грошові витрати при її першому розгляді та повторному перегляді; 2) можливість оскаржити рішення адміністративного органу в спеціально створених апеляційних органах адміністративної юстиції чи безпосередньо в загальному суді [22929]; 3) гнучкість у виборі та застосуванні правових норм. Однак слід зазначити, що використання досвіду США під час здійснення адміністративного судочинства України ускладнюється тим, що: по-перше, різною територіальною побудовою США та України. Територіальний устрій США робить систему судочинства в країні вкрай розгалуженою та несистематичною; по-друге, перегляд судового рішення лише відбувається лише щодо питань права, при цьому фактичні обставини не враховуються.

Ще одна країна Північної Америки, досвід якої ми розглянемо в рамках нашого дослідження – Канада. Судова система Канади визначена у Конституційному акті 1867 р. На федеральному рівні та у переважній більшості провінцій вона базується на англійському загальному праві, тоді як у Квебеку – на французькому праві. Судова система відіграє важливу роль у тлумаченні законів і має право визнавати не чинними закони, які суперечать положенням Конституції. Усі провінційні й федеральні суди організовані за принципом чотирирівневої піраміди [34, с. 54]. Судова система Канади складається з верховного суду, федерального суду, апеляційних судів, вищого суду,

провінційних судів, адміністративного і військового трибуналу. Загальна кількість суддів трохи більша за 2000, при близько 36 млн. населення [256].

Зазначимо, що у Канаді немає системи адміністративних судів: скарги на дії адміністративних органів розглядаються, як правило, загальними судами (провінцій і федерації) на підставі спеціально виданих законів (наприклад, Закон провінції Онтаріо про процедуру судового розгляду адміністративних скарг 1971 р.). Крім того, в Канаді створені адміністративні трибунали, які відповідно до федерального або провінційного законодавства повинні забезпечувати реалізацію законодавчої політики у сфері захисту прав та свобод громадян. Адміністративні трибунали мають певні ознаки арбітражних та адміністративних судів, та розглядають широке коло справ, здійснюють дослідження і надають рекомендації, вирішують спори між державними установами та приватними установами, представляють інтереси держави в деяких справах [4, с. 163].

В рамках представленого наукового дослідження зазначимо, що основною формою оскарження судових рішень в Канаді є апеляції, які розглядаються апеляційними судами провінцій та Федеральним апеляційним судом. Провінційний апеляційний суд – вершина судової системи кожної провінції (як правило, усі сторони мають право апеляції на рішення суду першої інстанції, крім суду з дрібних справ) [135, с. 9]. В апеляційних судах провінції працюють, як правило до 100 суддів. Федеральний суд Канади було створено у 1970 році замість колишніх установ, містить у собі судові відділення (13 суддів) і апеляційне відділення (9 суддів). Він очолюється головою і його заступником. Це єдиний суд у Канаді, діяльність якого обмежується застосуванням лише федеральних законів. Усі інші суди застосовують як закони федерації, так і закони провінцій [98, с.378]. Слід зазначити, що не всі випадки подані в Канадський федеральний Суд для Судового Перегляду будуть розглянуті Судом. Це пояснюється тим, що особи, які апелюють повинні спочатку попросити дозволу в Федерального Суду розпочати судовий перегляд відповідного питання – а це означає, що суд має

право на власний розгляд заслухати або не заслухати справу. Цікавим є те, що при перегляді судового рішення Федеральний Суд Канади керується своїми дуже різними групами правил, кожна з яких має відповідні часові рамки оформлення та процедури.

Останньою й остаточною інстанцією при розгляді апеляцій щодо усіх судових рішень є Верховний суд Канади, який було засновано у 1875 р. Він виступає вищою судовою інстанцією в країні, яка виносить остаточне рішення з питань правосуддя. Верховний суд розглядає всі спори, які виникають у всіх сферах права. Скарги на рішення судів у справах можуть бути подані лише з дозволу суддів, які винесли судові рішення, або самого Верховного суду, якщо той визнає, що проблеми, які виникли в ході розгляду справи, виходять за межі безпосередніх інтересів сторін судового розгляду [4].

Таким чином, особливістю перегляду судових рішень в Канаді є те, що не всі випадки подані в канадський Федеральний Суд для судового перегляду можуть будуть розглянуті апеляційним судом, адже суд може просто не дати на це дозвіл. Така практика, хоча і є цікавою, проте її складно застосувати в Україні, що значною мірою пов'язано із високим рівнем корумпованості суддів. А від так, судді можуть використовувати зазначений інструмент у своїх інтересах, адже при блокуванні можливості перегляду судових рішень він може «приховати» свою незаконну діяльність.

Отже, у підсумку представленого наукового дослідження зазначимо, що досвід не кожної країни можна застосувати для вдосконалення адміністративного судочинства України. Проте, аналіз практики держав, що розглядалися в даному науковому дослідженні, дає можливість визначити наступні позитивні моменти світової практики адміністративного судочинства, в тому числі і щодо перегляду рішень адміністративного суду:

- по-перше, необхідно віднести адміністративні суди до спеціалізованої юрисдикції;
- по-друге, варто перейти від трьохступеневої системи адміністративних судів до двоступеневою;

- по-третє; застосовувати єдність судової практики.

3.2. Вирішення проблем організації діяльності органів судової влади в аспекті перегляду рішень адміністративних судів

Необхідність здійснення наукових досліджень проблем організації діяльності органів судової влади в розрізі перегляду рішень адміністративних судів є очевидною. Зокрема, фактичні та теоретичні причини обумовлені невеликою кількістю наукових досліджень, присвячених зазначеній тематиці. Більше того, усі новели стосуються переважно удосконалення правового регулювання забезпечення провадження перегляду судових рішень як процесу. Що ж стосується організації діяльності органів судової влади саме в аспекті перегляду рішень адміністративних судів, маємо прогалини як на теоретичному, так і на практичному рівні. Звернення же до підручників та навчальних посібників з адміністративного права не дає можливість виділити принаймні загальні доктринальні положення щодо сутності права на перегляд судових рішень адміністративними судами [290, с. 21]. Певна річ, з першого погляду така ситуація може викликати здивування, адже адміністративна юстиція являє собою правовий інститут судового захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб шляхом здійснення контролю за дотриманням законності в системі державного управління. Тобто даний напрямок є правоцентричним по відношенню до особи, а тому має користуватися попитом у широкої аудиторії дослідників, практичних співробітників правоохоронної сфери, суду тощо. Адже «неусунення» судової помилки може призвести не тільки до порушення прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, але і до компрометації публічного управління при неправомірному прийнятті рішення щодо конкретних осіб. Тому пошук точного балансу публічних і приватних інтересів при реалізації механізмів перегляду

судових рішень в галузі адміністративного судочинства є наріжним каменем як в галузі адміністративного процесу, так і в інших процесуальних галузях.

Особливий порядок розгляду адміністративних спорів потрібен не тому, що іншою стороною виступає «привілейований» суб'єкт права – посадова особа, а тому, що дії цієї особи, які порушують права громадянина, містять своєрідні елементи, які не охоплюються ні цивільною, ні кримінальною юрисдикцією. Специфіка адміністративних справ така, що їх розгляд потребує особливих організаційних форм і спеціальної суддівської кваліфікації, яка вимагає, крім досконалого знання законодавства (насамперед, адміністративного), ще й знання державного управління та інших сфер діяльності [65].

Тому першою, на наш погляд, є проблема визначення компетенції адміністративних судів у ході здійснення перегляду судових рішень в залежності від функціонально-організаційної побудови. Адміністративна юстиція в частині перегляду рішень адміністративних судів має по суті виконувати в суспільстві і державі функцію судового контролю, яка здійснюється в порядку адміністративного судочинства шляхом порушення і розгляду судом спорів за позовами громадян, юридичних осіб і організацій для забезпечення дотримання виконання законів і встановлених правил органами державного управління, органами місцевого самоврядування, якщо відповідно до закону їм делеговано здійснення таких функцій, а також деяких спорів між державними органами і органами місцевого самоврядування.

Загальноприйнятою стала доктрина про те, що судовий контроль за діяльністю органів виконавчої влади, є одним з основних елементів правової держави. Специфіка цієї діяльності, полягає в тому, що він здійснюється в певних формах, обумовлених особливістю взаємин двох самостійних гілок влади: виконавчої та судової, і її метою є, з одного боку, захист фізичних, юридичних осіб та інших організацій від зловживань владою з боку органів державної влади, а з іншого боку – поліпшення діяльності органів державного управління в інтересах громадян, юридичних осіб, організацій і суспільства в

цілому. Тому від того як буде організована робота адміністративних судів щодо перегляду конкретних рішень, залежатиме реалізація основних прав, свобод та законних інтересів осіб.

Тенденція реформістських процесів в державі сьогодні направлена на євроінтеграційні процеси. Будь-яка започаткована реформа в державі направлена на вивчення європейського досвіду роботи окремих структур та бажанням впровадити такі моделі у вітчизняну практику та законодавство. Але варто відмітити той факт, що жага до реформ та тяга до впровадження міжнародних стандартів у вітчизняну практику не завжди має позитивні зрушення. Схожу ситуацію можемо побачити й в органах судової влади. Я. Романюк, перебуваючи у посаді Голови Верховного Суду України, у своєму виступі на виїзному засіданні Уряду, проведеному в приміщенні Верховного Суду України 13 жовтня 2014 року за участю суддів Верховного Суду України, слушно з цього приводу зазначив, що «реалізація ініціатив реформування судової системи відповідала європейським стандартам більше за формою, ніж за змістом. Фактично було сліпо скопійовано певні частини закордонних моделей судових систем без урахування особливостей національної правової та судової систем України. Відсутність чіткого стратегічного бачення моделі судової системи України, відсутність системних, послідовних кроків у будівництві судової системи, намагання вирішувати проблеми ситуативно, виходячи з побажань сил, які на той чи інший момент перебували на політичному олімпі призвело до того, що якість та ефективність функціонування судової системи перестала задовольняти очікування суспільства» [41]. Відтак, реформа адміністративної юстиції повинна проводитися не шляхом її руйнування і створення на її місці нової – невідомої, а здійснюватися за такими трьома напрямками: 1. позитивний міжнародний досвід та надбання – залишити; 2. все, що вимагає змін – удосконалити; 3. впровадити деякі новели, щоб адміністративна юстиція, зокрема щодо перегляду судових рішень адміністративних судів, була ефективною.

Підвищення якості судового розгляду та, у визначених законодавством випадках, перегляду судових рішень сприятиме повноцінній реалізації права громадянина на судовий захист, передбаченого міжнародним і національним законодавством, як от п. 1 статті 14 Міжнародного пакту від 16 грудня 1966 року про громадянські і політичні права щодо права кожного при розгляді будь-якого кримінального обвинувачення, висунутого проти нього, або при визначенні його прав і обов'язків у будь-якому цивільному процесі на справедливий і публічний розгляд справи компетентним, незалежним і безстороннім судом, створеним на підставі закону [141]. Вироблена європейською спільнотою концепція має неабияке практичне значення. Держави-учасниці як безпосередні виконавці міжнародних стандартів повинні всіляко «де-юре» та «де-факто» сприяти їх впровадженню на національному рівні, щоб не було ситуацій, коли норма приймається (ратифікується), але механізмів її реалізації немає, тому по факту вона не діє.

Тому в рамках вирішення проблем організації діяльності органів судової влади в аспекті перегляду рішень адміністративних судів хочеться більше зупинитися на новаціях, які б надали змогу оптимізувати сам процес забезпечення провадження у справі. В даному випадку маємо на увазі удосконалення роботи єдиного інформаційного простору в межах судової влади. Так, правове регулювання відносин, пов'язаних із функціонуванням автоматизованої системи документообігу суду, здійснюється Положенням про автоматизовану систему документообігу суду [190], Законами України «Про електронні документи та електронний документообіг» [206], «Про електронний цифровий підпис» [205], «Про інформацію» [211], «Про доступ до публічної інформації» [203], «Про доступ до судових рішень» [204], «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [209], «Про захист персональних даних» [210] та іншими нормативно-правовими актами.

В контексті викладеного доречним вбачається подальший розвиток інформаційного простору. Відтак, варто розглянути пропозицію щодо формування та впровадження «Єдиного електронного судового вікна» та

розробити Інструкцію про порядок подання до суду електронних документів за допомогою електронного інформаційного сервісу «Єдине електронне судове вікно» (далі – Інструкція). Така Інструкція має бути затвердження рішенням Верховного Суду України.

Загальні положення, які мають бути сформовані у даному нормативному акті та як вони вплинуть на покращення організації діяльності органів судової влади в аспекті перегляду рішень адміністративних судів, варто розглядати крізь призму побудови структури даного акту. Отже, Інструкція має регламентувати можливість подачі документів до суду у формі електронного документа. Умови подачі електронних документів, зокрема звернень про перегляд судових рішень мають зводитись до того, що фізична або юридична особа має право представляти в суд електронні документи, за допомогою заповнення електронних форм, розміщених в інформаційному сервісі «Єдине електронне судове вікно». Для цього зазначеним особам необхідно буде зареєструватися в зазначеному сервісі, лише після цього особа стає його користувачем. Необхідність реєстрації обумовлюється, з одного боку, потребою в ідентифікації особи, що надасть змогу забезпечити з нею зворотній зв'язок, а з іншого боку, нівелювати звернення-спами. Після авторизації особа вільно може звернутися до суду, попередньо обравши підставу такого звернення із запропонованого переліку системи. Після вибору виду звернення користувач, заповнює форму електронної позовної заяви. Подання усіх необхідних для розгляду справи документів має здійснюватися у формі прикріплення файлу у форматі, визначеному сервісом. Зокрема має бути подана копія судового збору.

Далі користувач має заповнити дані про позивача (для фізичних або юридичних осіб) і дані про відповідача, що є фізичною (посадовою) або юридичною особою. Якщо позивачами або відповідачами виступають кілька осіб, повинна вказуватися інформація про кожного з них. До електронної позовної заяви можуть додаватися копії документів в електронній формі, які користувач завантажує в систему подачі електронних документів. По завершенню завантаження файлів позивач зобов'язаний здійснити перевірку

правильності введених даних, використовуючи можливість їх виправлення. Після посвідчення електронним цифровим підписом користувач позовна заява передається в інформаційну систему органів судової влади для оброблення та надання обґрунтованої відповіді чи направлення за підсудністю.

Що стосується подачі апеляційних заяв, то користувач має обрати із запропонованого переліку сервісу функцію «Апеляційна скарга» в розділі «Перегляд судових рішень» та, зокрема зазначити в якій справі подається апеляційна скарга. Потім особа заповнює відповідну форму електронної апеляційної заяви. Вимоги щодо заповнення апеляційної скарги визначаються статтею 187 КАС України. Після користувач завантажує в систему подачі електронних документів файли, що містять апеляційну скаргу і документи, що додаються до неї. По завершенню завантаження файлів користувач здійснює перевірку правильності введених даних, використовуючи можливість їх виправлення та закріплює викладене електронним цифровим підписом.

Така сама має бути визначена процедура і для подачі в систему «Єдиного електронного судового вікна» касаційної скарги. Особливої уваги заслуговує формування заяви для провадження у справах за нововиявленими та винятковими обставинами. Так, для подачі заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами користувач здійснює вибір сервісу «Перегляд судових актів за нововиявленими обставинами» або «Перегляд судових рішень Верховним Судом України» в розділі «Перегляд судових рішень», і щодо якої справи подається скарга. Потім особа заповнює відповідну форму електронної заяви та за необхідності прикріплює додаткові документи. Як і в попередніх випадках, по завершенню завантаження файлів користувач здійснює перевірку правильності введених даних, використовуючи можливість їх виправлення та закріплює викладене електронним цифровим підписом.

Для того щоб з'ясувати статус скарги або результати її розгляду варто буде обрати вкладку «Подані документи». В результаті буде відкрито вікно, в якому можна ознайомитися з:

- 1) інформацією щодо поданого документу;

- 2) статусом або динамікою ходу розгляду справи;
- 3) відповіддю.

Реквізити електронних документів, відправлені користувачем, при надходженні до інформаційної системи «Єдине електронне судове вікно» автоматично переносяться в реєстраційну контрольну картку вхідного документа та розміщуються в папці «Вхідна кореспонденція» / «Очікують реєстрації» / «Зареєстровані». При подачі апеляційної скарги за допомогою сервісу «Єдиного електронного судового вікна», скарга подається до суду першої інстанції, який розглядав справу.

При надходженні скарги до суду інформаційна система автоматично буде пов'язувати скаргу з розглянутою справою першої інстанції. Така процедура матиме місце тільки в тому випадку, якщо позовна заява також була подана за допомогою вказаного електронного сервісу. Якщо позовну заяву на рішення по якому подається електронна апеляційна скарга свого часу було подано на паперовому носії, то при реєстрації апеляційної скарги необхідно пов'язати її з реєстраційною карткою вхідного позовної заяви. Якщо після надходження до суду документів, поданих за допомогою системи електронної подачі документів, до суду направлено їх оригінали на паперовому носії, вони перевіряються на ідентичність раніше поданих електронних документів і в разі встановлення такої на паперовому носії проставляється раніше присвоєний реєстраційний номер [71].

Процедура створення та надсилання відповіді на скаргу та відповідні документи, що надійшли має бути аналогічною процедурі створення і відправлення вихідних документів. Тобто відповідь або рішення особа отримує за допомогою інтернет-листування [71].

Таким чином впровадження «Єдиного електронного судового вікна» надасть можливість:

по-перше, спростити доступ до правосуддя – максимальне застосування інформаційних технологій, можливість здійснення всіх процесуальних дій

через засоби електронного зв'язку з відповідними механізмами ідентифікації та безпеки наблизять суд до населення;

по-друге, оплата судового збору стане можливою та більш доступною з використанням платіжних систем через Інтернет в режимі реального часу;

по-третє, оптимізувати порядок ведення електронних справ та нівелювання необхідності пересилання справ між судами;

по-четверте, звести нанівець будь-які прояви корупції та виключити бюрократичну складову із взаємовідносин, які складаються між органами судової влади та фізичними і юридичними особами;

по-п'яте, перешкодити обігу «позовам-клонам» і іншим інструментам маніпуляції розподілу справ, умисному затягуванні справи, маніпуляціям підсудності;

по-шосте, реалізовувати заходи дієвої відповідальності за зловживання правами у сфері судоустрою.

Певна річ, запропонована нами модель електронного сервісу потребує значного ресурсного підґрунтя, але ж ми говоримо про оптимізацію процесу організації діяльності органів судової влади, зокрема в аспекті перегляду рішень адміністративних судів. Більше того, за таких обставин нівелюватиметься бюрократична та корупційна складова, що є вкрай важливим завданням реформування судової гілки влади. Ефект від введення в повному обсязі електронного судочинства в Україні не зможе наступити негайно і привести до таких же кардинальних і виключно позитивних змін в найкоротші строки. Потрібен час для реалізації технічних рішень, навчання персоналу роботі з новими програмними продуктами (тим більше, що багато програм ще потрібно розробити). В кінцевому підсумку необхідно завоювати довіру осіб, що звертаються за правосуддям до суду, і самих працівників судів.

Додатково необхідно буде прийняти низку нормативно-правових актів та узгодити (уніфікувати) чинні норми. Загалом же «Єдине електронне судове вікно» – це процес планомірного і комплексного впровадження сучасних цифрових технологій в усіх напрямках і аспектах діяльності судів, починаючи з

подання позовної заяви в електронній формі і закінчуючи розглядом справи і забезпеченням безстрокового зберігання результатів діяльності суду. Але при цьому Сервіс покликаний спростити доступ осіб до правосуддя, прискорити отримання цього виду державних «послуг», підвищити якість правосуддя, забезпечити його прозорість і мінімізувати таким чином корупційні ризики і ризики політичного тиску [188].

Варто також визнати, що на першому етапі електронний документообіг існуватиме одночасно з паперовим, багато в чому дублюючи останній. Однак безперечним є той факт, що напрямок реформування української судової системи обрано абсолютно вірно, оскільки суд, як і інші державні інституції, повинен йти в ногу з часом, відповідаючи сучасним викликам, інтегруючись в сучасне «цифрове» життя держави і суспільства. Більше того, створення добре функціонуючої адміністративної юрисдикції буде позитивно позначатися на рейтингах інвестиційної привабливості держави. Іноземним інвесторам і вітчизняним підприємцям потрібні чіткі правові основи для перевірки правомірності рішень державних органів, дотримання яких і забезпечується незалежними адміністративними судами.

Повертаючись до виступу Я. Романюка на виїзному засіданні Уряду, проведеному в приміщенні Верховного Суду України 13 жовтня 2014 року за участю суддів Верховного Суду України, варто підтримати його думки з приводу оптимального навантаження на єдиний у державі суд касаційної інстанції, а саме: шляхом удосконалення правил допуску справ до касаційного розгляду відповідно до європейських стандартів, які передбачають самостійне право держави вирішувати чи підлягає певна справа процедурі судового перегляду вищою інстанцією, чи ні [41].

У своїх пропозиціях Верховний Суд України пропонує безумовно забезпечити право обов'язкового апеляційного перегляду для всіх без винятку категорій справ, оскільки, на жаль, якість правосуддя в судах першої інстанції на сьогодні не є такою, щоб гарантувати прийняття законних і справедливих рішень в усіх справах. Що стосується можливості розгляду справ у касаційному

порядку, то в цьому питанні варто бути більш категоричнішими, адже далеко не всі справи повинні підлягати такому розгляду [41].

Якщо звернутися до рішень Європейського суду з прав людини у справі «Рябих проти Росії», «Пономарьов проти України», стає зрозумілим, яким повинно бути завдання касаційного суду. Так, Європейський суд з прав людини наголошує, що після того, як судові рішення набуло законної сили, воно лише у виняткових випадках може бути предметом для ще однієї перевірки в касаційній інстанції. Жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті добитися нового слухання справи та нового її вирішення. Повноваження вищих судових органів стосовно перегляду мають реалізовуватися для виправлення фундаментальних судових помилок та недоліків судочинства, але не для здійснення нового судового розгляду. Тому варто зберегти процедуру допуску справ до касаційного розгляду, яка зараз існує, самим касаційним судом. Якщо сумніви в об'єктивності та претензії в громадянського суспільства викликає одноособове право судді вирішувати це питання, то цього можна уникнути шляхом запровадження колегіального способу вирішення питання про допуск справ до розгляду судом касаційної інстанції. Однак необхідно переглянути власне «фільтри» допуску справ до касаційного розгляду [41]. Наприклад, встановити «підвищені» вимоги до касаційних скарг. Згідно з практикою Європейського суду з прав людини (рішення в справах «Делкурт проти Бельгії», «Пелевін проти України», «Мельник проти України», «Мефтах та інші проти Франції») право на доступ до касаційного суду може підлягати дозволеням за змістом обмеженням, зокрема, щодо умов прийнятності скарг. Спосіб, у який стаття 6 досліджуваної Конвенції застосовується до касаційних судів, має залежати від особливостей процесуального характеру, а також до уваги мають бути взяті норми внутрішнього законодавства та роль касаційних судів у них. Вимоги до прийнятності скарги щодо суті закону мають бути більш жорсткими, ніж для звичайної апеляційної скарги [41].

Особливої уваги потребує перегляд судових рішень по окремим категоріям справ. Повноваження Верховного Суду України мають бути переглянуті, тому що аналіз чинного законодавства дає нам підстави стверджувати, що перед нами класичний касаційний перегляд справ, тобто Суд визначає, чи допустили суди неоднакове застосування норми права, потім тлумачить цю норму з точки зору її правильного застосування, потім робить висновок, чи правильно застосовано витлумачену норму в конкретній справі тощо. тобто по суті маємо дублювання функцій. Така «повторна касація» суперечить нормам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Тому адміністративно-правовий статус Вищого адміністративного суду України та Верховного суду України потребують нового формату [41].

За цих обставин дуже важливо в процесі реформування судової системи нівелювати формальний підхід. Тобто на першому місці має бути мета правосуддя, а вже потім розглядатися проблеми структурної побудови судової системи. Тому що маємо, нажаль, негативний досвід започаткування реформ з невірно обраною метою. В результаті – реформаційні зміни наче проведено, так зване завдання щодо оптимізації або трансформації «де-юре» виконано, «де-факто» – дисбаланс сфери впливу, невідповідність прийнятих на реалізацію реформ актів реальному стану речей (особливо якщо запозичуємо міжнародні норми, які є неадаптованими до потреб «нашого» суспільства та держави в цілому). Насправді ж оновлення судової системи має бути комплексним, і проблеми, які існують всередині цієї системи по кожному окремому інституту також треба вирішувати комплексно. Це ж не тільки люди, які там знаходяться, але і процедурні питання. Дивитися на це питання варто з різних сторін: як з боку організації судової гілки влади, так і права, яке застосовується, процесуального або матеріального.

Висновки до розділу 3

Наголошено, що вдосконалення інституту перегляду судових рішень адміністративного суду є неможливим без комплексного дослідження досвіду провідних країн світу у зазначеній сфері, адже визначення позитивних моментів світової практики щодо перегляду судових рішень адміністративного суду дає можливість знайти нові шляхи вирішення проблем, що існують у зазначеній сфері в нашій державі.

Встановлено, що досвід Англії щодо перегляду рішень адміністративного суду досить складно застосувати в Україні, що більшою мірою пов'язано із декількома обставинами: по-перше, із кардинально різним державним устроєм наших країн; по-друге, із менталітетом, адже до джерел адміністративного судочинства Англії включено навіть звичаї і традиції.

На підставі аналізу досвіду Франції щодо здійснення адміністративного судочинства доведено, що цікавим як з практичної так і теоретичної точки зору є віднесення адміністративних судів до спеціалізованої юрисдикції, адже практика французької держави показала, що зазначене дозволяє більш ефективно організувати діяльність адміністративних судів.

Узагальнення досвіду Німеччини щодо здійснення адміністративного судочинства та здійснення перегляду рішень адміністративного суду зокрема, дозволило обґрунтувати висновок, що в рамках вдосконалення адміністративного судочинства України цікавою є практика цієї держави стосовно того, що апеляційному виробництві не можуть бути використані докази, використання яких було відхилено в суді першої інстанції. Запровадження зазначеної практики у діяльність адміністративних судів України, дозволить зроби перегляд судового рішення більш справедливим, а якість контролю за діяльністю судів першої інстанції більш ефективною та об'єктивною, адже апеляційний суд має можливість оцінити ті ж самі факти (докази), що і суд, який прийняв відповідне рішення. Крім того, цікавою є практика Німеччини стосовно єдності адміністративної практики, яка

передбачає, що при прийнятті рішення у справі адміністративні суди Німеччини не повинні відходити від судових рішень інших судів у аналогічних справах. Така практика є корисною із точки забезпечення здійснення справедливого та об'єктивного розгляду справи у суді.

Акцентовано увагу, що система адміністративних судів Польщі, на відміну від України є двоступеневою. Це є цікавим досвідом, адже рішення органів влади в першу чергу повинно бути оскаржено у цьому ж державному органі, і тільки у разі негативного «вердикту» у справі особи отримують право звертатися до суду. Запровадження такого досвіду має низку позитивних моментів, зокрема: по-перше, дозволяє оптимізувати систему адміністративних судів України; по-друге, сприяє скороченню витрат на утримання судів; по-третє, підвищує відповідальність державних органів перед кожною особою.

З'ясовано, що особливістю перегляду судових рішень в Канаді є те, що не всі випадки подані в канадський Федеральний Суд для судового перегляду можуть будуть розглянуті апеляційним судом, адже суд може просто не дати на це дозвіл. Хоча така практика, і є цікавою, проте її складно застосувати в Україні, що значною мірою пов'язано із високим рівнем корумпованості суддів, а від так, судді можуть використовувати зазначений інструмент у своїх інтересах, адже при блокуванні можливості перегляду судових рішень він може «приховати» свою незаконну діяльність.

Обґрунтовано висновок, що досвід не кожної країни можна застосувати для вдосконалення адміністративного судочинства України. Проте, аналіз практики інших держав, дало можливість визначити наступні позитивні моменти світової практики адміністративного судочинства, в тому числі і щодо перегляду рішень адміністративного суду: по-перше, необхідно віднести адміністративні суди до спеціалізованої юрисдикції; по-друге, варто перейти від трьохступеневої системи адміністративних судів до двоступеневою; по-третє; застосовувати єдність судової практики.

Обґрунтовується позиція, що реформа адміністративної юстиції повинна проводитися не шляхом її руйнування і створення на її місці нової – невідомої, а

здійснюватися поетапно, враховуючи вітчизняні надбання у сфері судоустрою то позитивний міжнародний досвід.

Наголошується на важливості удосконалення роботи єдиного інформаційного простору в межах судової влади. Зокрема, обґрунтовується пропозиція щодо формування та впровадження «Єдиного електронного судового вікна» та розроблення відповідної Інструкції про порядок подання до суду електронних документів за допомогою зазначеного електронного інформаційного сервісу. Відтак, «Єдине електронне судове вікно» запропоновано розглядати як процес планомірного і комплексного впровадження сучасних цифрових технологій в усіх напрямках і аспектах діяльності судів, починаючи з подання позовної заяви в електронній формі і закінчуючи розглядом справи і забезпеченням безстрокового зберігання результатів діяльності суду.

Доведено, що впровадження «Єдиного електронного судового вікна» надасть можливість: по-перше, спростити доступ до правосуддя – максимальне застосування інформаційних технологій, можливість здійснення всіх процесуальних дій через засоби електронного зв'язку з відповідними механізмами ідентифікації та безпеки наблизять суд до населення; по-друге, оплата судового збору стане можливою та більш доступною з використанням платіжних систем через Інтернет в режимі реального часу; по-третє, оптимізувати порядок ведення електронних справ та нівелювання необхідності пересилання справ між судами; по-четверте, звести нанівець будь-які прояви корупції та виключити бюрократичну складову із взаємовідносин, які складаються між органами судової влади та фізичними і юридичними особами; по-п'яте, перешкодити обігу «позовам-клонам» і іншим інструментам маніпуляції розподілу справ, умисному затягуванні справи, маніпуляціям підсудності; по-шосте, реалізовувати заходи дієвої відповідальності за зловживання правами у сфері судоустрою.

Наголошується на тому, що: а) при реформуванні судової системи має бути нівельовано формальний підхід, тобто на першому місці має бути мета

правосуддя, а вже потім розглядатися проблеми структурної побудови судової системи; б) оновлення судової системи має бути комплексним, і проблеми, які існують всередині цієї системи по кожному окремому інституту також треба вирішувати комплексно.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, яке полягає в розробленні проблеми адміністративно-правового регулювання перегляду рішень адміністративних судів як конституційної гарантії судового захисту, формулювання обґрунтованих теоретичних узагальнень, а також пропозицій щодо удосконалення законодавства в цій сфері та приведення його у відповідність до національних правових традицій та міжнародних стандартів. Основні з них такі.

1. Конституційні гарантії судового захисту – це визначені в Основному Законі нашої держави умови та засоби, які забезпечують фактичну та належну реалізацію законних прав та інтересів осіб (фізичних чи юридичних) у судовому порядку.

Конституційні гарантії судового захисту доцільно поділяти на дві групи: 1) загальні; 2) спеціальні.

2. Метою перегляду рішень адміністративних судів України, як конституційної гарантії судового захисту, є забезпечення справедливого розгляду справи, що, у свою чергу, дозволяє належним чином забезпечити захист та реалізацію конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Основними функціями перегляду судових рішень адміністративних судів України є: 1) контрольна функція (її сутність полягає в тому, що контроль здійснюється не систематично, а реалізується тільки під час розгляду справи і має об'єктивний характер; ініціатором такого контролю є не державні органи, а суб'єкти, чия справа розглядається у суді); 2) правозахисна функція (її сутність полягає в тому, щоб дати особі можливість захистити свої права не лише у частині відновлення порушених прав шляхом перегляду скарги в суді, а й забезпечити належний захист від неправомірних дій судді, який цю справу розглядав вперше); 3) правовідновлююча функція (її сутність полягає в тому, щоб відновити порушене право особи на справедливий та чесний суд, яке

виникло через протиправну поведінку судді чи інших учасників судового процесу під час першого розгляду справи); 4) виховна функція (сутність полягає в недопущенні у подальшому порушень прав громадян під час розгляду справ про адміністративні правопорушення).

3. Під правовим регулюванням інституту перегляду судових рішень адміністративних судів необхідно розуміти цілеспрямовану діяльність держави, яка полягає у тому, щоб за допомогою відповідних інструментів здійснити належне забезпечення та реалізацію такої конституційної гарантії, як право на перегляд судового рішення.

4. Принципи перегляду судових рішень адміністративних судів доцільно поділити на дві групи: 1) загальні – основоположні засади, ідеї, які лежать в основі всіх напрямів діяльності адміністративного суду, в тому числі і щодо перегляду судових рішень (законності, верховенства права, юридичної відповідальності, оперативності, гласності); 2) спеціальні, до яких віднесено: принцип інстанційності; принцип виключної ролі суб'єктів процесу; принцип обмеженості перегляду судових рішень; принцип особливого місця перегляду рішень за нововиявленими обставинами; принцип «звуженості» інституту оскарження; принцип контролю.

5. Перегляд судових рішень адміністративними судами в порядку апеляційного та касаційного провадження потребує нормативного узгодження, зокрема має бути вироблена єдина державна концепція перегляду судових рішень, положення якої визначатимуть єдиний (типовий) для всіх судів порядок апеляційного та касаційного провадження, з метою правильного застосування норм чинного законодавства у сфері реалізації та здійснення судової влади в Україні, а також з метою гарантування конституційного права особи на оскарження та перегляд судових рішень.

6. Під нововиявленими обставинами необхідно розуміти юридичні факти, які мають істотне значення для правильного вирішення справи по суті, що існували в період первинного провадження в адміністративній справі і ухвалення судового акта, але не були і не могли бути відомі ані сторонам,

третім особам, їх представникам, ані іншим учасникам адміністративного процесу, ані суду, за умови виконання ними всіх вимог закону для об'єктивного повного і всебічного розгляду справи та ухвалення законного й обґрунтованого рішення.

З метою удосконалення нормативно-правового регулювання підстав та порядку перегляду судових рішень адміністративних судів за нововиявленими обставинами необхідно: по-перше, уніфікувати чинне законодавство, унормувати питання, які сьогодні залишаються не врегульованими, а саме: а) конкретизувати диспозицію правової норми (ч. 1 ст. 245 КАС України) в частині визначення поняття «істотні для справи обставини» з метою уникнення зловживання сторонами своїм правом на звернення, у тому числі маніпулюючи розумінням цього поняття; б) закріпити на законодавчому рівні момент установлення нововиявлених обставин з метою правильного застосування строків провадження; в) визначити форму процесуального документа, який приймається у разі відмови у задоволенні заяви про перегляд відповідного судового рішення; г) встановити строк, протягом якого суд повинен надіслати сторонам рішення, прийняті за результатами перегляду судових рішень за нововиявленими обставинами; д) встановити обов'язковість прийняття рішення у справі; по-друге, забезпечити формування однакової судової практики при застосуванні законодавства.

7. До основних критеріїв, які лежать в основі визначення особливостей перегляду рішень адміністративних судів по окремим категоріям адміністративних справ, необхідно відносити: 1) адміністративно-правовий статус адміністративного суду, уповноваженого здійснювати перегляд судових рішень по окремим категоріям адміністративних справ; 2) підстави, умови, строки подання заяви про перегляд судових рішень та самий порядок розгляду справи; 3) порядок допуску справи до провадження; 4) суб'єктів, які беруть участь у провадженні щодо перегляду судових рішень по окремим категоріям адміністративних справ; 5) юридичну силу рішення, прийнятого за результатами розгляду справи.

8. Удосконалення інституту перегляду судових рішень в адміністративних справах є неможливим без комплексного дослідження досвіду провідних країн світу у зазначеній сфері. Аналіз практики функціонування адміністративних судів у зарубіжних країнах дозволив визначити наступні позитивні моменти, які можуть бути покладені в основу удосконалення порядку перегляду рішень адміністративних судів в Україні: по-перше, необхідно віднести адміністративні суди до спеціалізованої юрисдикції; по-друге, варто перейти від триступеневої системи адміністративних судів до двоступеневої; по-третє, доцільно більше уваги приділити забезпеченню єдності судової практики в адміністративних справах.

9. З метою удосконалення роботи єдиного інформаційного простору в межах судової влади доцільно запровадити Єдине електронне судове вікно, а також розробити відповідну Інструкцію про порядок подання до суду електронних документів за допомогою зазначеного електронного інформаційного сервісу. Впровадження Єдиного електронного судового вікна дозволить: по-перше, оптимізувати порядок ведення електронних справ та відійти від практики пересилання справ між судами; по-друге, звести нанівець будь-які прояви корупції та виключити бюрократичну складову із взаємовідносин, які складаються між органами судової влади та фізичними і юридичними особами; по-третє, мінімізувати обіг «позовів-клонів» та інших інструментів маніпуляції розподілу справ, не допустити фактів умисного затягування розгляду справ, маніпуляцій підсудності; по-четверте, реалізовувати заходи дієвої відповідальності за зловживання правами у сфері судоустрою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдюков М. Г. Судебное решение. Москва : Госюриздат, 1959. 192 с.
2. Адміністративна юстиція України: проблеми теорії і практики. Настільна книга судді / за заг. ред. О. М. Пасенюка. Київ : Істина, 2007. 608 с.
3. Административное право зарубежных стран: учеб. пособ. / [Л. М. Гудошников и др.] ; под ред. А. Н. Козырина. Москва : СПАРК, 1996. 229 с.
4. Адміністративне право зарубіжних країн : курс лекцій / [О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, О. Є. Користін та ін.] ; за ред. О. В. Кузьменко. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 528 с.
5. Адміністративне судочинство України : підручник / за заг. ред. проф. Т. О. Коломoeць. Київ: Істина, 2009. 256 с.
6. Адміністративне судочинство України : підручник / [О. М. Пасенюк (кер. авт. кол), О. Н. Панченко, В. Б. Авер'янов та ін.]; за заг. ред. О. М. Пасенюка. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 672 с.
7. Адміністративне судочинство : підручник / за заг. ред. Т. О. Коломoeць. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Істина, 2011. 304 с.
8. Адміністративний процес: загальна частина (Федеративна Республіка Німеччини, Україна) : наук.-практ. посіб. / [Т. Манн, Р. Мельник, В. Бевзенко, А. Комзюк]; за заг. ред. В. Бевзенка. Київ : Алерта, 2013. 308 с.
9. Алексеев С. С. Государство и право. Москва : Юрид. лит., 1993. 176 с.
10. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного анализа. Москва : Статут, 1999. 712 с.
11. Алексеев С. С. Теория государства и права: учебник для юрид. вузов и фак. Москва : Норма, 2005. 496 с.
12. Аналітичний огляд стану здійснення адміністративного судочинства у 2016 році. Київ, 2017. URL: http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/statistika/analitika_2016_text/

13. Андреевский И. Е. Административный суд. *Русский энциклопедический словарь*, издаваемый проф. СПб. ун-та Н. И. Берзиным: в 16 т. Санкт-Петербург, 1873. Отд. 1. Т. 1. С. 241–242.

14. Андрійко О. Ф. Організаційно-правові проблеми державного контролю у сфері виконавчої влади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Київ, 1999. 38 с.

15. Андронов І. В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2007. 193 с.

16. Андронов І. В. Рішення суду першої інстанції в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 20 с.

17. Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации : учебник. 3-е изд., изм. и доп. Москва : Норма, 2002. 800 с.

18. Баришніков А. Г. Адміністративно-правове регулювання сфери банківського кредитування в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2009. 224 с.

19. Бачун О. В. Оскарження «процедурних» ухвал суду: дії судді. URL: <http://ligalex.com.ua/uk/yuridichn-statt-/oskarzhennya-protsedurnih-uhval-sudu-d-sudd.html>.

20. Биля І. Нормативний правовий акт (загальна характеристика). *Вісник Запорізького університету*. Запоріжжя, 2003. № 1. С. 1–2.

21. Білозьоров Є. В. Правові гарантії прав і свобод людини та громадянина у сфері діяльності міліції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2008. 192 с.

22. Бітов А. І. Особливості касаційного провадження в адміністративному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2016. 191 с.

23. Боброва Н. А. Гарантии реализации государственно-правовых норм. Воронеж : Воронеж. ун-т, 1984. 162 с.

24. Боднар С. В. Перегляд адміністративних судових рішень за винятковими обставинами. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2014. № 3. С. 88–91.

25. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крупских. Москва : Инфра-М, 1999. 529 с
26. Бортняк К. В. Касаційне провадження в адміністративному судочинстві: проблеми та особливості застосування. *Журнал східноєвропейського права*. 2014. № 10. С. 35–39.
27. Бояринцева М. А. Зміст адміністративно-правового статусу громадян України. *Виконавча влада і адміністративне право* / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ, 2002. С. 155–163.
28. Боярський О. О. Відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю суду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2008. 187 с.
29. Брайченко С. М. Оскарження в адміністративному судочинстві заходів адміністративного примусу, які застосовуються міліцією : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2013. 211 с.
30. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность (теоретические аспекты). Москва : Юрид. лит., 1976. 215 с.
31. Бурда С. Я. Адміністративно-правовий захист учасників виборів і референдумів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2010. 223 с.
32. Буцьких О. О. Провадження за нововиявленими обставинами в адміністративному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2013. 19 с.
33. В Україні відповідно до Конституції запроваджено апеляційне та касаційне оскарження судових рішень. URL: <http://cvoas.gov.ua/challenge/>
34. Варунц Л. Д. Конституційне правосуддя: досвід Канади. *Національні та міжнародні механізми захисту прав людини* : тези доп. Всеукр. круглого столу (м. Харків, 20 квіт. 2016 р.) / МВС України; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 53–54.
35. Васьковська В. П. Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Дніпропетровськ, 2006. 224 с.

36. Васьковська В. П. Право человека на безопасность и конституционно-правовой механизм его обеспечение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2006. 19 с.
37. Вдовиченко Л. О. Адміністративна юстиція у Франції: пропозиції для України. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2015. № 1. С. 340–343.
38. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ; Ірпінь: Перун, 2009. 1736 с.
39. Величко Д. М. Джерела міжнародно-правового регулювання праці : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2008. 199 с.
40. Венедіктов В. С., Іншин М. І. Статус працівників органів внутрішніх справ України як державних службовців : наук.-практ. посіб. / Нац. ун-т внутр. справ. Харків : НУВС, 2003. 187 с.
41. Виступ Голови Верховного Суду України Ярослава Романюка на виїзному засіданні Уряду, проведеному в приміщенні Верховного Суду України 13 жовтня 2014 року за участю суддів Верховного Суду України. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/3DDA96D3CEE17E7BC2257D72004163CC?OpenDocument&year=2014&month=10&](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/3DDA96D3CEE17E7BC2257D72004163CC?OpenDocument&year=2014&month=10&)
42. Вищий адміністративний суд Польщі : [Офіц. веб-портал]. URL: <http://www.nsa.gov.pl>
43. Вищий адміністративний суд України. Узагальнення судової практики розгляду адміністративними судами заяв про перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами. *Вищий адміністративний суд України*: [сайт]. Київ, 2015. URL: http://www.vasu.gov.ua/userfiles/file/Uzagal_sud_prak/uzagalnenna_novoviyavleni_obs_tavini.doc
44. Волинка К. Г. Теорія держави і права: навч. посіб. Київ: МАУП, 2003. 240 с.
45. Галлиган Д., Полянский В. В., Стариков Ю. Н. Административное право. История развития и основные современные концепции. Москва : Юрист, 2002. 410 с.

46. Георгіца А. З. Міжнародне публічне право. Загальна частина. Чернівці : Рута, 1995. 232 с.
47. Гласность: мнение, поиски, политика / под ред. Ю. М. Батурина. Москва : Юрид. лит., 1989. 295 с.
48. Годованець В. Ф. Конституційне право України : навч. посіб. Київ : МАУП, 2005. 360 с.
49. Годованець В. Ф., Головін А. С. Конституційне право України : навч. посіб. Київ : Персонал, 2011. 384 с.
50. Головатий С. П. Верховенство права: юридичний принцип, який в Україні офіційно визнано та який має діяти. Підсумковий аналіз: матеріали міжнар. конф. «Верховенство права: питання теорії та практики». *Українське право*. 2006. № 1. С. 13–14, 85–90.
51. Горлач М. І., Кремень В. Г. Політологія: наука про політику: підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 840 с.
52. Грабовська О. О. Особливості судочинства в справах про усиновлення (удочеріння) іноземними громадянами дітей, які проживають на території України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2005. 209 с.
53. Градовий В. Б. Судове рішення в адміністративному судочинстві в провадженні за винятковими обставинами. *Право і суспільство*. 2014. № 1–2. С. 115–119.
54. Гражданский процесс Украины: учебник для юрид. спец. ВУЗов / под ред. Ю. С. Червоного. Київ : Істина, 2006. 400 с.
55. Гуреев Н. П. Судебное разбирательство гражданских дел. Москва : Госюриздат, 1958. 199 с.
56. Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках : монографія. Харків : Право, 2010. 352 с.
57. Давыдов П. М., Сидоров Д. В., Якимов П. П. Судопроизводство по новому УПК РСФСР : пособие / под ред. Г. И. Бровина. Свердловск: Свердл. юрид. ин-т, 1962. 450 с.

58. Даниляк О. О. Державне регулювання розвитку природно-заповідної справи : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2010. 243 с.
59. Дашутін І. В. Правове регулювання судового захисту трудових прав громадян : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2008. 178 с.
60. Демків Р. Я. Конституційне право України : курс лекцій. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. 332 с.
61. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України: навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 496 с. URL: <http://studies.in.ua/admnstrativne-procesualne-pravo-ukrainu/1993-pereglyad-sudovih-rshen-za-vinyatkovimi-obstavinami.html>
62. Джафарова О. В., Синицька Я. П. Судові рішення в адміністративному судочинстві: питання теорії та практики : монографія. Харків : НікаНова, 2014. 238 с.
63. Джепа Ю. А. Юридичні гарантії права на працю при припиненні трудових правовідносин : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Луганськ, 2009. 196 с.
64. Журавльов Д. В. Система трудового законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2005. 168 с.
65. З точки зору подальшого розвитку національної судової системи формування автономії адміністративних судів є процесом вдосконалення судоустрою. *Вищий адміністративний суд України*. 2016. 6 квітня. URL: <http://www.vasu.gov.ua/123587/>
66. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2002. 220 с.
67. Заворотько П. П., Штефан М. Й. Судове рішення. Київ : Київ. ун-т, 1971. 188 с.
68. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена рез. 217А (ІІІ) ГА ООН від 10 груд. 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

69. Задорожня Г. В. Постійні комісії представницьких органів місцевого самоврядування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2006. 224 с.

70. Затолочний В. Коли таємне стає явним. *Закон і бізнес*. 2015. № 7. URL: http://zib.com.ua/ua/print/114566-neobhidno_viznachiti_mozhливист_dlya_vidmovi_v_zadovolenni_k.html

71. Инструкция о порядке подачи в суд электронных документов посредством электронного информационного сервиса «Судебный кабинет»: утв. распоряж. Руководителя Департамента по обеспечению деятельности судов при Верховном Суде Республики Казахстан (аппарата Верховного Суда Республики Казахстан): утв. 28 ноября 2014 г. № 533. URL: <http://sud.gov.kz/rus/content/instrukciya-o-poryadke-podachi-v-sud-elektronnyh-dokumentov-posredstvom-elektronnogo-0>

72. Іванчук Н. В. Взаємна відповідальність особи і держави в контексті розбудови сучасної української держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2007. 185 с.

73. Івчук Ю. Ю. Теоретичні підходи до системи трудового права України в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Луганськ, 2004. 175 с.

74. Кабанець В. О. Теоретичні аспекти удосконалення інституту трудових спорів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2009. 189 с.

75. Кагадій М. І. Юридична практика в правовій системі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 243 с.

76. Кайдашев Р. П. Особливості інституту перегляду судових рішень в адміністративному процесі України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. Херсон, 2015. Вип. 5, т. 2. С. 128–131.

77. Касьяненко М. М., Гринюк М. В., Цимбал П. В. Організація роботи та управління органами державної податкової служби України : навч. посіб. Ірпінь : Академія ДПС України, 2001. 229 с.

78. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія права (з схемами, кросвордами, тестами) : підручник. Київ : Кондор, 2002. 353 с.

79. Кленова Т. В. Структура уголовно-правовой нормы и выражение ее предписаний в законодательстве. *Советское государство и право*. 1988. № 11. С. 80–84.
80. Ключев О. М. Проблеми взаємодії підрозділів органів внутрішніх справ на регіональному рівні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2010. 422 с.
81. Князев В. Конституційні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні. *Право України*. 1998. № 11. С. 29–31.
82. Князька Л. А. Адміністративно-правове регулювання в галузі соціального захисту населення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2010. 215 с.
83. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 576 с.
84. Коваленко Є. Г., Маляренко В. Т. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
85. Кодекс адміністративного судочинства України: прийнятий 6 лип. 2005 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35–36, № 37. Ст. 446.
86. Кодекс України про адміністративні правопорушення: прийнятий 7 груд. 1984 р. № 8073-Х. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/conv>
87. Кожушко С. І. Становлення, сучасний стан та перспективи розвитку законодавства про дисципліну праці в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2006. 182 с.
88. Козачук Д. А. Підстави перегляду рішень адміністративного суду в апеляційному порядку. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / Одеська нац. юрид. акад. Одеса, 2007. Вип. 35. С. 308–312. URL: <http://www.apdp.in.ua/v35/68.pdf>
89. Козюбра М. І. Права людини й верховенство права. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 30–63.
90. Колодій А. М. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

91. Комаров В. А. Діяльність центрів зв'язків з громадськістю органів внутрішніх справ України щодо зміцнення правопорядку та профілактики правопорушень: організаційно-правові питання : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2005. 238 с.

92. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України : навч. посіб. Київ : Прецедент, 2007. 531 с.

93. Комментарий к постановлениям Пленума Верховного Суда Российской Федерации по гражданским делам / под ред. В. М. Жуйкова. Москва : Юристь, 2000. 584 с.

94. Конвенція про захист прав людини та основних свобод : підпис. 4 лист. 1950 р. *Верховна Рада України* : [сайт.]URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004

95. Кондратьєв О. В. Організаційно-правові проблеми судового контролю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 2005. 19 с.

96. Конституция Французской Республики: принята 4 октября 1958 г. *Конституции государств Европейского Союза* : сб. док. Москва, 1977. С. 655–686.

97. Конституційне (державне) право зарубіжних країн: навч. посіб. / [В. М. Бесчастний, О. В. Філонов, В. М. Субботін, С. М. Пашков]; за ред. В. М. Бесчастного. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2008. 467 с.

98. Конституційне право зарубіжних країн : навч. посіб. / [М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.] ; за заг. ред. В. О. Ріяки. 2-е вид., допов. і перероб. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

99. Конституційне право України : підручник для студентів ВНЗ / за ред. акад. АПрН України, д-ра юрид. наук, проф. Ю. М. Тодики, д-ра юрид. і політ. наук, проф. В. С. Журавського. Київ : Ін Юре, 2002. 544 с.

100. Конституційний Суд України: рішення, висновки. 1997–2002. Київ : Юрінком Інтер, 2002. Кн. 3. 2001–2002. 384 с.

101. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

102. Коптєв П. Б. Організаційно-правові засади діяльності підрозділів по роботі з персоналом ОВС : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2006. 212 с.
103. Корнієнко В. В. Співвідношення права і закону у правотворчій та правозастосовчій діяльності органів внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2009. 190 с.
104. Корнієнко П. С. Міжнародні нормативно-правові акти як джерело здійснення правозахисної діяльності в Україні. *Часопис Київського університету права*. Київ, 2015. № 2. С. 58–61.
105. Король В. В. Засада гласності та її обмеження в кримінальному судочинстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2002. 205 с.
106. Коротка О. М. Удосконалення правового регулювання матеріальної відповідальності в умовах ринкової економіки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2003. 184 с.
107. Короткий курс лекцій з дисципліни «Конституційне право зарубіжних країн». URL: https://studme.com.ua/168503034426/pravo/osnovy_konstitutsionnogo_prava_soedinen_nyh_shtatov_ameriki.htm#73
108. Косович В. До визначення поняття «нормативно-правовий акт»: практична необхідність і теоретична можливість. *Право України*. 2012. № 9. С. 274–280.
109. Костарева Т. А. О судебной системе ФРГ. *Журнал российского права*. 1997. № 8. С. 128–138.
110. Котюк В. О. Теория права: курс лекций. Киев : Вентури, 1996. 208 с.
111. Кохан Н. В. Гарантії трудових прав працівників та шляхи їх удосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Одеса, 2008. 204 с.
112. Кравчук В. М. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України. Харків : Фактор, 2011. 800 с.
113. Кравчук М. В. Теорія держави і права. Проблеми теорії держави і права : навч. посіб. 3-тє вид., змін., й доп. Тернопіль : Карт-бланш, 2002. 247 с.

114. Криворучко І. В. Визначення поняття принципів адміністративної процедури в науці державного управління. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. Серія: Державне управління. Київ, 2016. № 1. С. 20–25.

115. Кубей Н. В. Принципи верховенства права та його реалізація в Україні. *Наук.-практ. Інтернет-конф.* (16 черв. 2016 р.). URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1294:110616-19&catid=154:1-0616&Itemid=193&lang=ru

116. Кудрявцев Б. Н. Стратегии борьбы с преступностью. Москва : Наука, 2005. 368 с.

117. Кукурудз Р. О. Апеляція в адміністративно-юрисдикційному процесі: питання теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2010. 213 с.

118. Куций О. А. Система юридичних гарантій суб'єктивних прав громадян. *Вісник Національного університету внутрішніх справ*. Харків, 2003. № 21. С.176–179.

119. Кучерявий О. П. Нововиявлені обставини в адмінсудочинстві. *Адвокатське бюро Кучерявого Олега Петровича* : [сайт]. URL: <http://ukr-advokat.org.ua/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B8%D1%8F%D0%B2%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D1%96-%D0%BE%D0%B1%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%B2-%D0%B0%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D1%87/>

120. Кучуради И. Palbela (греч.) как субъективное условие разумного осуществления прав человека. *Вопросы философии*. 1999. № 8. С. 29–35.

121. Лав М. К. Административное право в Соединенных Штатах. *Верховенство права* : сб. ст. / ред. А. Куликов. Москва, 1992. С. 185–201.

122. Лекторский В. А. Единство эмпирического и теоретического в научном познании. *Проблемы научного метода*. Москва, 1964. С. 81–108.

123. Лисюткин А. Б. Теория государства и права : курс лекций. Москва : Юристъ, 1994. 103 с.
124. Лукаш С. С. Нормативно-правове забезпечення ефективності управлінської діяльності ОВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. 201 с.
125. Люблін В. Д. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів державного пожежного нагляду : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2004. 215 с.
126. Магновський І. Й. Судовий захист прав людини – невід’ємна складова правової держави. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. Київ, 2002. № 2. С. 96–100.
127. Майданик Р. А. Цивільне право: Загальна частина. Київ : Алерта, 2012. Т. I. Вступ у цивільне право. 472 с.
128. Майданник О. О. Конституційне право України : навч. посіб. Київ : Алерта, 2011. 380 с.
129. Малєин Н. С. Охрана прав личности советским законодательством / отв. ред. А. И. Масляев. Москва : Наука, 1985. 165 с.
130. Малєин Н. С. Правовые принципы, нормы и судебная практика. *Государство и право*. 1996. № 6. С. 11–15.
131. Малихіна Я. А. Юридичних гарантії за трудовим законодавством України. *Форум права*. 2007. № 2. С. 133–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2007_2_22
132. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 210 с.
133. Марченко О. О. Окремі питання регламентації та практики апеляційного перегляду в адміністративному судочинстві. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 36. С. 128–146.
134. Масленникова Н. И. Законная сила судебного решения // Гражданский процесс : учебник / отв. ред. Ю. К. Осипов. Москва, 1996. С. 318–320.

135. Мацко А. С. Навчальна програма дисципліни “Судові системи та порівняльне судочинство” (для спеціалістів). Київ : МАУП, 2003. 16 с.

136. Методичні роз’яснення від 11 берез. 2015 року стосовно початку перебігу строку на апеляційне оскарження. URL: www.vaas.gov.ua/files/jurisprudence/yzagalnenna/metod.../metoduchni_stroku.doc

137. Мистецтво оскарження по-польськи. *Закон і бізнес*. 2013. № 29. 20–26 липня. URL: http://zib.com.ua/ua/35685-u_polschi_lishe_10_sprav_scho_nadhodyat_do_vischih_administr.html

138. Михайленко А. Р. Основы государства и права. Київ : Фемина, 1994. 120 с.

139. Мицкевич А. В. О гарантиях прав и свобод советских граждан в общенародном социальном государстве. *Советское государство и право*. 1963. № 8. С. 15–21.

140. Мігоряну С. Д. Забезпечення права на судовий захист – передумова формування правової держави в Україні. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. / [голов. ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич]. Одеса, 2006. Вип. 29. С. 387–390.

141. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: підпис. 16 груд. 1966 р. *Верховна Рада України* : [сайт] URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043

142. Молдован В. В., Молдован А. В. Судоустрій. Україна, Велика Британія, Російська Федерація, США, ФРН, Франція. Судові органи ООН: навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 364 с.

143. Мордовец А. С. Гарантии прав личности: понятие и классификация. *Теория государства и права* : курс лекцій / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. Москва, 1997. С. 275–284.

144. Морозов Є. А. Порядок, умови та послідовність розгляду судових проваджень за новиявленими обставинами. URL: http://advokat-morozov.blogspot.ru/2017/09/blog-post_18.html

145. Моул Н., Харби К., Алексеева Л. Б. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Статья 6. Право на справедливое судебное разбирательство. Прецеденты и комментарии. Москва : Российская академия правосудия, 2001. 139 с.

146. Муніципальне право України : підручник / [В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, М. О. Баймуратов та ін.] ; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. Стер. вид. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

147. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України / за заг. ред. С. В. Петкова. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 284 с.

148. Науково-практичний коментар Кодексу адміністративного судочинства України / [О. М. Пасенюк (кер. авт. кол.), О. Н. Панченко, В. Б. Авер'янов та ін.] ; за заг. ред. О. М. Пасенюка. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 704 с.

149. Научная организация управления органами внутренних дел / под ред. Г. Г. Зуйкова. Москва : Акад. МВД СССР, 1984. 317 с.

150. Нерсисянц В. С. Общая теория права и государства : учебник для вузов. Москва : НОРМА, 2001. 539 с.

151. Нерсисянц В. С. Проблемы общей теории права и государства. Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 420 с.

152. Неугодніков А. М. Адміністративне судочинство Німеччини. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса, 2003. № 12. С. 254–258.

153. Неугодніков А. О. Правовий статус адміністративного суду в Україні: адміністративно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2006. 20 с.

154. Ніколаєнко Я. М. Поняття та зміст права на судовий захист: сучасний погляд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. Одеса, 2014. Вип. 8. С. 48–50.

155. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. Київ : Аконіт, 1998. Т. 1. А–Е. 910 с.
156. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. Київ : Аконіт, 1998. Т. 2. Ж–ОБД. 912 с.
157. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. Київ : Аконіт, 1998. Т. 3. ОБЕ–РОБ. 927 с.
158. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / [укл. В. Яременко, О. Сліпушко]. Київ : Аконіт, 1998. Т. 4. РОБ–Я. 941 с.
159. Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. / под ред. М. Н. Марченко. Москва : Зерцало, 1998. Т. 2. Теория права. 640 с.
160. Общая теория права : учебник для юрид. вузов / [Ю. А. Дмитриев, И. Ф. Казьмин, В. В. Лазарев и др.] ; под общ. ред. А. С. Пиголкина. 2-е изд., испр. и доп. Москва : МГТУ им. Н. Э. Баумана, 1996. 384 с.
161. Огляд даних про стан здійснення судочинства Харківським окружним адміністративним судом за 12 місяців 2016 року. URL: http://adm.hr.court.gov.ua/sud2070/analit_dovidka/dov2016
162. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Сов. энциклопедия, 1988. 748 с.
163. Ожегов С. И. Словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Рус. яз., 1984. 797 с.
164. Олефіренко Е. О. Адміністративно-правові гарантії реалізації прав і свобод громадян : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2006. 210 с.
165. Олійник А. Ю., Гусарев С. Д., Слюсаренко О. Л. Теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 176 с.
166. Опанасенко О. О. Порівняльний аналіз здійснення адміністративного судочинства в Україні та інших країнах. *Наше право*. 2013. № 8. С. 39–46.
167. Організаційно-правові засади професійної підготовки персоналу органів внутрішніх справ України: наук.-практ. посіб. / [В. С. Венедіктов, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський та ін.] ; за заг. ред. проф. В. С. Венедиктова. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2003. 212 с.

168. Орехова Т. Р. Правовое воздействие на экономику: понятия и формы. *Вестник Московского ун-та. Сер. 11. Право.* 2000. № 1. С. 67–79.
169. Осауленко О. І. Конституційні основи формування змісту та системи правового регулювання статусу засуджених до позбавлення волі та їх втілення в законодавстві України (загальнотеоретичні питання) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 1997. 204 с.
170. Осетинський А. Й. Організація та функціональні засади діяльності касаційної інстанції (на прикладі судової палати Вищого господарського суду України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Київ, 2005. 233 с.
171. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права : навч. посіб. / за заг. ред. Р. О. Куйбіди, В. І. Шишкіна. Київ : Старий світ, 2006. 576 с.
172. Основи держави і права України : підручник / за ред. проф. В. Л. Ортинського, проф. В. К. Грищука, М. А. Мацька. Київ : Знання, 2008. 583 с.
173. Осокина Г. Л. Иск: теория и практика : монография. Москва : Городец, 2000. 192 с.
174. Пасенюк О. М. Адміністративний суд України. Київ, 2009. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-183.html>
175. Пашерстник А. Е. О сфере действия и принципах советского трудового права. *Сов. государство и право.* 1957. № 10. С. 92–103.
176. Педько Ю. С. Становлення та правове регулювання адміністративної юстиції в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2003. 230 с.
177. Перегляд адміністративного примусу. *Библиотека online* : [сайт електрон. бібліотеки]. URL: <http://bo0k.net/index.php?p=achapter&bid=13785&chapter=1>
178. Перегляд судових актів в зарубіжних країнах. URL: <https://mvbipp.files.wordpress.com/2015/10/d182-9-d0bfd0b5d180d0b5d0b3d0bbd18fd0b4-d181d183d0b4d0bed0b2d0b8d185-d0b0d0bad182d196d0b2-d183-d0b7d0b0d180d183d0b1d196d0b6d0bdd0b8d185.pdf>

179. Перегляд судових рішень Верховним Судом України в адміністративних справах. *Верховний Суд України* : [сайт] URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/4B2806CA2B45527DC2257FD4004C02A7](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/4B2806CA2B45527DC2257FD4004C02A7)

180. Перунова О. М. Процесуальні акти-документи з цивільних справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2007. 205 с.

181. Петренко С. В. Судова практика як джерело права у правових системах Франції та Німеччини. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. Харків, 2002. Вип. 19. С. 201–205.

182. Петрова І. П., Мулявка Д. Г. Нормативно-правове регулювання організації і діяльності міліції України : монографія. Ірпінь : Нац. акад. ДПС України, 2005. 176 с.

183. Петровий С. І. Сучасне праворозуміння як наукова основа дослідження законності. *Держава і право* : зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Київ, 2001. Вип. 13. С. 38–47.

184. Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права: поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Чернівці, 2007. 204 с.

185. Піскун С. М. Прокурорський нагляд за дотриманням законності в оперативно-розшуковій діяльності ОВС України (теоретико-правові та організаційно-тактичні основи) : дис. ... канд. юрид. наук : 21.07.04. Харків, 2003. 224 с.

186. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України : підручник / за заг. ред. проф. В. Л. Федоренка. 3-вид., перероб. і доопр.; передмова проф. В. В. Коваленка. Київ : КНТ ; Ліра-К, 2011. 532 с.

187. Погребной И. М. Теория права : учеб. пособ. 3-е изд., испр. и доп. Харьков : Основа, 2003. 128 с

188. Погребной С. Электронный зуд. *Юридическая практика*. 2017. № 17. 24 апреля. URL: <http://pravo.ua/article.php?id=100115298>

189. Пожидаєва М. А. Правове регулювання єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2005. 204 с.
190. Положення про автоматизовану систему документообігу суду : затв. рішення Ради суддів України від 26 лист. 2010 р. № 30. *Судова влада України* : [сайт]. URL: <http://court.gov.ua/sudova-vlada/969076/polozhenniapasds/>
191. Полянский Н. Н. Методика ведения семинара по уголовному процессу. *Социалистическая законность*. 1952. № 2. С. 40–49.
192. Попович Є. М. Нагляд і контроль за дотриманням трудового законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2003. 192 с.
193. Поповська І. П. Правові основи програмного регулювання господарської діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04. Одеса, 2010. 209 с.
194. Постанова Верховного Суду України від 13 берез. 2017 р. № 3-1629Гс16. *Верховний Суд України* : [сайт]. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/2EE7CB71D184565FC22580EA004C956B](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/2EE7CB71D184565FC22580EA004C956B)
195. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». *Ліга Закон : главный правовой портал Украины* : [сайт]. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/GH4T400A.html
196. Право на судовий захист. URL: <http://referat.bookap.info/work/192474/Pravo-na-sudovij-zaxist>
197. Правотворча діяльність держави. URL: <http://www.refine.org.ua/pageid-5438-2.html>
198. Прилипко С. М., Ярошенко О. М. Трудове право України : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : ФІНН, 2009. 728 с.
199. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 7 груд. 2000 р. №2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5–6. Ст. 30.

200. Про виконавче провадження: Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1404-VIII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1404-19/conv>

201. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 30. Ст. 260.

202. Про деякі питання практики перегляду рішень, ухвал, постанов за нововиявленими обставинами: постан. Пленуму Вищого господарського суду України № 17 від 26 груд. 2011 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0017600-11>.

203. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 32. Ст. 314.

204. Про доступ до судових рішень Закон України від 22 груд. 2005 р. № 3262-IV. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3262-15>

205. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22 трав. 2003 р. № 852-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 275.

206. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 трав. 2003 р. № 851-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 275.

207. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12 лют. 2015 р. № 192-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 18. № 19–20. Ст. 132.

208. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/conv>

209. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах: Закон України від 05 лип. 1994 р. № 80/94-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 31. Ст. 286.

210. Про захист персональних даних: Закон України від 1 черв. 2010 р. № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481.

211. Про інформацію: Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

212. Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів: указ Президента України від 10 трав. 2006 р. № 361/2006. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/361/2006>

213. Про судові рішення в адміністративній справі: постан. Пленуму Вищого адміністративного суду України № 7 від 20 трав. 2013 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007760-13>

214. Про судовий збір: Закон України від 8 лип. 2011 р. № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87.

215. Про судову практику застосування статей 235–240 Кодексу адміністративного судочинства України: постан. Пленуму Вищого адміністративного суду України № 2 від 13 лист. 2010 р. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0002760-10>

216. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1402-19/conv>

217. Про судочинство в адміністративних судах: Закон Польщі від 30 серп. 2002 р. URL: <http://worldconstitutions.ru/archives/949/3>.

218. Про узагальнення судової практики розгляду адміністративними судами заяв про перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами: постан. Вищого адміністративного суду України від 22 трав. 2015 р. № 7. *Юрисконсульт* : [сайт]. URL: zhdymora.com/vysshij-administrativnyj-sud/postanovi/postanova-vasu-vid-22-05-2015-no-7-pro-uzagalnye/

219. Про узагальнення судової практики розгляду адміністративними судами заяв про перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами: постан. Пленуму Вищого адміністративного суду України № 7 від

22 трав. 2015 р. *Вищий адміністративний суд України* : [сайт]. URL: http://www.vasu.gov.ua/plenum/post_plenum/postanova_plenumu_vasu_7_22-05-2015/

220. Проблемы общей теории права и государства / под общ. ред. В. С. Несерсянца. Москва : НОРМА – ИНФРА – М., 1999. 832 с.

221. Проблемы теории государства и права / под ред. С. С. Алексеева. Москва : Юрид. лит., 1987. 447 с.

222. Пустовіт Ю. Ю. Визначення поняття "принципи" у фінансовому праві України. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. Ірпінь, 2013. № 2. С. 88–94.

223. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права та їх запровадження в законодавстві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2009. 214 с.

224. Пухтецька А. А. Європейські принципи адміністративного права : монографія / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. Б. Авер'янова. 2-ге вид., доопрац. і допов. Київ : Логос, 2014. 237 с.

225. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. Київ : Атіка, 2001. 176 с.

226. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : посібник. 2-е вид., зі змін. й допов. Київ, 1994. 236 с.

227. Резуненко А. Н. Пересмотр судебных актов, вступивших в законную силу, по вновь открывшимся обстоятельствам как стадия гражданского процесса : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Волгоград, 2001. 17 с.

228. Решетникова И. В., Ярков В. В. Гражданский процесс. Москва : НОРМА, 2002. 340 с.

229. Решота В. В. Адміністративна юстиція як захист від свавілля органів державної та муніципальної служби (досвід США). *Державне будівництво*. 2007. № 1(1). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2007_1%281%29__43

230. Рішення у справі за конституційним зверненням військової частини А 1080 щодо офіційного тлумачення положення пункту 28 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями

пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України: рішення Конституційного Суду України від 2 лист. 2011 р. № 13-рп/2011. *Верховна рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-11>

231. Рішення у справі за конституційним зверненням громадянина Касьяненка Бориса Павловича щодо офіційного тлумачення положень пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 383 Кримінально-процесуального кодексу України: рішення Конституційного Суду України від 11 груд. 2007 року № 11-рп/2007. *Верховна рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07>

232. Рішення у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України: рішення Конституційного Суду України від 11 берез. 2010 р. № 8-рп/2010. *Офіційний вісник України*. 2010. № 21. Ст. 882.

233. Селіванов В. Методологічні проблеми запровадження конституційних принципів "Верховенство права" і "Верховенство закону". *Право України*. 1997. № 6. С. 13–19.

234. Семенков Д. В. Ще раз про принципи права. *Право України*. 1994. № 5. С. 72–76.

235. Сердюк Є. В. Принципи адміністративно-правового забезпечення виборчих прав громадян України. *Інформація і право*. 2014. № 2. С. 72–78.

236. Сердюк І. А. Норма права, правова норма і юридична норма: співвідношення понять. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Дніпропетровськ, 2012. № 1. С. 129–135.

237. Синицька Я. П. Судове рішення в адміністративному судочинстві: поняття та значення. *Право і Безпека*. Харків, 2011. № 5. С. 93–97.

238. Сіліч І. І. Гарантії забезпечення прав і свобод громадян в адміністративному процесі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2008. 196 с.

239. Сінькевич О. В. Норми конституційного права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2003. 207 с.
240. Скаун О. Ф. Теория государства и права : учебник. Харьков : Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.
241. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / [пер. з рос.]. Харків : Консум, 2006. 656 с
242. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / [пер. з рос.]. Харків : Консум, 2001. 656 с.
243. Скаун О. Ф. Теорія права і держави : підручник. 3-тє вид. Київ : Алерта; ЦУЛ, 2011. 524 с.
244. Скобелкин В. Н. Юридические гарантии трудовых прав наемных работников. *Культура, демократия и право*. Новосибирск, 1996. С. 75–79.
245. Сkochиляс-Павлів О. В. Перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами в адміністративному судочинстві України. *Право і суспільство*. 2014. № 1–2. С. 175–178.
246. Слінько Д. С. Реформування принципу змагальності та диспозитивності. *Форум права*. 2008. № 2. С. 442–446. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_2_63
247. Словарь иностранных слов. 16-е изд. испр. Москва : Рус. яз., 1988. 608 с.
248. Словник української мови : в 10 т. Київ : Наукова думка, 1973. Т. 3. 744 с.
249. Соболь Є. Ю. Процесуальний захист прав та свобод інвалідів за матеріалами Єдиного реєстру судових рішень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Вип. № 1 (66). С. 174–183.
250. Советское гражданское процессуальное право : учебник / отв. ред. М. А. Гурвич. Москва : Высшая школа, 1964. 536 с.

251. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / [ред.-координатор акад. РАН Г. В. Осипов]. Москва : ИНФРА-М – НОРМА, 1998. 397 с.

252. Справа «Рябих проти Росії» (Ryabykh v.Russia), №52854/99, п.52, ECHR 2013-IX. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rryabykhcase.html>

253. Сравнительное конституционное право / под ред. А. И. Ковлера, В. Е. Чиркина, Ю. А. Юдина. Москва : Манускрипт, 1996. 727 с.

254. Старилов Ю. Н. Административная юстиция. Теория, история, перспективы. Москва : НОРМА – ИНФРА-М, 2001. 304 с.

255. Стефанчук Р. О. До питання правової регламентації, здійснення і захисту прав пацієнтів в Україні. *Захист соціальних та економічних прав людини: міжнародні стандарти і законодавство України* : матеріали наук.-практ. конф., (12 берез. 2004 р.) / за ред. О. Ф. Штанька, Н. Б. Болотіної; КЮІ МВС України. Київ, 2004. Ч. 2. С. 71–74.

256. Судова влади Канади. Вершина авторитету суддів. Аналіз обміну досвідом. *Інститут публічного права* : [сайт]. URL: <http://sipl.com.ua/?p=4141>

257. Судоустрій України : підручник / за ред. М. А. Погорельського, О. Г. Яновської ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка ; Нац. шк. суддів України. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 344 с.

258. Сырых В. М. Теория государства и права : учебник. Москва : Юстицинформ, 2001. 592 с.

259. Сьоміна В. А. Досвід створення та функціонування адміністративної юстиції у Франції та Німеччині. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Харків, 2002. Вип. 4. С. 143–149.

260. Тарусова Л. І. Правові основи управління післядипломною освітою в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 223 с.

261. Теория государства и права : учебник / под ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Перевалова. 2-е изд., изм. и доп. Москва : НОРМА–ИНФРА. М, 2002. 546 с.

262. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2001. 776 с.
263. Теория государства и права : учебник для вузов / под ред. М. М. Рассолова, В. О. Лучина, Б. С. Эбзеева. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. 640 с.
264. Теория права и государства : учебник / [В. С. Афанасьев, В. К. Бабаев, В. М. Баранов и др.] ; под ред. В. В. Лазарева. Москва : Право и закон, 2001. 520 с.
265. Теория права и государства : учебник / под ред. В. В. Лазарева. Москва : Право и закон, 1996. 472 с.
266. Тимошенко И. Г. Административная юстиция в Великобритании. *Журнал российского права*. 1997. № 5. С. 128–136.
267. Тимченко П. М. Научно-правовое исследование проблем обжалования судебных решений в гражданском процессе: история и современность. Полтава : Полтава, 2002. 326 с.
268. Тихомиров Ю. А. Теория закона. Москва : Наука, 1982. 257 с.
269. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия / под ред. М. Ю. Тихомирова. Москва : Юринформцентр, 1997. 526 с.
270. Узагальнення практики застосування судами норм Кодексу адміністративного судочинства України під час вирішення проблемних питань. Вінницький апеляційний адміністративний суд : [сайт] URL: www.vaas.gov.ua/files/jurisprudence/yzagalnenna/...vaas/.../problemni_putannya.doc
271. Узагальнення практики застосування судами справ про перегляд судових рішень у зв'язку з нововиявленими обставинами: підготовлене Львівським апеляційним адміністративним судом від 10 верес. 2014 р. №к2060/14. *Вищий адміністративний суд України* : [сайт]. URL: http://www.vasu.gov.ua/sudovapraktika/uzagalnennya/uzagalnenna_novoviyavleni_obst_avini/
272. Узагальнення судової практики застосування адміністративними судами глави 4 розділу IV Кодексу адміністративного судочинства України під

час перегляду судових рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з нововиявленими обставинами. URL:

www.vaas.gov.ua/files/jurisprudence/yzagalnenna/yzagalnennya.../994_2_14_14.doc

273. Ульмер М. М. Інститут касації в адміністративному судочинстві України та в праві сучасних зарубіжних країн. *Форум права*. 2013. № 3. С. 681–686.

274. Фазикош Г. В. Судове рішення в цивільному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2008. 246 с.

275. Федоров І. О. Кодифікація адміністративно-деліктного законодавства України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2006. 186, [7] с.

276. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. Москва : Сов. энциклопедия, 1983. 840 с.

277. Фролов Ю. М. Економічні права та свободи людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2004. 238 с.

278. Хмельницкий В. А. Ревизия и аудит : учеб. комплекс. Минск : Книжный Дом, 2005. 48 с

279. Хміль М. М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2005. 199 с.

280. Хропанюк В. Н. Теория государства и права / под ред. В. Г. Стрекозова. Москва : Интерстиль, 2000. 377 с.

281. Цветков В. В. Ефективність державного управління. *Державно-правова реформа в Україні*. Київ, 1997. С. 258–260.

282. Цивільне право України. Загальна частина : підручник / за ред. О. В. Дзери. 3-тє вид. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 976 с

283. Цивільний процес : навч. посіб. / [А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О. Стефанчук, О. І. Угриновська та ін.] ; за ред. Ю. В. Білоусова. Київ : Прецедент, 2005. 172 с.

284. Чернушенко Є. А. Апеляційне оскарження в цивільному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2003. 229 с.
285. Чехович Т. В. Державна влада як інститут конституційного права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2005. 218 с.
286. Шаптала Н. К., Задорожня Г. В. Конституційне право України : навч. посіб. Дніпропетровськ : Лізунов Прес, 2012. 472 с.
287. Шевцов О. О. Правове регулювання трудової діяльності працівників прокуратури України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2010. 182 с.
288. Шевчук З. І. Право на судовий захист в сучасних умовах. *Актуальні проблеми права: теорія і практика* : зб. наук. праць. Сєверодонецьк, 2012. № 24. С. 545–552.
289. Шеренін Ю. Л. Процесуальні форми перегляду судових рішень адміністративними судами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2012. 193 с.
290. Шеренін Ю. Л. Сутність права на перегляд судових рішень адміністративними судами. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. Одеса, 2012. Вип. 64. С. 21–27.
291. Шило О. Г. Проблеми реалізації права на судовий захист у ході досудового провадження по кримінальній справі. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2005. № 1 (40). С. 161–166.
292. Шиманович О. М. Судові постанови у цивільному процесі України (на матеріалі рішень і ухвал суду першої інстанції) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2005. 221 с.
293. Шишкін В. Організація і повноваження адміністративного суду Німеччини. *Право України*. 1995. № 11. С. 60–63.
294. Шишкін В. Система судів загальної юрисдикції у Франції. *Право України*. 1996. № 6. С. 18–23.
295. Шнягін О. Г. Реалізація функції захисту в кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 215 с.

296. Шоптенко С. С. Особливості правового регулювання адміністративно-правового статусу судової міліції в Україні. *Право і Безпека*. Харків, 2010. № 1. С. 60–65.

297. Шостенко О. І. Адміністративна юстиція: світовий і український досвід у контексті європейської та євроатлантичної інтеграції. *Науковий вісник Дипломатичної академії України* : наук. журн. Київ, 2004. Вип. 10 (2). С. 92–118.

298. Штатина М. А. Административный процесс : учебник для бакалаврата и магистратуры / под ред. М. А. Штатиной. Москва : Юрайт, 2015. 364 с. (Серия: Бакалавр и магистр. Академический курс).

299. Штефан М. Й. Цивільний процес : підручник для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. Київ : Ін Юре, 2001. 694 с.

300. Шурупова К. В. Правове регулювання робочого часу на підприємствах державного і приватного секторів економіки України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Луганськ, 2010. 197 с.

301. Щеглов В. Н. Законность и обоснованность судебного решения по гражданско-правовому спору. Новосибирск : Новосиб. кн. изд-во, 1958. 88 с.

302. Щербина В. І. Функції трудового права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05. Дніпропетровськ, 2008. 423 с.

303. Щодо права на апеляційне або касаційне оскарження судових рішень: лист Вищого адміністративного суду від 27 жовт. 2011 р. № 1901/11/13-11. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v1901760-11>

304. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. Київ : Укр. енцикл., 1998. Т. 1. А–Г. 672 с.

305. Юшкевич О. Г. Особливості оскарження ухвал адміністративного суду. *Наук.-практ. Інтернет-конф. (24 лют. 2012 р.)*. Секція № 2. URL: http://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=section&id=13&Itemid=51&lang=ru

306. Ющик О. І. Теоретичні проблеми законодавчого процесу : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2005. 396 с.
307. Явич Л. С. Общая теория права. Ленинград : Ленингр. ун-т, 1976. 286 с.
308. Явич Л. С. Право и социализм. Москва : Юрид. лит., 1982. 471 с.
309. Яровий С. М. Організаційно-правове забезпечення виховної роботи в закладах освіти МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2003. 203 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Публікації, в яких опубліковано основні наукові результати
дисертації:*

1. Глуханчук О. В. До питання вирішення окремих проблем організації діяльності органів судової влади в аспекті перегляду рішень адміністративних судів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2015. Випуск 6-2. Т. 1. С. 112-117.
2. Hlukhanchuk O. V., Foreign experience in reviewing court decisions and the possibility of using it in the course of administrative judicial proceedings of Ukraine (on the example of England, France and Poland). *Visegrad journal on human rights*. 2015. № 6/2. P. 92-96.
3. Глуханчук О. В. Принципи перегляду судових рішень адміністративних судів. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. №1. С. 89-93.
4. Глуханчук О. В. Особливості перегляду судових рішень адміністративних судів у порядку касаційного провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2016. Випуск 41. Т. 3. С. 84-89.
5. Глуханчук О. В. К вопросу пересмотра судебных решений административных судов по вновь открывшимся обстоятельствам. *Право и Закон*. 2017. №1. С. 107-112.
6. Глуханчук О. В. Поняття та види конституційних гарантій судового захисту. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. №5 (255). С. 100-103.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Глуханчук О. В. Характеристика загальних принципів перегляду судових рішень адміністративних судів. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 23-24 січ. 2015 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2015. С. 60-62.

8. Глуханчук О. В. До питання спеціальних конституційних гарантій судового захисту. *Новітні тенденції сучасної юридичної науки*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпропетровськ, 4-5 груд. 2015 р.). Дніпропетровськ: ГО «Правовий світ», 2015. С. 82-83.

9. Глуханчук О. В. До питання спеціальних принципів перегляду судових рішень адміністративних судів України. *Сучасні правові системи світу: тенденції та фактори розвитку*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 26-27 серп. 2016 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2016. С. 70-73.

10. Глуханчук О. В. Сутність перегляду судових рішень адміністративних судів України як конституційної гарантії судового захисту. *Сучасне державотворення та правотворення: питання теорії та практики*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 9-10 груд. 2016 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2016. С. 74-76.

11. Глуханчук О. В. Запровадження Єдиного електронного судового вікна, як спосіб оптимізувати процес забезпечення провадження у справі. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20-21 січ. 2017 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2017. С. 35-38.

Наслідки розгляду апеляційної скарги

на постанову суду першої інстанції суд апеляційної інстанції має право:	на ухвалу суду першої інстанції суд апеляційної інстанції має право:
1) залишити апеляційну скаргу без задоволення, а постанову суду - без змін; 2) змінити постанову суду; 3) скасувати її та прийняти нову постанову суду; 4) скасувати постанову суду і залишити позовну заяву без розгляду або закрити провадження у справі; 5) визнати постанову суду нечинною і закрити провадження у справі.	1) залишити апеляційну скаргу без задоволення, а ухвалу суду – без змін; 2) змінити ухвалу суду; 3) скасувати ухвалу суду, яка перешкоджає подальшому провадженню у справі, і направити справу для продовження розгляду; 4) скасувати ухвалу суду і залишити позовну заяву без розгляду або закрити провадження у справі; 5) визнати ухвалу суду нечинною і закрити провадження у справі; 6) скасувати ухвалу суду і постановити нову ухвалу.

Таблиця 2.

Межі касаційного перегляду

здійснюється у межах касаційного перегляду	не здійснюється у межах касаційного перегляду
- перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права;	- не може досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в судовому рішенні, та вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу;
- здійснює правову оцінку обставин у справі;	- не може розглядати позовні вимоги осіб, які беруть участь у справі, що не були заявлені у суді першої інстанції;
- повинен з'ясовувати ті порушення норм права чи помилки у правовій оцінці обставин у справі, на які посилається особа, що подала скаргу (однак якщо при такому з'ясуванні буде встановлено порушення норм права, що привели до неправильного вирішення справи, поза межами оскарження, суд касаційної інстанції може вийти за ці межі);	- не може розглядати будь-яких нових позовних вимог;
- може вийти за межі позовних вимог, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін чи третіх осіб, про захист яких вони просять;	- не проводить судових дебатів;
- може встановлювати порушення норм матеріального чи процесуального права, на які не було посилення в касаційній скарзі;	- в судовому рішенні не може встановлювати та визнавати доведеними нові обставини та вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, адже все це питання факту.
- може встановити, що суд першої чи апеляційної інстанції всупереч закону відхилив або врахував той чи інший доказ.	